

KÖRMENDY KINGA

**A KNAUZ-HAGYATÉK
KÓDEXTÖREDÉKEI
ÉS AZ ESZTERGOMI EGYHÁZ
KÖZÉPKORI
KÖNYVTÁRÁNAK SORSA**

BUDAPEST • 1979

**A KNAUZ-HAGYATÉK
KÓDEXTÖREDÉKEI ÉS
AZ ESZTERGOMI EGYHÁZ
KÖZÉPKORI
KÖNYVTÁRÁNAK SORSA**

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

7 (82)

ÚJ SOROZAT

**SOROZATSZERKESZTŐ
REJTŐ ISTVÁN**

KÖRMENDY KINGA

**A KNAUZ-HAGYATÉK
KÓDEXTÖREDÉKEI
ÉS AZ ESZTERGOMI EGYHÁZ
KÖZÉPKORI
KÖNYVTÁRÁNAK SORSA**

BUDAPEST • 1979

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Lektorálta: dr. Csapodi Csaba

ISSN 0133 — 8862

ISBN 963 7301 31 3

Sixtus, esztergomi olvasókanonok pecsétje

1272

BEVEZETÉS

Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának töredékgyűjteményében numerus currens raktári rendben jelenleg 612 töredék található. Ezek többsége kódex-, kisebb hányaduk kézirat-, ill. nyomtatványtöredék. A kódextöredékek nagyobb részben latin nyelvűek. A jóval kisebb számú, de jelentős német nyelvűeket feldolgozta és publikálta Vizkelety András a Beschriebendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken c. katalógusának második kötetében. A latin nyelvű kódextöredékek egy része a kéziratár fennállása, 1861 óta a gyűjteményben van. Ezek pontos eredetét nem ismerjük. A töredékek másik csoportja tudatos gyűjtőmunka eredménye. A kéziratárban 1954-ben indult meg a rendszeres állományvédelem [1]. A régi könyvek konzerválásakor lekerült pergamen borítólapok a restaurálás után pontos eredetmegjelöléssel a töredékgyűjteménybe kerültek. A gyűjteménynek egy számbelileg is jelentős hányadát teszik ki azok a töredékek, amelyek egyik fenti csoportba sem tartoznak. Ezek Knauz Nándor hagyatékával kerültek az Akadémia birtokába.

A kódextöredékek könyvtári szempontu rendezését az MTAK kéziratár néhány éve nyugalmába vonult osztályvezetője, Csapodi Csaba kezdte el. Az ő utmutatása nyomán fejeződött be 1970-ben a töredékek könyvtári feldolgozása. Minden töredék külön jelzetet kapott: T 1, T 2 stb. Ez ceruzával rákerült a töredékre is. Az azonos eredetű töredékek viszont egy számot kapnak, és római szám megkülönböztetéssel (T 1 I-II.) együtt kerülnek megőrzésre, mivel a töredékek együttese nyújt a meghatározáshoz nélkülözhetetlen adatokat. A borítékon a T jelzet és a töredék eredete szerepel. A kétoldalu regisztrálás érdekében kis őrjegyet ragasztottunk az egykor kódexlapba kötött könyv hátsó előzéklapjára, amely tartalmazza a restaurálás évét, a restaurátor nevét és a T jelzetet. Ez nagyon lényeges, mivel mind a töredékekkel, mind a könyvvel foglalkozónak csak a könyv sorsát dokumentáló összes adat birtokában jelent igazi forrásértéket a kódextöredék, és vele együtt a könyv is. A töredékekről egy gépelt jegyzék készült, amely tartalmazza a töredékek meghatározását és a rávonatkozó irodalmat abban az esetben, ha már foglalkoztak vele, valamint a töredék származását. A töredékek igazi jelentősége azonban csak a tudományos feldolgozás során bontakozik ki.

A töredékkutatás fontosságát Mezey László fejtette ki a MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának 1972. november 27-i ülésén [2]. A budapesti Egyetemi Könyvtárban a vezetésével folyó töredékkutatásról és az annak alapján készülő kö-

tet anyagáról több előadás keretében számolt be a MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának ülésein, a bécsi paleográfiai kongresszuson, ill. eredményeit, tapasztalatait cikkekből ismertette [3]. A kódextöredékek összegyűjtése, megőrzése, feldolgozása elsősorban forrásfeltáró tevékenység. A töredékek mindegyike egy-egy középkori művelődéstörténeti forrást jelentő kódexet képvisel. Ezeket a töredékeket beleágyazva a kor írás-, könyv-, könyvtártörténeti összefüggésébe árnyaltabbá teszik a középkori művelődéstörténetünkről eddig ismert képet. Ez különösen fontos nálunk, mivel a fennmaradt magyarországi kódexek száma nagyon csekély. Mezey László ezért hangsúlyozza, hogy a töredékkutatás módszertana a kodikológia legbonyolultabb kutatási területe, hiszen a töredékek csak teljes egykori történeti összefüggésükben jelentenek forrásértéket, és csak ekkor lesznek művelődéstörténetünk dokumentumai. Mezey László a magyarországi kódextöredékek gyűjtésének módszertani mértékéül az oxfordi Codices Latini Antiquiores feldolgozási szempontjait jelölte meg [4]. Csak ennek figyelembevételével lehet igazán eredményes munkát végezni.

Mivel az Akadémiai Könyvtár töredékgyűjteménye könyvtári szempontból rendezett, így ennek megfelelően át lehetett csoportosítani a módszertani feladatokat. Forrásérték szempontjából Knauz Nándor gyűjteménye látszott a legjelentősebbnek, hiszen töredékgyűjteményünk eredetét megvizsgálva az egyetlen olyan nagyobb töredékegyüttes, amelyikben az utolsó possessor azonos és meghatározott. Az ismeretlen eredetűeket proveniencia szempontjából nem tudjuk sehova sem sorolni, a tartalmi meghatározás csak egy bizonyos mélységű feltárást tesz lehetővé, és számunkra a legértékesebbet, az esetleges magyarországi eredetet vagy használatot egy-két lap esetében minden más támpont híján nem tudjuk eldönteni. A restaurálás kapcsán gyűjteményünkbe került töredékeknek csak kis hányada magyarországi eredetű. Többségük külföldi provenienciájú kötetekről került le. Csak néhány esetben feltételezhető magyarországi használat, pl. az RMK kötetek kapcsán. De ebben az esetben is mindegyik kötet külön possessor kutatást igényel. Kódexlapkötések vizsgálatánál még egykor összefüggő könyvtári egységek esetében sem mondhatunk általános érvényű véleményt. Minden egyes kötetet külön meg kell vizsgálni, különös tekintettel a possessor bejegyzésekre, a töltelékanyagra, sőt magának a könyvtárnak a történetére is ki kell terjeszteni a kutatást, hiszen a legritkább esetben árulja el rögtön hovatartozását a kódexlap szövege.

A fenti szempontok figyelembevételével, szem előtt tartva a magyarországi középkori forráskutatás fontosságát, Knauz Nándor töredékgyűjteményének feldolgozását választottam tanulmányom témájaként. Az első vizsgálódás után látva, hogy a gyűjtemény egy része bizonyíthatóan magyarországi eredetű [5], biztam abban, hogy a módszeres feltárás segítségével pontosabban is meghatározható lesz a töredékek provenienciája, és ezzel könyv-, és könyvtártörténetünk újabb adatokkal bővíthető.

A KNAUZ HAGYATÉK TÖRTÉNETE

Az un. Knauz töredékek összegyűjtője, egykori tulajdonosa Knauz Nándor történész 1831-ben született Óbudán. 1850-ben Esztergomba került szemináriumba. Életére és munkásságára döntő jelentőségű volt, hogy 1856-ban a pozsonyi dóm káplánjává nevezték ki. Szabad idejében a pozsonyi káptalan könyvtárában kutatott. Ipolyi Arnold segítségével egyre jobban elmélyültek tudományos módszerei, és publikációival elég gyorsan szép tudományos hírnevet szerzett magának. 1860-ban Esztergomba került a primási levéltárba, amelynek anyagából kiadta a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis két kötetét. Mint primási levéltáros állandóan kutatott Esztergom, Pozsony és más magyarországi káptalan és konvent levéltárában. Az egyháztörténeti kutatások összefogására és fellendítésére folyóiratot indított Magyar Sion címmel 1863-ban, amelyet 1869-ig szerkesztett is. Ebben jelentette meg a régi magyarországi kéziratos és nyomtatott misekönyvek és breviáriumok bibliográfiáját-, A magyar egyház régi szokásai címmel. Feldolgozta a pozsonyi káptalani könyvtár kéziratait, és a középkori datálás szempontjából fontos segédkönyvet, egy kortant is kiadott. 1880-ban kiegészítette Rimely Károlynak a pozsonyi káptalanról írt munkáját. 1890-ben jelent meg a garamszentbenedeki apátságról szóló munkájának első része. Sajnos csak a birtoktörténetet tudta megírni, egészségi állapota nem engedte már munkáját befejezni. A fentiekén kívül több, középkori történelemmel, művelődés-, és egyháztörténettel, várostörténettel kapcsolatos kisebb dolgozata jelent meg. Az Akadémia 1858. dec. 15-én levelező, 1873. május 21-én rendes, 1891. május 8-án pedig tiszteleti taggá választotta. Tudományos munkásságát egyháziilag pozsonyi préposttá való kinevezésével honorálták, és így visszatért ifjúkori működésének színhelyére, Pozsonyba, ahol 1898-ban meghalt. Az Akadémia összesülésén 1911. január 20-án tartott róla emlékbeszédet Kollányi Ferenc [6].

Knauz Nándor forrásfeltáró tevékenységével nagy érdemeket szerzett középkori művelődéstörténetünk kutatásában. Ennek egyik bizonyítéka az általa összegyűjtött és megőrzött nagyszámu kódextöredék. Az Akadémiai Értesítő szerint 1898-ban küldték be a könyvtár számára Knauz Nándor hagyatékát [7]. A hagyatékban azonban csak egy része került a könyvtár állományába. Ugyanis megvan a hagyaték cédulakatalógusa, és ebből tudjuk, hogy mit tartalmazott egykor. (MTAK Kézirattár Bibliográfia 2^x 43. ill. Bibliográfia 8^x 11.) Az Akadémiai Könyvtáron kívül az árverésre került anyagból a Széchényi Könyvtárba, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba, a Főkáptalani Levéltárba, a Fővárosi Szabó Ervin

Könyvtárba kerültek kéziratok, könyvek. Az Akadémián lévő anyag öt beszerzési számon szerepel, abban a sorrendben ahogy a Főtitkári Hivatalból átküldték: MTAK 19/1899.; 20/1934-36.; 47/1949.; 326/1952. és 477/1952. Ezért nem is kerülhetett egyszerre feldolgozásra a hagyaték, így a jelenlegi gyakorlattól eltérően az anyag nincs együtt. Az Amadé családra vonatkozó oklevelek MTAK Oklevéltan 4^r 40., Fejér Codex diplomaticus-ának év szerinti tartalma MTAK Oklevéltan 8^r 1., Szt. István király középkori officiuma c. forrástanulmánya Ms 4823/11-13., egyéb kéziratai, anyaggyűjtése, főleg A magyar egyház régi szokásai c. munkájával és Pozsony történetével kapcsolatban Ms 4542-Ms 4545 jelzet alatt találhatók. Alíráss és kézírásgyűjteményének jelzete: Ms 10.048. Oklevélmásolatait, külföldi krónikákból készített kivonatait, a reformációval kapcsolatos anyaggyűjtését Lukinich Imre a Történettudományi Bizottság másolatgyűjteményében helyezte el, (Ms 4911)[8] és végül a külön kezelt töredékek: T 6, 17-50, 61-99, 262-287, 292-300, 308, 403, 583-605. A Széchényi Könyvtárban vannak a magyar nyelvű cikkeinek kéziratai: Fol. Hung. 1115, 1155-1157. Qu. Hung. 1480-1481. Oct. Hung. 817 jelzettel. A hagyatékból származó anyagrészek a Széchényi Könyvtár kéziratári napló 1893-1908-as kötetében a következő beszerzési számok alatt szerepelnek: 1901/27. Az Urania könyvkereskedéstől a Chronicon Posoniense c. forráskiadványt 10 koronáért vették meg. (Fol. lat. 3768.) Az A 23 jelzetű töredékgyűjtemény Knauz possessorbélyegzőjével ellátva a növedéknapló szerint 1889/367. sz. alatt került a könyvtárba. Ez a tétel valószínűleg téves naplózás, hiszen ekkor Knauz még élt. Az 1899/36. sz. beszerzés egy XV. sz.-i missale lap és 25 db pergamenlevél, amit Dobrovcskytól 15 forintért vásároltak. Valószínű ezek is Knauz gyűjteményéből származnak [9]. Esztergomban, a Főkáptalan magánlevéltárában található a pozsonyi káptalan Mohács előtti országos levéltárának oklevél elenchusa, Mohács előtti oklevél regeszták, Csanád érsek oklevele, a garamszentbenedeki официálisok direktóriuma 1658-ból, egy missale episcopale 1503-ból és két Ordo officii 1671-ill. 1794-ből, valamint Knauz vegyes cédula anyaga. A Főszékesegyházi könyvtárban Knauztól származnak a következő kódexek: Ms II. 520. De Kalendario Joannis de Montereio 1499. Ms II. 517. Annales töredék a XIV. sz.-ból. Ms II. 519. Sermones sacri, XIV. sz. Ms I. 309. Registrum in sermones Jacobi de Voragine a XV. sz.-ból. Knauz Nándor levelezése, amelyet a végrendelet 11. pontja értelmében az Akadémiára hagyott, hiányosan található, Kollányi Ferenc szerint a végrendelet végrehajtása körüli mulasztások miatt [10].

Nemcsak a levelezés egy része hiányzik, hanem sok olyan kézirat, könyv, oklevél, ami a hagyaték cédulakatalógusában szerepelt. Szelepcshényi primás Pozsonyban 1655. március 15-én elmondott beszéde a leltár szerint a 8. csomagban volt (MTAK Bibliográfia 8^r 11. 205.sz.) A pozsonyi káptalani könyvtár 90. sz. kéziratának táblájáról levett egy missilis levelet, amit közölt is a könyvtár kéziratairól készített katalógusában. A levél ma nincs meg, eredetileg a 6. csomagban volt. (MTAK Kézirattár Bibliogr. 8^r 11. 178.sz.) Ez annál is sajnálatosabb, mert az a missale, amiről Knauz leáztatta a levelet, szerinte XIII. sz.-i magyarországi misekönyv, ma nem található a pozsonyi káptalani könyvtárban. Egy ma már szintén nem található oklevéltöredéket.

"Nos capitulum ecclesiae Budensis..." egy könyvtábláról (Liber Joannis Ba-

logh) fejtett le. (MTAK Bibliogr. 8^r 11. 228. sz.) A szentbenedeki rendezetlen levéltárból vette magához a *Litterae arendatoriae Capituli Strigoniensis super decimas Civ. Tyrnaviensis* 1552. jun. 4. kéziratot. (MTAK Bibliogr. 8^r 11. 193. sz.) A fentieknek is a nyolcadik csomagban kellett volna lennie. Nincsenek meg azok a levelek, iratok, amiket Knauz a Magyar Sion szerkesztése kapcsán vidéki plébánosoktól, magánosoktól kapott. Pl. Sánta Mihály levélgyűjteménye. (MTAK Bibliogr. 8^r 11. 231. sz.)

Töredékgyűjteményünk eredetének tisztázása szempontjából nagyon fontosak Knauz Nándor kutatásainak színhelyei. A töredékek lelőhelye szempontjából biztos forrás a pozsonyi káptalani könyvtár és levéltár, a pozsonyi városi könyvtár és levéltár, de Knauz dolgozott az esztergomi érseki, káptalani és hiteleshelyi, a zágrábi érseki könyv- és levéltárakban, a bécsi Hofbibliothekben, a budai kamarai levéltár anyagában, a garamszentbenedeki és más konventek levéltárában is. Utólag nehéz eldönteni, hogy a töredékek ilyen módon történő összegyűjtése etikailag mennyire elfogadható. Egy biztos: megőrzési és forrásfeltáró szándékkal tette. Tudományos munkáiban, a Kortanban, A magyar egyház régi szokásaiban hivatkozik is töredékekre. Természetesen Knauz nem tulajdonította a töredékeknek azt a jelentőséget, amit a mai kutatók, de vitathatatlan érdeme, hogy összegyűjtötte és megőrizte őket. Mivel a töredékgyűjtés tudományos munkásságának mintegy mellékterméke, elég nehéz dolgozni anyagából. Ugyanis Knauz sohasem jegyezte fel, honnan kerültek hozzá a kódexlapok. Utólag sok utánjárással és nem csekély szerencsével ki lehet következtetni a töredékek előző possessorát, ami nélkül forrásértékük bizony jóval kisebb.

A Széchenyi Könyvtárban lévő töredékek közül a legjelentősebb az A 23 jelzetű kötet. Ezek a lapok részben a pozsonyi káptalani levéltárból származnak. Az Akadémiai Könyvtárban lévő töredékek eredete viszont igen változatos. Egy részük megállapíthatóan könyvborító volt. Knauz Nándor jelentős kézirat-, és könyvgyűjteményt hagyott hátra. Az Akadémián lévő hagyatékában van egy jegyzék, amely az 1878. jan. 8-án, a Nemzeti Muzeumból vásárolt könyveinek jegyzéke. (MTAK Ms 4548/28.) Ennek alapján, figyelembe véve a könyvek megjelenési évét, néhány saját könyve is lehetett kódexlapba kötve. Azonkívül antikváriustól is vásárolt könyveket, amelyeknek kódexlap volt a borítójuk. Ezeknek előző possessorait ma már nem tudjuk eldönteni. Valamikor könyvborítók voltak a következő töredékek: T 17, 20, 22 [11], 26-29, 30-33, 36, 38-41, 66, 70-71, 73, 75, 77-79, 81, 86-89, 90-91, 94-99, 274-277, 279, 281-284, 286-287, 293-295. Az Akadémiai Könyvtárban lévő töredékek másik csoportján jelenleg azonosíthatatlan levéltári jelzet van, vagy pedig nyomtatott töredékek: T 18-19, 21, 285, ill. T 583-605 a nyomtatott töredékek jelzete.

Töredékgyűjteményünk Knauztól származó legértékesebb része az esztergomi káptalani magánlevéltárban volt levéltári borítólap. Tehát ezekről a lapokról kétséget kizáróan tudjuk, honnan kerültek Knauz birtokába: T 6, 45, 47-48, 50, 266-268, 271-273, 278, 280, 292, 297, 308, 403. Jelenleg nem a T gyűjteményben van, hanem egykor Latin Cod. 2^h 20. alatt helyezték el a szintén esztergomi jellel ellátott két, nagy méretű kódexből származó töredéket. Töredékeink azonban csak akkor lesznek középkori művelődéstörténetünk igazi forrásai, ha a possessor mellett megoldjuk a proveniencia problémáját is.

Tapasztalva Mezey László megállapításának nagyon is helytálló voltát, hogy ez a munka "a paleográfia, a kodikológia magasiskolája, mely biztos ismereteket és évtizedes tapasztalatokat is próbára tesz" [12], valamint azt, hogy ehhez a munkához milyen nagy segédkönyvtári és szövegösszehasonlító anyagra van szükség, korlátoztam a vizsgálándó töredékek műfaját. Az ún. Knauz töredékek többsége liturgikus. Ennek egyik oka Knauz speciális érdeklődése is lehetett. A másik sokkal objektivebb. A töredékek nagyobb része egyházi könyvtárból, levéltárból került ki. A liturgikus kódexeket, elsősorban a karkönyveket, nagy formátumban és szinte mindvégig pergamenre írták. Borítólapnak tehát ezek voltak a legmegfelelőbbek. A nem liturgikus, számunkra sokkal érdekesebb és értékesebb, az olvasóközönség izlését sokkal jobban tükröző, változatosabb tartalmu papírra írt kódexek könnyebben ki voltak téve anyaguknál fogva az időjárás romboló hatásának és az emberek pusztító tevékenységének.

A 18 db esztergomi káptalani magánlevéltári jelzettel rendelkező Knauz töredék egyharmada, 6 db nem liturgikus: T 45, 47, 50, 278, 280; valamint a Lat. Cod. 2^r 20-ban lévő töredékek. Célunk az, hogy a töredékek provenienciájának kutatásával kimutassuk, honnan és mikor kerültek az esztergomi káptalan birtokába azok a kódexek, amelyeket azután a levéltárban borítónak felhasználtak. Erre a többségben lévő, 2/3 részt kitevő liturgikus töredékeket választottuk. A paleográfia sajnos nem tud érdekes töredékek ritus szerinti hovatartozása már megközelíti a provenienciájukat. Nem az egyes töredékek paleográfiai és szöveg hagyományozási vizsgálata a célunk, hanem egy meghatározott possessossal rendelkező töredékcsoport közös eredetének a tisztázása, bizva abban, hogy ezzel középkori könyvtáraink konkrét kódexeit azonosíthatjuk. Ezt a célt a műfajilag egységes liturgikus kódexlapok vizsgálatával egyértelműbben lehet megközelíteni, mint a műfajban, írástechnikában, szöveg hagyományozásban teljesen különböző, egy-két lapnyi egyéb töredékekkel. Ezek a lapok éppen töredék voltak miatt nem lehetnek könyvtártörténeti (possessor-proveniencia) szempontból perdöntőek, de a liturgikus töredékek segítségével már tisztázott eredet ismeretében behelyezhetők egy meghatározott könyvtári állományba, gazdagítva a magyarországi kódexállomány összetételét és számbeli nagyságát. Alighanem ebben az esetben helyesen értelmeztem és alkalmaztam fordítottan B. Bischoff vélekedését, aki szerint a paleográfiai módszerek segédtudományként használhatók a liturgiátörténeti vizsgálatoknál, és ennek különösen a koraközépkor forrásanyagában van létjogosultsága, mivel itt az egykori anyagnak csak néhány százalékával lehet dolgozni [13].

A jelen esetben, minthogy kevés forrás áll rendelkezésünkre, a töredékek proveniencia meghatározásához a liturgiátörténeti kutatás módszereit használjuk fel segédeszközüül.

**AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR
TÖRTÉNETE
ESZTERGOM TÖRÖK KÉZRE KERÜLÉSÉIG**

A Knauz gyűjteményből származó, esztergomi káptalani magánlevéltári jelzettel rendelkező kódexlapok származási helyének vizsgálatát az egykori tulajdonos, az esztergomi egyház könyvtári állományával kezdjük. Töredékeink vajon nem ennek a könyvtárnak voltak e valamikor kódexei?

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár mai állományösszetételével 1855-ben jött létre. Ekkor készült el a jelenlegi könyvtárépület: a Bibliotéka, és ebben az épületben egyesítették a XVIII. sz.-tól Pozsonyban külön gyűjtött érseki magánkönyvtárat, a Nagyszombatból ideszállított káptalani könyvtár állományát, és az 1820-tól, az érsek hivatalos visszaköltözésétől Esztergomban gyűjtött könyvanyagot. Az így keletkezett könyvállomány-eredeti funkciójához hiven – a Főszékesegyházi Könyvtár nevet kapta.

Az esztergomi érsekséget kétségtelenül I. István király alapította. Knauz Nándor véleménye szerint 999-ben az esztergomi főkáptalant is első királyunk hozta létre, miután fölépült a Szt. Adalbert tiszteletére szentelt székesegyház. A káptalan alapítólevele szerinte elégett. István király azonban nem alapított a székesegyház mellett káptalant, hanem un. "officia clericorum instituit", azaz a székesegyház klérusában bizonyos tisztségeket – officia ecclesiastica – létesített. Ezek a következők: a prépost, a klérus előljárója, a scholasticus (lector), a cantor és a custos. A kanonokok kollégiuma élénk külön officiális, a dékán állt. A dignítások birtokosai nem voltak feltétlenül tagjai a kanonoki testületnek. Általános jog szerint nem, de a valóságban a kanonoki testülethez tartoztak [14]. A kanonoki testület tagjainak kezdetben nem volt külön megélhetési forrása. Az érsek ill. a püspök jövedelme terhére étkeztek, csak később kaptak külön javadalmazásokat, adományokat. I. László idejében a veszprémi Szt. Mihály egyháznak szóló adománylevél is "mensa canonicorum, et non episcopi" javára szól. A káptalanok és a püspökök közötti birtokpercek, a káptalan szegénységének hangoztatása (éppen Esztergomban), arra mutatnak, hogy a patrocinium birtokát a püspök és a klérus kezdetben közösen használta. Ebből a klérusból emelkedett ki az idők folyamán a káptalan, mint önálló jogi személy. Ez akkor következett be, amikor a kanonoki testület anyagilag teljesen függetlenné vált a püspöktől ill. az érsektől. Ez a folyamat jól tükröződik a pápai bullák címzéseiben is. A káptalan elnevezést először II. Paschalis pápa használta. (1094–1118.) Utána clericis, canonocis ecclesiae a címzés. IV. Adorján és III. Sándor leveleiben ugyan gyakran előfordul a káptalan szó, de a pápai kancellá-

ria csak III. Ince korában fogadja el és használja, mint jogi megnevezést. (1198-1216.) [15] Tehát a terminus használata már egy megszilárdult jogi szervezetet jelölt.

A magyarországi gyakorlatban, a Hartvick féle István legenda szerint, loci fratres-ről beszélhetünk kezdetben. Ez a forma a közös élet (vita communis) karoling (aacheni) gyakorlatához (Domkloster) állt közelebb, azaz szerzetesek és világi papok éltek együtt. Nem a teljes egyéni szegénységen volt a hangsúly, hanem a javak közös elosztásán [16]. A káptalani szervezet Magyarországon végleges formát a XII/XIII. sz. fordulóján nyert [17]. Esztergomban káptalanról, mint jogi testületről tehát csak akkor beszélhetünk, amikor már anyagilag független volt az érsektől. Ez a folyamat Esztergomban a XII. sz. közepén ment végbe [18].

Az esztergomi érsekség és káptalan birtoktörténetéről az okleveles adatok alapján elég határozott és biztos képet kaphatunk, elsősorban Knauz kutatásai alapján [19]. Nehezebben rekonstruálható a magyarországi írásbeliségben betöltött szerepük. Emlékanyag hiányában következtetéseinket egyéb történeti forrásokra és analógiákra kell alapoznunk. Legelőször azonban tisztáznunk kell, hogy az Esztergomban kétségtelenül létező könyvanyag kinek a tulajdona volt, hiszen a szakirodalomban végig káptalani könyvtárról, káptalani iskoláról olvashatunk.

A középkorban Magyarországon, de legalább az Anjou korig, uralkodói meggyőződés volt a germán feudális jog alapján álló magánegyház intézménye kapcsán, hogy az egyház birtoklásában a jogalany a patrocínium. Az adományokat Szt. Adalbertnek tették Esztergomban. Az adományozóval szemben a patrocínium térbeli közelségbe az oltárnál került. Ezért a főoltárnak (benne az ereklyével) állnia kellett az adományozáskor, azaz a jelképes átadáskor [20]. A bajor okleveles gyakorlatban ez az ún. "Altarlegung". Végérvényessé és visszavonhatatlanná teszi az adományozást a donator azzal a ténnyel, hogy az alapítólevelet az oltárra helyezi. "...et quicquid donaverit... pro redemptione animae suae hoc per epistolam confirmet propria manu sua ipse et testes adhibeat VI vel amplius, si voluerit. Inponant manus suas in epistola et nomina eorum notent ibi, quem ipse rogaverit. Et tunc ipsam epistolam ponat super altare et sic tradat ipsam pecuniam coram sacerdote, qui ibi deservit [21]". A megmondolás alapja az, hogy a klérus vagy konvent csak közvetítőszemély a szenthez, és ezért szól így a dedikáció: "tradiditque ad sanctum Michaelem super ipsum altare in monasterio [22].

Ennek a jogi gyakorlatnak esztergomi könyvemléke is van, és egyuttal magyarázat a possessor bejegyzésre is. A könyvtár ún. Perugiai Bernát kódexében így jelölték az adományozás tényét: "Hunc codicem dedit P[er]m[h]ardus s[an]c[t]o Adalberto". Éppen ezért találjuk a különböző egyházak, apátságok birtokösszeírásában a vagyontárgyak között a könyveket is felsorolva, kiemelve, hogy a birtokos a patrocínium. Szt. László Szent Márton monostorát ajándékozza meg, és erősíti meg az elődei által is adományozott javak birtoklásában, és ezek között szerepelnek a könyvek is [23].

Ebben az értelemben mi a továbbiakban az esztergomi egyház könyvtáráról — bibliotheca ecclesiae Strigoniensis — beszélünk, amelybe beletartozik minden könyv, ami kimutathatóan nem az egyes érsekek, kanonokok magántulajdona volt. Ugyanigy a choris Strigoniensis alatt értjük azt az együttest, amely-

be a dignitások, kanonokok, oltárosok, karbeli klerikusok, káplánok, proce-
densek, nagyobb és kisebb iskolások (*scholares et pueri*) tartoztak. Ennek
az együttesnek elsődleges feladata a liturgia ünnepélyes végzése. Középkori
felfogás szerint ez a kötelesség megelőzőtt mindent, ennek még a püspök is
alá volt vetve[24]. A liturgikus cselekményekre a székesegyházi iskola tanu-
lói a cantor ill. helyettese a succentor készítette föl. Az iskola vezetése a
lector (olvasókanonok) feladata volt. Az iskola fontosságát bizonyítja, hogy a
lector rangban rögtön a prépost után következett. A közvetlen irányítást azon-
ban ő is helyettesére, a sublectorra bízta, aki a jegyzői feladatokat is elvé-
gezte helyette. A székesegyházi iskolákban a középkori társadalom írástudó ré-
tegét képezték, akik részint egyházi, részint világi szolgálatban az itt tanultak
alapján ki tudták elégíteni a társadalomnak az írásbeliséggel szemben támasz-
tott igényeit [25]. A klerikus képzés tartalmára, színvonalára az esztergomi
Főszékesegyházi Könyvtár két kódexéből is következtethetünk.

A *Tractatus in Cantica Canticorum* (Ms III. 184.) kódex azt az is-
meretanyagot öleli fel, aminek birtokában a diák *litteratus* egyénné lett. Azaz
tartalma egy székesegyházi iskola tananyaga[26]. A másik forrás a Szalkai
kódex (Ms II. 395.) Ezt a sárospataki iskolában készítette Szalkai László Vár-
dai János előadásai alapján. Ebből egy városi plébániai iskola oktatásai mód-
szere és tananyaga rekonstruálható[27].

A XVI. sz. közepéig fennálló esztergomi székesegyházi iskola nyo-
maival állítólag a XI. sz.-ban találkoztunk [28]. Az esztergomi iskoláról köz-
vetlen adatunk Csontos János közléséből volt. Ő hívta fel először a figyelmet
egy Bécsben lévő kódexre, amelyet az esztergomi iskolában másoltak [29]. A
fentebb említett két kódex később került a könyvtár birtokába. A Szalkai kódex
tulajdonosa személyével kapcsolódik Esztergomhoz, Szalkai 1524–1526 között volt
esztergomi érsek. A *Tractatus* Scitovszky János 1856-ban Budán, egy árveré-
sen vásárolta. Ez a tény még nem mondana ellent az esetleges esztergomi ere-
detnek, de a Mészáros István által elvégzett szövegkritikai elemzés a XII.sz.-i
francia eredetet látszik alátámasztani. Csóka Lajos kéziratban lévő tanulmányá-
ban, amit szintén a *Tractatus*-ról írt, még pontosabban megjelöli a kódex ke-
letkezési helyét. Szerinte a *Tractatus* szerzője nem Haymo, hanem az egy ere-
deti kompiláció, és egy bajor (*Schäftlarn*) premontrei kolostorban készült, sa-
ját használatra szánt tankönyvül, amely Laon szellemét képviseli [30]. Csóka
Lajos nem fogadja el hitelesnek a magyar királyok temetkezési helyének beírá-
sát sem, ami eddig sem volt kétséget kizáró bizonyíték, így a kódex magyar-
országi használatának ténye is igen feltételelessé vált.

A székesegyházi másolóműhellyel kapcsolatban egy bizonytalan ada-
tunk van: Máthés *Veteris arcis Strigoniensis descriptio* c. művében azt írja,
hogy Vitéz János számára Esztergomban 30 írnok dolgozott [31]. Viszont a
székesegyházi másolóműhelyről sem Regiomontanus, sem Oláh Miklós nem tesz
említést[32]. Vitéz János könyvtára azonban egy reneszánsz főpap magánkönyv-
tára volt, így az ő könyvgyűjtői tevékenysége és könyvtárának sorsa nem tar-
tozik bele a székesegyházi könyvtár állománytörténetébe. Ezért zártuk ki vizs-

gálatunk köréből továbbá az érsekek egy-egy ismert, többnyire külföldre került kódexét.

A székesegyházi iskolában folytatott másolótevékenységnek viszont ismerjük két emlékét. Az egyik a Csontos által is említett *Tractatus*, egykor Bécs, ÖNB Cod. Lat. 4723. Rec. 597. ma OSzK Clmae 410. "Expliciunt decem precepta domini in scola[!] strigoniensi." A másik jelenleg is Bécsben van, ÖNB Cod. Lat. 2146. Rec. 88. Occam: *Directorium iuris*. A kódex scriptora Temlinus, aki az esztergomi Krisztus Társulatnak volt tagja. "Per Bernardinum incepta per Temlinum vero finita in castro Strigoniensi[33]".

A székesegyházi könyvtár állományának nagyságára, összetételére egyéb adatok hiányában egyelőre csak a székesegyházi funkciókból következtethetünk, bár az 1397-es *Visitatio Canonica*ból értesülünk, hogy "... ipsi domini dixerunt et ita repertum est, ipsam ecclesiam habere libros necessarios sufficientes, et aliquos duplicatos pro usu chori, prout in inventario ecclesiae clarius videri potest[34]". Nem tudjuk azonban, hogy mik voltak ezek a könyvek, mert az inventárium elvesszett. Viszont megmaradt a Szt. István első vértanúról elnevezett prépostság vizitációs jegyzőkönyve, ami ugyancsak 1397-ben, de aug. 28-án történt vizitációt rögzíti. Ennek szövege pontosan megnevezi a könyveket és megjelöli őrzési helyüket is. A "regestrum librorum repertum in sacristia dicte ecclesie" tartalmaz 4 missalét, 2 db zsoltáros könyvet, 1 db kopott breviáriumot.

1484-ben viszont már jóval több könyvvel rendelkezett a társaskáptalan. [Esztergom, Főkáptalan magánlevéltára, Lad. 53. fasc. 1. nr. 15.] "1484. Registrum factum super bonis et rebus Ecclesiae Collegiatae Sancti Stephani prothomartyris Castri Strigoniensis ad divinos cultus spectantibus ...

Item Missalia quinque

Item duo manualia missalia

Item duo breviaria

Item tria psalteria

Item duo gradualia, unum de tempore aliud de sanctis

Item iterum duo gradualia, quorum alterum existit inveteratum, et reliquum pauloplus melius

Item una Biblia de pergameno

Item una Legenda sanctorum similiter de pergameno ..."

Sajnos a társaskáptalan további vagyonelektáraiban már nem szerepelnek könyvek. [Lad. 53. fasc. 1. Nr. 18.] 1526-os leltár, [Lad. 53. fasc. 1. Nr. 21.] 1566. júl. 5. *Inventarium super rebus S. Stephani in cplo Ecclesiae Strigoniensis ad quotidianus usus cultus Domini repositis regestum* 1566. *Inventarium cetera in ladula* E notantur pallium S. Adalberti martiri gloriosissimi..." Sajnos nem jelöli a felvétel helyét a leltár! Az 1609. márc. 30-i leltár [Lad. 41. fasc. 4. Nr. 6.] ugyan a székesegyházi káptalan vagyon ill. kincsleltára, de külön felsorolja, mint a székesegyházhoz tartozó testületnek, a Sz. István prépostságnak is a kincseit. [Clenodia Praepositurae S. Stephani in Ecclesia Strigoniensi fundatae.] De könyvek itt sem szerepelnek[35].

Az 1397-es vizitáció említi az esztergomi egyházhoz tartozó Collegium Christi intézményt. Ennek alapján tudjuk az alapító személyét, elképzeléseit, ki-

kötéseit. A Collegium Christi-t Budai János barsi főesperes és esztergomi kanonok alapította a szegény tanulók kiképzésére. Az anyagi alap Budai János Budán lévő négy házának jövedelme volt. A társulat elnöke a mindenkori barsi főesperes, aki az esperességgel együttjáró esztergomi kanonoksággal együtt a társulathoz tartozott. Az esztergomi érsek kötelezve volt, hogy a barsi esperességet mindig a társulat tagjával töltsse be, vagyis olyannal, aki a társulat költségen fejezte be külföldi tanulmányait. A barsi főesperes csak haszonélvezője volt a jövedelemnek, ami a saját szükséglete után fennmaradt, és halála után a vagyona is, a társulatot illette. Mint a társulat elnöke, köteles volt négy szegénysorsu tanulót a társulat költségén külföldön taníttatni. Az így tanultak viszont kötelesek voltak akkor, ha jövedelmező állásba jutottak, a rájuk fordított költségeket a társulatnak megtéríteni[36].

A társulat szabályait Bonifác pápa 1399. ápr. 28-án hagyta jóvá, és az alapító szándéka szerint a Collegium élén mindig valamilyen egyetemi fokozatot szerzett egyénnek kellett állnia[37]. 1485 után VIII. Ince pápa a társulat szabályait újra megerősíti. Ezt a bullát iratja át Pesti Gergely 1509-ben. 1512-ben Pesti Gergely már mint barsi főesperes és egyúttal a társulat elnöke, a Budán lévő Olasz utcai házat, a társulat tulajdonát örökbérbe adta Péczy Tamás budai polgárnak. E házon kívül ekkor a társulatnak 1000 rajnai forint készpénze volt. Ezt az összeget a mohácsi ütközet előtt Bécsbe vitték és az egyetem előljáróságának adták át. 1526 után Liphay Péter az akkori barsi főesperes visszavette az összeget és két bécsi polgárnak adta ki kamatra. 1539-ben Salczer Ambrus bécsi kanonok, mint a Collegium Christi helyettes ügyintézője újra kamatozni helyezte el a pénzt. Közben Oláh Miklós a bécsi egyetemen létesített egy 1000 forintos alapítványt a Collegium Christi tagjai és más magyarországi ifjak számára. Ehhez csatlakozott Kutassy György és Poklostóy Máté esztergomi kanonok adománya. Az alapítványokat később összevonták, és végül már csak un. Oláh féle alapítványként kezelték őket[38].

A Collegium Christi tényleges működéséről a társulat néhány fennmaradt könyve tudósít bennünket. Bécs, ÖNB Cod. Lat. 1215. Rec. 31. jelzetű Biblia a Collegium Christi tulajdona volt. Thomas de Hibernia Manipulus florum (ÖNB Cod. Lat. 1611. Rec. 38.) szintén. J. Occam Directorium iuris c. művének másolója Temlinus, a Krisztus társulatnak volt tagja. (ÖNB Cod. Lat. 2146. Rec. 88.) Dinckelspüel: Commentarii in librum IV. Sententiarum c. műve (ÖNB Cod. Lat. 3992. Rec. 21.) ugyancsak a társulat tulajdonát képezte. A Cod. Lat. 5051. Rec. 415. egy dekretális kommentár, szintén a Collegium Christi könyvtárába tartozott[39].

Az alapító Budai Jánost a prágai egyetemen 1385. júl. 9-én avatták magister artium-má. Csontos neki tulajdonított egy göttingeni kódexet, de Gábor Gyula tisztázta a kódex származását. Budai János átdolgozta egy ismeretlen prágai szerző perrendtartását (Processus iudicarius Pragensis), erről a kódexről, amelynek scriptora Pöstyéni Tamás, a Collegium Christi tagja volt, készültek a göttingeni Egyetemi Könyvtár és a königsbergi könyvtár XV. századi másolatai. Csontos rosszul olvasta el a kolofont és innen adódtak téves következtetései. "finitus est autem iste processus iudicarius secundo die festi beati Martini confessoris per me Thomam de Pyschan collegii pauperum Christi, facti per magistrum Joannem

de Buda archidiaconum Borsiensem et canonicum in ecclesia Strigoniensi, studentem primum deo gratias[40].

Ebből a kódexből megismerhettük a Collegium Christi első tanulóját. Knauz Nándor a társulat neveltjeinek Miklós nyitrai, Jakab nógrádi főesperest tartja. Rajtuk és Pesti Gergelyen kívül a társulat más tagját nem ismeri [41]. Lukcsics Pál szerint 1524-ig a társulat jövedelmét valószínű Kőrmendi (Kermend) Jánosnak adták ki [42]. A Bécsben lévő kódexek alapján még a társulat tagja volt Temlinus, és "Symon de darwas de hanva"[43].

A társulat történetének rekonstruálására kevés forrás áll rendelkezésünkre, még az alapítási évet sem ismerjük. Knauz Nándor az 1309. évre teszi a Magyar Sionban megjelent tanulmányában[44], de ez egészen bizonyos, hogy elírás, hiszen Budai János 1391-ben lett esztergomi kanonok, Rationale-jának explicitje pedig az 1406. ápr. 17-i dátumot tartalmazza[45]. Az 1397-es jegyzőkönyv sem említi az alapítási évet, de adataink azt bizonyítják, hogy a társulat a XIV. sz. végétől a XVII. sz. elejéig működő testület volt, amely betöltötte feladatát: az esztergomi egyház számára biztosította a szegény sorsu tanulók felsőfoku képzését.

Ezzel a Collegium Christi nemcsak az esztergomi egyház "szakember utánpótlását" oldotta meg, hanem a magyarországi litteratusságban is jelentős szerepet vállalt. Magyarországon a schola és a chorus, azaz a lectura és a cantura adata a litteratus képzés tartalmát. Ezután következett volna a felsőfoku ismeretek megszerzése az egyetemek valamelyik fakultásán. A magyarországi litteratusnak erre csak külföldi egyetemen volt lehetősége. De itthon kellett lenni valamiféle, az átlagos deákságon, litteraturán felülemelkedő képzésnek, hiszen ilyenekre nagy szüksége volt az országnak. Egyetem nem léteiben a jogi fakultást az ország területén az erősen gyakorlati hiteleshelyi clericus chori intézmény pótolta. A papnevelésben a két magasabb papi rend felvételéig, a felszentelés előtti lépésig a domus procedentum szolgált. Ilyen intézménynek látja Mezey László Bakócz Tamás egri domus procedentumán kívül az esztergomi Collegium Christi-t is[46]. Bónis György szerint a kánonista utánpótlás biztosítására hozta létre Budai János a társulatot[47]. Budai János munkájáról készült göttingeni kódex, valamint a társulat Bécsben lévő kódexeinek többségükben jogi műfaja nem zárja ki ezt a lehetőséget sem. Bár az 1397-es vizitációkor rögzített szabályzat szerint: "Et talis praesidens semper tenetur eligere aliquos pauperes scolares [!] studiosos tamen, et illos mittere extra regnum ad loca studii ubi proficere valeant..." A szabályzat tehát meghagyta a szabad választás lehetőségét a tanulnivalók számára. A ránk maradt adatok szerint viszont a jogi fakultás volt a tanulnivaló magyar ifjak számára a legvonzóbb, így valószínű a Collegium Christi ezzel az áttétellel vált a magyarországi jogtudó értelmiség utánpótlásának biztosítékává.

A gondolat nem lehetett idegen Esztergomban sem, hiszen László esztergomi prépost könyvtára éppen a jogi művek kapcsán foglal el jelentős helyet középkori művelődéstörténetünkben [48]. László mesterhez hasonlóan jogi kéziratok tulajdonosa volt egy másik esztergomi prépost is, Vásári Miklós. Két, valószínűleg Bolognában másolt és illuminált kódexét ma a páduai székesegyház

könyvtára őrzi. László mester könyvtára hiven őrzi a Bolognában tanult magyar egyházi férfi jogi érdeklődését. Könyvtára 10 kötet jogi kéziratot tartalmaz[49].

Vásári Miklós kódexei nem tartoznak sem az esztergomi, sem a magyarországi könyvkulturába, de művelődéstörténetünkhöz értékes adaléku szolgálnak. Tükrözik főpapjaink képzettségét és izlését, disztésük pedig a magyar szentek ikonográfiájának szempontjából jelentős [50].

Egy kanonok magánkönyvtára, és az esztergomi székesegyház könyvtárára vonatkozólag is értékes adatot találunk a már előbb említett 1397-es vizitációs jegyzőkönyvben. A vizitátor érdeklődésére, hogy nincs e a káptalan előtt végrehajthatatlan végrendelet, megnevezték Küküllői Jánosét, aki "bonos libros et alia legavit ecclesiae Strigoniensis"[51]. Itt is nyomon érhető a későbbi, félreértésre okot adó káptalani könyvtár elnevezés önkényes volta. Küküllői az esztergomi egyháznak adományozta a könyveket.

Kollányi forrásközlése alapján szoktunk beszélni az esztergomi káptalan 1397-es vizitációjáról. Pedig a tényleges jogállást világosan kifejezi a jegyzőkönyv latin címe: "V. Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. Acta visitationis anni 1397 ac etiam statuta ejusdem V. Capituli in se continens". Ugyanezt érzékelteti Pór Antal, amikor a Szt. István protomartyr társaskáptalan szintén 1397-es vizitációjának ismertetésekor a székesegyházi káptalan előtt lefolytatott látogatási jegyzőkönyvet a főegyház vizitációjának nevezi[52]. A továbbiakban mi is a fentiek értelmében használjuk a káptalani könyvtár elnevezést. Hasonló alapon alkották meg a régi schematismusok azokat az elnevezéseket, amikor a székesegyházi dignitásokat, akik kanonokságot kaptak így hívták: "lector et canonicus Cath. Eccl.". Ez már a kétfajta javadalom összekapcsolódására is utal, ami nálunk véglegesen csak a XVII- XVIII. sz. folyamán ment végbe [53].

Mivel a káptalan tagjai szabadon végrendelkezhettek, éltek is ezzel a jogukkal, és így könyveik többnyire szétszóródtak László prépost könyvtárához hasonlóan. Csak 1611-ben, a nagyszombati zsinaton kötelezte Forgách Ferenc a káptalan tagjait, hogy könyveiket a könyvtárra hagyják[54]. De ezt a rendeletet soha nem hajtották végre következetesen, így hosszú ideig a székesegyház könyvtárának tett könyvhagyományozás egyéni kezdeményezés maradt.

Ha rekonstruálni akarjuk a székesegyházi könyvtár könyvvállományát, legelőször a liturgikus könyveket kell számba venni. Ezek nem mindig képeztek a könyvtárral szoros egységet, hiszen a sekrestyében, a kóruson őrizték őket, azaz a használat helyén voltak. A székesegyház liturgikus könyvei közül a káptalannak ill. az őrkanonoknak a gondja volt 2 antifonale, 2 graduale, 2 psalterium, 2 lectionarium, 1 missale és egy collecta javittatása. Ezeket naponta használták a kórusban. A többi könyv gondozása az érsek kötelessége volt az 1397-es vizitáció szerint [55].

A veszprémi káptalanban, az 1429-1437-es könyvjegyzék szerint a tágabb értelemben véve a liturgikus könyvek (pl. Biblia), száma 60. Pozsonyban 1425-ben 45. Tehát legalább ennyinek kellett lenni Esztergomban is, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a székesegyházban számos kápolna és oltár-igazgatóság volt. Lukcsics Pál felsorolása szerint ezek a következők: Fábán és Sebestyén, Ker. Szt. János, Szt. Margit, Szt. Bálint, Szt. Erzsébet, Szt. György,

Szt. Ambrus, Szt. Adalbert, az Oltáriszentség, Szt. Jakab, Szt. Péter[56]. A kápolnák részére külön is adományoztak könyveket. Kesztlöczy Mihály kanonok (1464-1499) a Szt. Jeromos kápolna alapításakor "duobus missalibus, in uno pergameno, alio in papyro impressis" gazdagította a kápolnát [57]. Az un. Pálóczy missalét (OSzK Clmae 395) a f. 7-en lévő bejegyzés szerint Mihály milkói püspök adományozta a Szt. Fábián és Sebestyén oltárnak. A Szt. Miklós oltár javainak összeírásakor feljegyezték, hogy az oltár tulajdonában lévő, egykor Miklós kanonok költségén irt és bekötött pergamen missale most Tárkányi Tamás kórusi prebendarius és altalista káplánnál található [58].

A székesegyház középkori nem liturgikus könyveinek számára csak következtethetünk. Az eddig összehasonlításban szereplő Veszprémbe 77 db, Pozsonyban 44 db. Ezek műfajilag megoszlának a patrisztika, egyházjog, és egyéb műfajok között. A könyvtári állomány nagysága a XV. században Veszprémbe 170, Pozsonyban 200 db. Az esztergomi székesegyházi könyvtár középkori könyvállományának rekonstruálásakor figyelembe kell venni, hogy világi, majd egyház-kormányzati központban lévő, iskolával, másolóműhellyel rendelkező, hiteleshelyi funkciókat ellátó intézmény könyvtáráról van szó. Ennek mind számszerűségben, mind tartalmilag tükröződnie kellett az állományban. Mezey László a külföldi könyvtárakkal való számszerű összehasonlítás alapján egy káptalani könyvtár állományát 300 kötetre becsüli. Ezt a kötetsszámot a magyarországi viszonyokra alkalmazva szerinte az 1526 előtti esztergomi székesegyházi könyvtárban legalább 200 kódexnek kellett lennie [59].

Ezt a könyvtárat ma már csak egy-két kézirat képviseli. A mai Fő-székesegyházi Könyvtár állományában szinte egyetlen kódexről sem állithatjuk kétséget kizáróan az 1526 előtti esztergomi eredetet ill. a folyamatos használatot. Az 1811-ben készült un. Palkovich féle jegyzék szerint 10 kódex volt az akkori káptalani könyvtárban. A jegyzék Kovachich Márton György kéziratában, Repertorium Manuscriptorum... (OSzK Fol. lat. 139.) található: Index codicum Manuscriptorum antiquiorum in Bibliotheca V. Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis anno 1811. (118-236.p.) Ezek közül azonos itani tudtuk a következőket: Epistolae S. Gregorii Magni Papae (Ms. I. 22.) Expositio evangeliorum quadragesimalium (Ms I. 23.) Commentarius in Librum Psalmorum (Ms I. 212.) Pentateuchus (Ms I. 25.) Opera S. Augustini, Jacobi de Sarepoth, Thomas de Aquino etc. (Ms I. 213.) Az un. Maurus barát kódexe (Ms II. 6.), az Oláh féle evangelistarium (Ms III. 180.) a Szalkai kódex. (Ms II. 395.) Palkovich jegyzékében azért van tíz kódex, mert ő Maurus barát kódexét tartalma szerint három kódexnek vette fel. (5853-5855. tételek alatt.) Erről megjegyzi, hogy ezek "Ex bibliotheca Matthiae Corvini" származnak. Ez az egyetlen kódex, amely az 1674-es kéziratot esztergomi katalógusban (Ms I. 290. f. 3/a.) szerepel. A könyvtár jelenlegi állományában a magyarországi kódexek száma 17.

A magyarországi kódexek provenienciája elég változatos és nem is mindig tisztázott megnyugtatóan. A Tractatus in Cantica Canticorum (Ms III. 184.) eredetéről a székesegyházi iskola kapcsán már szóltunk. Egy másik, szintén az Énekek énekéhez kapcsolódó kódex, az Expositiones in Cantica Canticorum. (Ms II. 3.) Varju Elemér szerint a kódexet Perugiai Bernát, III. Béla király Imre fiának

nevelője, a későbbi spalatói érsek ajándékozta az 1196-os székesegyházi tűzvész után a Szt. Adalbert székesegyháznak. Ezt a kódex első lapján olvasható korabeli bejegyzésre alapozta: "Hunc codicem dedit P[ern]h[a]rdus s[an]c[t]o Adalberto". Palkovich, a fentebb említett jegyzékében, még nem írja le a kódexet, de a könyvtár 1833-as katalógusában már szerepel, s ezek szerint akkor már Nagyszombatban volt a kódex. Berkovits Ilona a könyvtár kéziratairól készült munkájában ismerteti az összes véleményt a kódex eredetéről, de érvelései és bizonyítékai nem kétséget kizáróak a magyarországi eredetét illetően. Wehli Tünde számára sem Varju Felmér, sem Berkovits Ilona gondolatmenete nem meggyőző. Ő a beírást Perugiai Bernát személyének Esztergomban továbbélő emlékeként fogja fel. Szerinte a kódex a délnémet-bajor festészet 1160-as évekkel kezdődő, fejlődést nem képviselő terméke. Az adományozást rögzítő beírás szerinte nem ott és akkor keletkezett amikor a kódex, hanem egészen bizonyosan az esztergomi várban[60].

A donáció tényét rögzítő majuszkula írás a kódex írásával közel egykoru és rögzíti azt a gyakorlatot, hogy a patrocínium volt a tulajdonos. Tehát Szt. Adalbertnek ajándékozta ama bizonyos Bernát a kódexet. A beírás több, mint valószínű, hogy Esztergomban készült, hiszen evvel rögzítették az ajándékozás tényét. A kódex kötése XIV. sz. -i bőrkötés, első előzéklapja egy XIV. sz. -i oklevél, amely többször említi az esztergomi káptalant. Ez pedig bizonyíték a kódex XIV. sz. -i esztergomi használatára. Ma már viszont nem tudjuk eldönteni, hogy a kódex 1543-ban Esztergomban volt-e, és onnan egyenesen vagy esetleg évszázados kerülőkkel jutott-e végül Nagyszombatba.

A kódexek időrendjét figyelembe véve az un. Pálóczy antifonale (Ms I.3c, 3d.) következik. Berkovits Ilona igen finoman fogalmazza meg az esetleges esztergomi eredetét. A két kötetes antifonale provenienciájának kérdését hagyjuk nyitva, a későbbiekben még visszatérünk rá! A Sermones S. Bernardini (Ms I.19.) szintén csak kérdőjelesen esztergomi munka. Ennek fő ellentmondása az a tény, hogy a kézirat a XVIII. sz. -ban Jakosics József (1738-1804) kapisztrán szerzetesnek, a rend budai könyvtára megalapítójának tulajdonában volt [61]. Az un. Missale Posoniense (Ms I.20.) magyar munka ugyan, de nem az esztergomi egyház számára készült. A kimutatott osztrák hatás alapján valószínűbb Pozsony ill. környékének valamelyik egyháza a tulajdonos, bár az un. pozsonyi missalékkal való szövegösszehasonlításakor jelentős eltéréseket tapasztaltunk. A diszítés azonban kétségtelenül ehhez a körhöz kapcsolja a kódexet. Palkovich bejegyzése szerint a XIX. sz. elején Nagyszombatban volt a káptalan birtokában a missale. A Szalkai kódexről (Ms II. 395.) is volt már szó. Itt legfeljebb, mint őrzési hely jöhet számba Esztergom. A Pentateuchus (Ms I.25.) Mucsi András szerint magyar munka [62]. Az Ms I. 178. jelzetű Passionalének, amely a szenvedéstörténetet tartalmazza a négy evangélium szerint, magyar tulajdonosai vannak, sőt néhány sor magyar szentírás fordítás is található benne. Az un. Budai Psalterium (Ms I.30.) XVI. sz. eleji kódex, Berkovits szerint "valószínűleg budai munka"[63]. A Commentarius in Librum Psalmorum (Ms I.212.) szintén csak feltételezetten magyar[64]. A Jordánszky kódex a nagyszombati klarisszáktól Fába Mátyáshoz került, tőle pedig Jordánszky Elek esztergomi kanonokhoz[65]. A Bakócz gradualét (Ms I.1. és Ms I.3b.) Oláh Miklós ajándékozta az esztergomi egyháznak 1555-ben, te-

hát már Nagyszombatban került a kódex a könyvtár birtokába. A Nagyszombati kódex (Ms III.178.) 1617-ben még Kolenicz Márton diószegi plébánosé volt[66]. Ms III.179. Guido de Monte Rocherii: Manipulus curatorum. Tractatus de officio missae. A XV. sz. első feléből származó kéziratnak következők a bejegyzései: f.1. "Anno domini 1544 obivit Magister Albertus Pesthy Tyrmaviae feria secunda proxima post dominicam Invocavit". Az első kötéstábla belső oldalán: "1558 Pie memoriae Reverendus Paulus Zondy Episcopus Rosoniensis ad bibliothecam Ecclesiae Strigoniensi legavit". A hátsó kötéstábla belső oldalán: "Joseph Husar de Pesth est possessor huius".

A magyarországi provenienciájú kódexek közül kettőnek biztosan tudjuk a származását. A Nyás féle formulárium (Ms II. 507) esztergomi kanonok összeállítása, tehát kétséget kizáróan esztergomi eredetű. A Werbőczy féle formulárium (Ms II. 521) Gosztonyi István esztergomi kanonok tulajdona volt a XVIII. sz.-ban, de tőle még tovább került a kézirat. Az Ms II. 7. jelzetű Tractatus de sacramentis esztergomi eredete több, mint valószínű. A kézirat egyedül az OSzK Clmae 410 jelzetű kódexének szövegével azonos, ezt a kéziratot pedig a f. 138. tanúsága szerint: "Expliciunt decem precepta domini in scola [!] strigoniensi. M.o. Quatturecentesimo [!] sexagesimo tercio"[67]. Az utolsó magyarországi eredetű kézirat a pozsonyi káptalan számadásait tartalmazza 1472-1530 között. (Ms I.311.)

A külföldi eredetű kéziratok közül a már említett "Maurus barát kódexe" szerepel csak a könyvtár XVII. sz.-i kéziratok katalógusában. A hires Oláh féle evangelistarium csak 1806 elején került a könyvtárba. Oláh Miklós halála után hányódott a kódex, egyik későbbi tulajdonosa Ujbányán vette és a garamszentbenedeki prefekturáért adta cserébe a káptalannak 1770-ben[68], majd kanonok kézzől jutott a könyvtárba. A többi kézirat, kódex még ennyi magyarországi vonatkozással sem rendelkezik, későbbi vásárlás valamennyi, tehát nem tartoznak sem az esztergomi, sem a középkori magyarországi könyvkulturába. A Palkovich jegyzék és a XVII. sz.-i kéziratok katalógus, valamint a kódexek provenienciája kutatása alapján látható, hogy a magyar eredetű kódexek többségénél is nehezen mutatható ki a középkori esztergomi használat. A Nyás féle formuláriumnak és az esztergominak tekinthető Tractatus de sacramentis-nek nyomát sem találjuk a fenti könyvtári forrásokban. Az esetleges esztergomi használatu, vagy Esztergomban volt kódexek közül nincs utalás Perugiai Bernát kódexére, pedig a bejegyzés bizonyítja az 1526 előtti esztergomi possessorságot. Ugyanigy bizonytalan az Ulászló graduale sorsa is az Esztergomba való kerülés előtt. Sajnos kétséget kizáró bizonyítékkal nem rendelkezünk arról, hogy a kódexek Esztergomból a káptalannal együtt kerültek Nagyszombatba, és nem a kanonokok kezén keresztül — amire viszont számos példát hozhatunk fel — kerülő uton, jóval később jutottak vissza eredeti őrzési helyükre.

Jogosan merül fel a kérdés, ha a Főszékesegyházi könyvtár jelenlegi kódexállománya nem az esztergomi egyház középkori könyvei, hol van annak a kb. 200 kötetnek legalább a hirmondója? Számolnunk kell az 1526 előtti könyvtárban már ősnymotatványokkal is. Kesztlöczy kanonok a XV. sz. utolsó évtizedében már nyomtatott missálékat ajándékozott a Szt. Jeromos kápolnának[69].

A kérdés megválaszolása érdekében foglalkoznunk kell először Esztergom Mohács utáni történetével, majd a Nagyszombatban eltöltött közel 300 év eseményeivel mind történeti, mind könyvtörténeti szempontból[70].

ESZTERGOM TÖRÖK ALATTI 140 ÉVE

(1543—1683)

A mohácsi csata után Esztergom vára is osztozott az ország zürzavaros sorsában. Várdai Pál érsek a semlegesség látszatát őrizve hol Ferdinánd, hol János király pártján állt. Esztergom vára is egyszer Ferdinánd, másszor János király birtoka volt. Gyakorlatilag 1531-től Ferdinándé Esztergom vára, mivel az ő zsoldos csapatai szállták meg. Amikor 1541-ben Buda török kézre került, a szultán János király örökségként követelte Székesfehérvárral, Visegráddal együtt Esztergom várát is. Ferdinánd természetesen nem teljesítette a szultán követeléseit, Szulejmán pedig megkezdte hadjáratait Ferdinánd ellen. Várdai Pál 1543-ban már nem érezte biztonságban magát Esztergomban, és 1543. pünkösdjé után el is utazott Pozsonyba, a várat a török ellen az 1500 főnyi zsoldos sereg védelmére hagyva. A vár parancsnoka Musica Márton, más forrás szerint Lascan Márton spanyol zsoldosvezér volt. A spanyol segélycsapatokon kívül magyarok, olaszok, németek voltak a védőseregben.

Mivel Esztergom török kézre kerülése a szemtanúk szerint gyanús volt, Várdai Pál érsek tanuvallomást rendelt el az ügyben a pozsonyi káptalan előtt. Három esztergomi kanonokot idéztek meg, akik az ostrom idején (1543. jul. 24. – aug. 10.) a várban tartózkodtak. Erre a tanuvallomás elrendelésre valamiféle emlékirat adott okot, amelyet Salmáry Adrián, Körmöndi Mihály és Alvinczi János juttatott el az érsekhez. Ebben vádolták a nagyprépostot, Sbardellati Ágostont, hogy a védelemmel egyetértésben levelet juttatott el a törökökhöz, és szabad elvonulás feltétele mellett az őrség átadta a várat a törököknek. A tanuvallomáskor Csés Balázs esztergom-előfoki prépost, Alvinczi János kanonok és Körmöndi Mihály komáromi főesperes egyedül a Sbardellatira vonatkozó vádat helyesbítették, a többi fenntartották. Némethy Lajos: Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézbe c. tanulmányában részletesen tisztázta a vár ostromának történetét és az árulás tényét[71]. A vár átadása után a polgári lakosságnak megengedték, hogy családjukkal és vagyonukkal együtt a külvárosba költözhessenek, csak a katonaságot bocsátották el egyenként[72].

A vár elestével az érsek és a káptalan a szó legszorosabb értelmében hajléktalan maradt. Várdai Pál 1543. szept. 15-én levelet irt Nagyszombatnak, és kérte a várost, hogy az érseket és a káptalant fogadja be. Kárpótlásul erős vár építését ígérte, amelyik megakadályozza a török előrenyomulását. Ez a vár lett Érsekújvár. Mivel a király is támogatta a folyamodványt, Nagyszombat városa

befogadta az esztergomi érseket és káptalanját. Így került az esztergomi egyház Nagyszombatba, ahol minden egyházi jellegű alapítványt birtokba vehettek[73].

Az érsek és a káptalan az Esztergomból való meneküléskor a levéltárat, az egyházi ruhákat és kincseket magával menekítette, de a könyvtárból nem sok kötetet vittek magukkal[74], ami részben érthető is. Esztergomot azonban nem a teljes káptalan hagyta el. Az ostrom idején a könyvtár egy részének, ha nem az egésznek Esztergomban, a várban kellett lennie. Eddig az volt a vélemény, hogy ez a könyvanyag elpusztult. Tényleg elpusztult-e és mikor?

A törökök állítása szerint: "Mi nálunk Székes-Fejérváron — mondotta egy török (1602-ben) — mióta ezt a várost Szulejmán szultán megvette, a királyok temetések is koporsójuk minden bántás nélkül maradtak. Mikor mi Budát, Esztergomot és Pestet megvettük, valami levelet ottan találtunk, egy tenyérnyi papíros is nem veszett el benne, mind azonképpenhelyen van, valamint a keresztények hagyták". Az idézet a "milleneumi Magyar nemzet történeté"-ből való, forráshivatkozás nélkül[75]. Hitelt egészen már csak a háborús viszonyok ismeretében sem adhatunk a jámbor töröknek, de némi igazsága azért van. 1594-ben Esztergomot felszabadították a császáriak, most a török őrség adta fel a várat. A zsoldos katonaság azonnal nekilátott a fosztogatásnak. Ekkor pusztult el a székesegyház belső diszitése is [76]. Ennek az ostromnak van egy könyvtörténeti emléke, és ez egyben némi igazságtétele a törököknek: az OSzK Clmae 359 jelzetű kódexe 1594-ben Esztergom várában volt. Ez az un. Pálóczy missale. Az első f.-on lévő bejegyzés szerint: "Missale secundum chorum ecclesiae Strigoniensis. Strigoni in expugnatione repertum. Stephanus Szuhai e(pisco)pus Vaciensis et vicarius Strigoniensis in pontificalibus".

Esztergom azonban átesett még egy ostromon. A törökök 1605-ben újból támadást indítottak Esztergom ellen, és újból a zsoldos sereg felelőtlensége miatt kezükre került a vár. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a vár parancsnoka, Oettingen nem bízott a magyarokban, a várból el is küldte őket, és helyettük Komáromból németeket kért, akik persze nem érkeztek meg idejében. A harcban ő is elesett, és helyettese a várba vonult vissza, ahol katonái fellázadtak ellene, elfogták, a várat pedig feladták[77]. Ennyi háborús pusztítás után reménykedhetünk-e esztergomi könyvanyag fennmaradásában?

Csapodi Csaba 1969-ben bécsi tanulmányutja során a Nationalbibliothekben több esztergomi eredetű kódexet talált. Néhány Bécsben lévő esztergomi kódexről, nyomtatott könyvről eddig is volt tudomásunk Csontos János és Knauz Nándor kutatásai nyomán[78]. Az ismert esztergomi eredetű kódexek, ősnymtatványok közül néhány haza is került[79], egyről pedig a közelmúltban derült ki az esztergomi eredet[80].

Csapodi Csaba azt kutatta Bécsben, hogy 1686-ban, Budán a királyi palotában előkerült könyvek között Marsigli a Corvina könyvtár számalmas maradványait találta-e meg, vagy más könyvtár köteteit, vagy esetleg egy máshonnan összehordott vegyes könyvanyagot. Az 1686-os un. Pflugk féle jegyzék alapján kezdte el a kutatást. Az un. Recens anyagban, amit Gentilotti (1721-1723) után katalógizáltak, meglepően sok budai kódexet talált. A 460-529 Rec. jelzetű anyag kevés kivétellel azonosítható volt a budai jegyzék anyagának nagy részével. Az így azono-

sitott és megtalált valamennyi kódex jellemzője, hogy rossz állapotban van, beázás nyomaival, vagy új kötésben, V.S. (Van Swieten) betűkkel, ami azt jelzi, hogy az ő könyvtárossága, 1754 után kerültek bekötésre. Ebben a Recens anyagban több olyan kódex is található, amelynek esztergomi eredete kétségtelen.

Jogosan merül fel a gondolat, hogy ez a esztergomi eredetű kódexanyag nem a székesegyház középkori könyvanyaga-e? Az esztergomi könyvtár egy részét Budára vitték és onnan került volna Bécsbe? Ha az esztergomi eredetű kódexek számát összevetjük a Bécsben most felfedezett nem esztergomi eredetű kódexekkel, kiderül, hogy az esztergomi anyag ennek csak 1/10-e. Bár már a XV. sz. -ban következetesen jelölték az esztergomi possessorságot, a kódexek őrzési helyének megállapítását nehezíti, hogy van olyan esztergomi kódex, aminek megvan a szerzője és címe is, a Pflugk féle jegyzékben mégsem lehet azonosítani egyetlen tétellel sem. Van köztük olyan is, amelynek bejegyzése alapján nyilvánvaló, hogy sohasem volt és nem is lehetett Budán. Nincs ugyan possessor bejegyzése, de mégis bizonyos, hogy Esztergomból és nem Budáról került Bécsbe a Cod. Lat. 1481 (Rec. 24) jelzetű Brev. Strig. Ugyanis ebben a breviáriumban olvasható egy bejegyzés, amelyet az Esztergomot védő és végül fel is adó zsoldos sereg egyik tisztje írt 1531-ben: "el Sennor Don Luys dela Cueva colonel Gente espagnola de Reyno de Ungria". Ugyanígy Esztergomban volt a törökök bevonulásakor az OSzK Clmae 409 jelzetű Breviarium Strigoniense-je. (Azelőtt Bécs, Cod. Lat. 1781. Rec. 9.) Csapodi Csaba Bécsben 9 breviáriumot talált, ezek közül a négy folió méretű esztergomi eredetű:

Cod. Lat. 1481. Rec. 24.	Ebben van a spanyol bejegyzés. (Knauz bécsi jegyzetei között is szerepel a kötet: MTAK Ms 4543/5.)
Cod. Lat. 1812. Rec. 29.	Ez a kódex kerülhetett Budáról Bécsbe!
Cod. Lat. 1829. Rec. 27.	Péter esztergomi prépost építáriumának 11 soros szövege bizonyítja az esztergomi használatot.
Ink. 11 E 17	Ambrus esztergomi őrkanonok (custos Sancti Stephani protomartyris) szintén az esztergomi használatot tanúsítja.

Még egy bécsi esztergomi breviáriumot ismerünk. (MTAK Ráth NF1042) Ritoók Zsigmondné a breviáriumhoz tartozó kéziratos vers kapcsán derítette ki az ősnymtatvány esztergomi ill. budai eredetét. A kötet Ráth György gyűjteményével került az Akadémiai Könyvtárba. Ráth az 1855-ös bécsi duplum selejtezőkor vásárolta a kötetet. Kaprinai jegyzete szerint, aki a breviáriumot Bécsben használta, Budáról került Bécsbe. A kötet bejegyzései az esztergomi káptalan liturgikus gyakorlatára vonatkoznak, sőt Ritoóknéknak a legkorszerűbb technikai segítséggel azt is sikerült megfejtenie, hogy a kötet Bakócz Tamás tulajdona volt[81].

Az eddig ismert esztergomi eredetű kódexek közül három 1930-ban a velenicei egyezmény alapján hazakerült:

Cod. Lat. 1799. Rec. 133.	Brev. Strig. ma OSzK Clmae 409.
Cod. Lat. 1781. Rec. 9.	Brev. Strig. Clmae 408.
Cod. Lat. 4723. Rec. 597.	Tractatus Clmae 410.

A nem liturgikus kódexek közül esztergomiak a következők:

- Cod. Lat. 1215. Rec. 31. Biblia. "Collegii Christi"[82].
- Cod. Lat. 1611. Rec. 38. Thomas de Hibernia: Manipulus florum. "Collegii Christi".
- Cod. Lat. 2146. Rec. 88. J. Occam: Directorium iuris. "Per Bernardinum incepta, per Temlinum vero finita in castro Strigoniensi".
- Cod. Lat. 3992. Rec. 21. Dinckelspüel: Commentarii in librum IV. Sententiarum. "Collegii Christi Strigoniensis liber".
- Cod. Lat. 5051. Rec. 415. Commentarius in libros quinque decretalium. "Collegii Christi Strigoniensis". "Per me Symonem de darwas de hanwa artium liberalium Magistrum".
- Cod. Lat. 4229. Rec. 188. Lapus de Castiglionchio: Abbreviatae per Antonium de Butiro + Holbroch: Collectio conclusionum c. művek a XV. sz. -i bejegyzés szerint: "Sacristie Strigoniensis"
- Cod. Lat. 5121.
(Jus. Can. 74.) Commentarius in Decretum Gratiani és még több kánonjogi mű. "Liber ecclesie Strigoniensis.

A következő kötetekben esztergomi vonatkozások találhatók, de Csapodi Csaba szerint Budáról kerültek Bécsbe, míg a bécsi Rec. 20-30-as jelzetűek szinte kivétel nélkül esztergomi eredetűeknek látszanak, a jelzetek mintha azt sugallnák, hogy az egykori esztergomi anyagot együtt tartották. Viszont ezeknek a köteteknek a Rec. jelzete mind magas szám.

- Cod. Lat. 4237. Rec. 480. Sermones in evangelia. A bejegyzés az esztergomi káptalanra hivatkozik.
- Cod. Lat. 4227. Rec. 482. Commentaria in Rubricam decretalium. Péter váci püspök Temesvári Miklós esztergomi kanonokhoz intézett levelének töredéke található a kötetben. A kódex viszont szerepel a Pflugk jegyzékben!
- Cod. Lat. 3976. Rec. 487. Tractatus de meteoris. Pálóczy György esztergomi érsek Milánóból írt levele Pálóczy Mátyásnak, aki 1435-37-ben nádor volt, tehát a levél Budára jöhetett!
- Cod. Lat. 2295. Rec. 507. Johannes Januensis de Balbis: Grammatica + Catholicon A-F. 1430-ban az esztergomi egyház, szt. Adalbert mártir egyháza kanonokjának volt tulajdona a kötet, aki "ecclesie Sancti Adalberti martiris ante mortem donavit".

Két kötetről sem a budai, sem az esztergomi származás nem bizonyítható: Ink. 19. A 13. Missale Strigoniense (Hain 11430) és az Ink. 9. G 11 jelzetű ugyancsak esztergomi ritusu missáléban egyéb magyar vonatkozás nem található.

Csapodi Csaba a következő indokokat hozza fel az esztergomi eredetű bécsi kötetek budai elhelyezése ellen:

1. Esztergom Ferdinánd pártján lévő vár volt, Buda pedig János király fővárosa. Elképzelhetetlen, hogy a könyvtár szervezett menekítésekor éppen a török vazallus székhelyére vigyék a könyvtárat.
2. A már említett Pálóczy missale (OSzK Clmae 359) és Beatrix hórás könyve, amely ma Melkben van, az 1594-es ostrom után került el Esztergomból.
3. A fenti két kódex esetéből elképzelhető, hogy 1594-ben az Esztergomban talált kódexeket Bécsbe vitték az 1686-os budai anyaghoz hasonlóan. Ekkor kerülhetett a Cod. Lat. 5121. (Jus. Can. 74.) Commentarius in Decretum Gratiani "Liber ecclesie Strigoniensis" a Habsburgok tiroli ágának ambrasi könyvtárába és onnan 1665-ben a Hofbibliothekbe.

Az 1594-es Bécsbe kerülés ellen a következők szólnak:

1. Miért szállítottak volna 1594-ben egy egyházi könyvtárat világi, uralkodói könyvtárba?
2. Elképzelhetetlen, hogy másfél évszázadig heverjenek az esztergomi eredetű könyvek feldolgozatlanul Bécsben.
3. Az 1686-os budai könyvanyag Bécsbe kerülésekor más volt a politikai helyzet, mint 1594-ben. Ekkor egy általános, felszabadító jellegű háborút vívtak a török ellen, és nem viszonylagosan helyi jellegű ostromról volt szó, bár szintén felszabadító jelleggel, mint 1594-ben.
4. A budai könyvanyag kizárólagos esztergomi eredete nem bizonyítható. Ez nem jelenti azt, hogy nem lehettek egyes kötetek Budán. Pl. Lovas Imre esztergomi és budai kanonok is volt. Az esztergomi káptalan számadáskönyvét Marsigli beírása szerint Budán találta, és tőle került Bolognába. A Bakócz tulajdonában lévő Brev. Strig. Kaprinai tanusága szerint Budáról került Bécsbe. Az OSzK Clmae 317. jelzetű Pontificaléját Szürtey Ferenc vitte el Budáról 1686-ban és ajándékozta a kassai ferenceseknek.
5. Elképzelhető, hogy 1683-ban, Esztergom felszabadításakor hadizsákmányként az ott még található könyveket Bécsbe vitték. Ezeket a köteteket nem ragyogta be a Corvina rangja, ezekről jegyzéket sem készítettek, nem is dolgozták föl őket azonnal.

Csapodi Csaba véleménye szerint az általa talált kódexek, nyomtatott könyvek (amelynek csak 10 százaléka a fent tárgyalt esztergomi eredetű kódexek és ősnymtatványok), műfaji vizsgálata egy speciális könyvtárra enged következtetni. Az állomány 2/3-a egyházi vonatkozású. Sok a liturgikus kötet és a prédikációs mű. A szokatlan mennyiségű római jogi kézirat és kánonjogi munka mellett szinte teljesen hiányzik a humanista és az iskolai anyag. Ő az állományösszetétel alapján ezt a könyvgyűjteményt a budai capella regia könyvtárának tartja[83].

Gründliche vnd warhafft
tge Anzeigung / wie das Königlich
Schloß Gran in Hungern / von
den Türcken belegert / beschossen /
vnd eingenomen ist.

1 5 4 3.

Német nyelvű röpirat Esztergom
török kézre kerüléséről
1543

**AZ ESZTERGOMI EGYHÁZ NAGYSZOMBATI
TÖRTÉNETE
(1543—1820)**

Nyomon követve az esztergomi egyház középkori könyvtárájának sorát, abban már biztosak lehetünk, hogy a középkori esztergomi könyvtár nem semmisült meg teljesen Esztergom elestekor, mint eddig hinni lehetett. Egy része még tisztázatlan módon Bécsbe került amint ezt az előző fejezetben részletesen megvilágítottuk. A könyvtár másik, talán terjedelmesebb része szétszóródott. Bizonyos, hogy jó néhány kötet el is pusztult.

A könyvtár mai állományának alapjai az un. nagyszombati korszakba nyulnak vissza. Ezt az időszakot főleg két szempontból vizsgáljuk. Találtak-e Nagyszombatban kódexeket, könyveket az oda menekülők, és honnan kerültek könyvek a már Nagyszombatban lévő könyvtárba. Vizsgálódásaink esetében jobbra nyomtatott könyvtárat kell felhasználnunk következtetéseinkhez, hiszen ez a kor az egyetemes könyvtörténetben a nyomtatott könyv uralkodóvá válásának korszaka.

Nagyszombat városa az esztergomi érsek és káptalan odaköltözése előtt középszerű, szabad királyi város volt. Az itt otthont kapó esztergomi egyháznak a rendelkezésére bocsátották az iparos és kereskedő céhek által felállított altariák javadalmát[84], a megmaradt birtokok mellett ez volt az érsek és a káptalan megélhetésének alapja.

A nagyszombati berendezkedés Oláh Miklós nevéhez fűződik. Ő kezdte meg az építkezéseket, de a könyvtár ekkor hol kapott helyet, nem tudjuk. Lepold Antal kutatásai szerint a székesegyház kincseit a Szt. Miklós templomban őrizték[85]. A könyvtár külön épületet Forgách Ferenc (1607-1615) érsektől kapott, és ez a Szt. Miklós templommal párhuzamosan egészen a városfalig húzódott. Nagyszombat naggyá tétele, érseki székhellyé való kiépítése Pázmány Péter (1616-1637) érseki műve. Ő alapította meg az egyetemet, számos férfi és női szerzetesrendet telepített le a városban. Ezzel megindult a főurak és polgárok nagyobb számú betelepülése, házvásárlása is. Nagyszombat "kis Rómává" fejlődött, egyházi zsinatok, országos diplomáciai tanácskozások színhelye lett. Itt elsősorban Eszterházy Miklós nádor személyére és tevékenységére gondolunk, akinek nagy szerepe volt az ország politikai irányításán kívül a magyar barokk építészet egyik ékességének, a nagyszombati Egyetemi templom létrehozásában is.

Pázmány Péter külön, nagyszabású könyvtárat is akart építeni, de Bethlen 1618-as támadása a város ellen ebben megakadályozta. Így a könyvtár a Forgách féle helyen maradt egészen az Esztergomba való visszaköltözésig. Kez-

detben Forgách Ferenc a jezsuitákat is a könyvtár épületében helyezte el, de miután a volt domonkos kolostort lakhatóvá tették (1615), a jezsuiták kiköltöztek a könyvtár épületéből[86].

Nagyszombat város élete a XVII-XVIII. sz. -ban egyáltalán nem volt mentes a történelmi és elemi csapásoktól. Bocskai, Bethlen, Thököly hadai miatt többször menekültek még nyugatabbra az egyházi személyek. Az esztergomi káptalan nem is viselkedett mindig egyértelműen a politikai harcokban. Amikor 1683-ban Thököly Nagyszombat felé közeledett a káptalan két részre szakadt. Az egyik rész az értékesebb holmikkal Bécsbe menekült, a másik rész Thököly pártjára állt [87]. Esztergom 1683-ban való felszabadulása után elvileg semmi akadálya nem volt, hogy az érsek és a káptalan visszatérjen Nagyszombatból Esztergomba. Azonban ekkorra már jól berendezkedtek a városban, Esztergomban pedig az újjaépítés nehézségeivel kellett szembenézniük. Majdnem újabb száznegyven év telt el, amíg az érsekek Pozsonyból, a káptalan pedig Nagyszombatból visszaköltözött Esztergomba. Az akkori primás, Rudnay Sándor (1819-1831) meg is tett mindent, hogy építkezéseivel kifejezze az esztergomi egyház vezető szerepét az ország katolikus intézményei fölött. Utódai igyekeztek könyv és kódexvásárlással a nagy művelődéstörténeti veszteséget pótolni. De ők csak meglévő, és így elsősorban nem magyarországi kódexekkel tudták gyarapítani a könyvtárat. József és Sándor királyok és a főszékesegyházi könyvtár mai épülete, értékes kódexállományának nagy része. A könyvtár e korszakának története már nem tartozik dolgozatunk témájához. Minket a kéziratosság korához legközelebb eső ősnymtatvány és antikva kötetek érdekelnek a könyvtár nagyszombati állományában. Kikerülhettek-e a kötetek Nagyszombat egyházi intézményeinek könyvtáraiból?

Nagyszombat városa az esztergomi egyház odaköltözésekor egyházi intézményekben sem volt túl gazdag. Legrégibb temploma, a városi kórházé, éppen üresen állt a ferencesek elköltözése miatt. Ezt a templomot 1238-ban a város kezdte építeni a hagyomány szerint a ferenceseknek. 1363-ban azonban a ferencesek új kolostorba költöztek, és az elhagyott templomot 1570-ben a protestánsok foglalták el. Amikor tőlük elvették, szinte rombadőlvé került vissza a város tulajdonába. Jelenlegi alakját a XVIII. sz. -ban kapta.

Az egykori jezsuita templom előzőleg a trinitáriusoké volt, de az épület nem középkori, a rekatolizáció idején emelték. A Szt. Jakab templomot 1363-ban Nagy Lajos kezdte építeni a ferenceseknek. Később ez az épület is megrongálódott, a XV. sz. -ban a pannonthalmi bencések kezére került, de ők hamar elhagyták a várost[88]. Fuxhoffer ezt írja Kazyra hivatkozva: "Seraphica Divi Francisci familia in aedibus benedictini quondam Ordinis, Petri Pazmani munificentia reparatis, et velu a solo excitatis ad D. Jacobi anno 1634 consedit. Igitur Residentia Ordinis S. Benedicti Tyrnaviae longè ante annum 1634 exstitit". Pázmány katalógusa 1593-ban ugyan nem említi a bencéseket Nagyszombatban, de 1666-ban Gencsy Egyed főpát kéri a bencések számára a protestánsoktól elvett, azaz a városi templomot. Szelephényi György neki is adta, bár már előbb a misericordianusoknak (trinitáriusok) ígérte, de azoknak másik templomot adott. Fuxhoffer még szaporítja a nagyszombati bencésekről a bizonytalan adatokat azzal, hogy 1700-ban Nagyszombat városa kéri a pannonthalmi főpátot, hogy a bencések

által elhagyott helyet a piaristáknak adhassa, nehogy végképp tönkremenjen az épület. Bél Mátyás egyáltalán nem említi Nagyszombatban a bencéseket, amíg a pálosok odakerülését pontosan leírja[89]. A pálosoknak kolostoruk tulajdonképpen nem volt a városban, hanem házat vettek, hogy az egyetemen tanuló pálosok együtt lehessenek. 1672-ben az evangélikusoktól elvett templomot a pálosok kapták meg[90].

A legrégebbi női szerzetesrend Nagyszombatban a klarisszáké volt. 1240-ben történik először említés róluk. IV. Bélától kaptak ekkor adományt. A klarisszák háza fogadta be a magyarországi menekülők közül a sárospatakiakat[91], akikkel együtt 1618-ban Bethlen elől elmenekültek a városból. Pázmány ugyan visszahozta őket, de Thököly elől újból elköltözködtek[92].

A város plébániatemplomát, a Szt. Miklós templomot Nagy Lajos kezdte építeni, akitől több kiváltságot is kapott Nagyszombat. Pázmány Péter fejlesztette a templomot székesegyházzá, környékén épült ki idők folyamán az érseki rezidencia, a kanonok házak, az iskola, a könyvtár.

A nagyszombati domonkosokról 1303-ban történik először említés, de működésükre nincs igen adat. A XVI. sz. közepén már az egész magyarországi rendtartomány a széthullás állapotában volt[93]. Kolostoruk mellett épült fel a Ker. Szt. János tiszteletére szentelt Egyetemi templom, Pázmány és Eszterházy Miklós nádor közös alkotása. A nagyon rossz állapotban lévő domonkos kolostorban ekkor a nyulakszigeti apácák laktak, akik Váradról 1567-ben menekültek ide. Pázmány kieszközölte, hogy a pozsonyi klarisszák fogadják be a margitszigeti apácákat, és az így üresen maradt épületet a helyrehozatal után a jezsuiták kapták meg iskola céljára. Legkésőbb, 1724-ben az orsolyák költözködtek Nagyszombatba.

Tehát az esztergomi egyház Nagyszombatban való letelepedésekor bizonyosat csak a klarisszákra tudunk. Elképzelhető még néhány domonkos, kisebb lehetőséggel kevés bencés jelenléte, de ők igazán csak néhányan lehettek, hiszen a nagyszombati házukat csak "residencia" néven emlegetik[94]. A többi szerzetesrend mind Pázmánynak ill. utódainak köszönheti nagyszombati rendházát.

Mielőtt megvizsgálánk az esztergomi könyvtár nagyszombati állománygyarapodását, meg kell néznünk az esztergomi és a jezsuiták könyvtárának viszonyát, hiszen a kezdetekben a jezsuitáknak is a könyvtár épülete adott otthont. Nem kerültek-e a jezsuitáktól könyvek, kódexek az esztergomi könyvtárba és viszont?

A jezsuitákat először Oláh Miklós hozta Nagyszombatba 1561-ben. 1567-ben felosztották ugyan a rendet, de 1586-ban már megkapták a turóci prépostság javait, 1598-ban Vágsellyén pedig már iskolát is nyitottak. Itt tanítottak 1605-ig, közben azonban a Bocskai féle harcok idején könyveiket Bécsbe menekítették. 1608-ban Forgách Ferenc érsek támogatásával újból megjelent Nagyszombatban két jezsuita: Pázmány Péter és Dobokai Sándor. 1608 után Dobokai helyébe Némethi Jakab került, aki mind a jezsuita, mind a esztergomi érsekek könyvtár és nyomdaügynökének hasznos szolgálatait tett.

Amikor Nagyszombatban másodszor megjelentek a jezsuiták, nem volt számukra megfelelő hely. Forgách érsek a könyvtár egyik szobáját adta oda nekik, valószínű itt helyezték el később a vágsellyei kollégium könyvanyagát is[95]. Ez a tény hosszú ideig nagy félreértésre adott lehetőséget. A szakirodalom Fraknói

Vilmoossal bezáróan, helyileg is összekeverte a jezsuita kollégium könyvanyagát az esztergomi egyház könyvtárával, amelyet a későbbiekben érseki könyvtárként emlegetnek[96]. A félreértések tisztázását nehezítette, hogy Dümmerth Dezső szerint a jezsuiták feladata volt az "érseki" könyvtár felügyelése. Ezt az állítását a budapesti Egyetemi Könyvtár Ac 78 jelzetű kötetére alapozza. A "Rerum a societate Jesu in oriente gestarum" c. kötetben a következő bejegyzés olvasható: "Collegii Arch. Strig. sub cura PP. Societate Jesu Lit. J. N. 1624"[97]. Ez a Collegium Arch. Strig. nem az érseki könyvtár, hanem az egykori esztergomi székesegyházi iskola, amely Oláh Miklósnak köszönheti nagyszombati létét. Ugyanis a nagyszombati városi iskola a XVI. sz. közepén egyesült a plébániai magyar iskolával. Az érsek rögtön a letelepedés után megszervezte az érseki iskolát, ezt 1554-ben Oláh Miklós egyesítette a városi iskolával, gimnáziumi szervezetet adva neki, vezetését pedig a jezsuitákra bízta. Oláh Miklós a papi pályára lépőknek bennlakást (collegium) is biztosított. A jezsuitáknak 1567-es távozása után az iskolát a káptalan vette át, de a jezsuiták 1615-ben, amikor másodszor is visszatértek, átvették újból az iskola vezetését[98]. Amikor pedig beköltöztek az egykori domonkos kolostorba, az iskolát is áthelyezték oda[99]. Az egyetem szervezetének kiépülésekor az esztergomi érsekek is alapítottak un. collegiumokat részint a nemes ifjaknak, részint a papi pályára készülőknek. Ezek azonban az egyetemhez kapcsolódó intézmények voltak[100].

A jezsuitáknak sem a turóci, sem a vágsellyei korszakban nem volt kódexük. Az első kódexet a második nagyszombati korszakban, 1628-ban szerezték[101]. A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtára azonos a znióváraljai alapon létesített első, 1561-es nagyszombati alapításra visszanyúló vágsellyei könyvtárral[102]. Vágsellyére pedig Augsburgból és Velencéből érkeztek könyvek[103].

Ha a fentiek ellenére még kétséges lenne a jezsuita és az esztergomi könyvtár különállósága, nézzük meg, van-e az Egyetemi Könyvtár és a Knauz töredékek között legalább egy, azonos kódexből kikerült töredék. Ha együttőrzött könyvtárakról van szó, elképzelhetetlen, hogy ne használják fel ugyanazt a kódexet borítólaponak. Az Egyetemi Könyvtár töredékei között egy töredék esztergomi kódexből származik, EK 236. Fz a MTAK T 308 töredék része, mindkettő része az esztergomi un. Pálóczy antifonálénak. A másik töredéken EK 32 esztergomi káptalani magánlevéltári jelzet van, Capsa 25 Eccl. fasc. 5. N. 8. Kapronczy László garamszentbenedeki prefektus 1575. évi számadását kötötték bele. A kódexlapon Knauz kézírásával az évszám javítása is olvasható[104]. Ezeket a töredékeket azonban az Egyetemi Könyvtár 1966-ban vásárolta, így nem a jezsuita könyvanyaggal kerültek az Egyetemi Könyvtárba.

**AZ ESZTERGOMI EGYHÁZ KÖNYVTÁRÁNAK
ÁLLOMÁNYGYARAPODÁSA NAGYSZOMBATBAN
(1543—1855)**

Az eddigiekben azt már láttuk, hogy a Főszékesegyházi Könyvtár jelenlegi kódexei közül legfeljebb egy-kettő tartozik a Mohács előtti állományhoz, de folyamatos esztergomi használatot nem tudunk kimutatni a kódexek esetében. A középkori esztergomi kódexek egy része Bécsben van, a többi valószínű elpusztult. A jelenlegi kódex és könyvvállomány javarészt a nagyszombati korszakban jött létre, itt egészen a könyvtár Esztergomba való költöztetéséig, és az ottani egyesítésig gyűjtötték a könyveket. A kódexek állománytörténeti vizsgálatát már elvégeztük. Most a teljesség igénye nélkül a nyomtatványok possessorait követjük nyomon, elsősorban abból a szempontból, hogyan és mikor kerültek Nagyszombatba, mennyire tudjuk rekonstruálni a nagyszombati állományt?

Az esztergomi érsek és káptalanja legfeljebb néhány könyvet vitt magával a meneküléskor. Kutatásaink során egyelőre nem tudtunk nyomára bukkani a megszervezett könyvtárszállításnak. Valószínűleg — a levéltár mellett — a legszükségesebb liturgikus könyveket szállították el. A könyvtár nagyszombati állománygyarapodásának három módja közül, a végrendeleti hagyomány, ajándék, vétel, a hagyományozás ami az esztergomi egyház könyvtárának gyarapodása szempontjából a legkomolyabb forrás. Forgách Ferenc, mint már említettük, kötelezte ugyan a káptalan tagjait, hogy könyvtárukat az egyházra hagyják, de ezt követően nem tudták érvényesíteni a közelmúltig sem. Novák Miklós esztergomi kanonok végrendeletéből (1594) ez világosan látszik is. "Item omnes libros, totamque bibliothecam, exceptis libris capituli venerabilis, que singuli assignati sint, facile dignoscentur, lego Nicolao Nowak"[105] Szondi Pál nagyprépost, rozoni püspök volt az első, aki kifejezetten a könyvtárnak adományozta egy könyvét, és ez be is került az állományba[106]. Novák Miklós könyvei közül néhány azonban mégis bekerült a könyvtárba. Az Inc. I. 69. XV. Ambrosius, S. Opera. Pars II-III. [GW 15997] és Berchorius, Petrus: Repertorium morale. Nürnberg, 1489. [GW 3866] (Inc. I. 35. XV.) köteteket bejegyzése szerint 1558-ban Assumptio vigiliáján vásárolta. Temesvári Pelbárt kötetének (Expositio psalorum. Hagenau, 1513. RMK III. 183. Inc. I. 105. XVI.) érdekesebb az utóélete. Az első kéz beírása: Hic liber emptus est floreno uno. A második kéz: Is liber post mortem domini Sathai Nicolao Nowak, canonico Strigoniensi datus 1562. A harmadik kéz szerint: Liber M. Johannis de Cherkwth fuit, qui tempore testamenti dixit M. Michaelis Canonici Quinqueecclesiensis esse et habet modo[107]. Egy 1513-as esztergomi missaléba

[RMK III.185.] be van jegyezve Novák Miklós halálozási éve, 1603. Ez a kötet előzőleg egy aradi prépost és egri vikárius tulajdona volt, mert az ő 1580. ápr. 16-i halála szintén be van írva a kötetbe[108].

Novák Miklós könyvei kapcsán rögtön fel is vetődik a kérdés: hogyan kerültek könyvek az esztergomi kanonokok birtokába, és tőlük egyenesen a székesegyházi könyvtárba jutottak-e?

Mindkét kérdésre több válasz lehetséges. A kanonokok vásároltak könyvet, ajándékba adtak és kaptak, de végül hosszabb-rövidebb kerülőút után könyveik nagy általánosságban bekerültek a könyvtárba. A könyvek possessor bejegyzései viszont azt mutatják, hogy rend, ritus és testületi hovatartozás figyelembevételével cserélődtek a könyvek. Így az esztergomi könyvtár könyvvállományának története nagyon változatos, és ebből láthatjuk azt is, hogy Nagyszombatban összegyűltek a török elől menekülő egyházi személyek, többségük esztergomi kanonokságot is kapott. Nem ritkán innen emelkedtek gyakran címezetes, néha valódi javadalommal járó nagyobb egyházi méltóságokra.

Cheródi János 1593-ban pécsi püspök és esztergomi kormányzó. 1596-ban menekült Nagyszombatba. De innen került a pécsi püspöki székhöz is, hiszen 1573-ban még mint esztergomi kanonok garamszentbenedeki prefektus is volt. Dienes zágrábi missaléja [RMK III.176.] elődje Kutassy János, akkor már győri püspökké volt. Ma a Főszékesegyházi Könyvtárban van. (Inc. I. 143.XVI.) Nagyszombati házában 1597. aug. 9-én 36 dt. könyv volt[109].

Ilosvay István 1539-ben egri kanonok, 1544-ben egri prépost, 1547-ben váradai olvasókanonok. Fráter György ugyanekkor imeriai püspökké szenteli. 1552-1555 között váradai prépost. 1557-ben ment Nagyszombatba, 1559-ben pedig esztergomi nagyprépost lett. Egy 1511-es kiadású zágrábi missalét [RMK III.176] hagyományozott a könyvtárba. "Hoc missale item calicem unum et par ampullam Ecclesiae Strigoniensi testamento legavit A.D. 1559[110].

Megélénkültek az esztergomi káptalan oltműtzi kapcsolatai is. 1609. máj. 30-án kelt káptalani leltár szerint egy pásztorbotot és egy infulát adtak a kincstár befogadásáért hálából[111]. Több káptalani tag tanult Olmützben.

Egri Imre (1614-1630) Egerből menekült Nagyszombatba. Tanulmányait itt, majd Olmützben végezte és Rómában fejezte be. 1610-ben pozsonyi, 1614-ben esztergomi kanonokságot nyert. Garamszentbenedeken halt meg 1630-ban. Lázár István (szöllősi) nagyszombati származású. Iskoláit ő is itt, majd Olmützben és végül Bécsben végezte. A székesegyházi könyvtárban lévő könyve Nicolaus de Lyra postillái [GW 4286.] (Inc. I.12. s.1.) Egy 1512-es esztergomi missalének [RMK III.180] a tulajdonosa 1521-ben a váradai székesegyház Szt. Dorottya oltárának igazgatója, Georgius Waradiensis. Derecskey János (1558-1581) Krakkóban végezte az egyetemet, utána a váradai káptalan tagja lett. 1557-ben ő is elmenekült Váradról, és a következő évben már javadalmas az esztergomi káptalanban, Nagyszombatban. Georgius Waradiensis missaléjának 1580-ban ő a tulajdonosa, de ő már Rónyafalvy György szentgyörgymezei préposttól kapta, aki szintén az esztergomi káptalan tagja volt. A könyv tovább vándorolt, 1592-ben Almásy Pál sasvári esperes, a későbbi váci püspök a tulajdonosa, akinek még egy könyve van a könyvtárban[112].

Lengyel származású volt Zaremba János (1588–1615), aki tanulmányait Magyarországon kezdte, majd Olmützben folytatta. 1588-tól esztergomi kanonok, 1598-ban barsi főesperes és garamszentbenedeki prefektus.

Casletani Nikaz kanonokról tudjuk, hogy flandriai származású és 1560-ban a nagyszombati iskola igazgatója volt[113]. Valószínűleg Oláh Miklós környezetéhez tartozott.

Cirkvenicai Czahel Benedek (1560–1572) mint Verancsics Antal káplánja nyert stallumot az esztergomi káptalanban, 1564. máj. 10-től pedig a székesegyház Szt. Miklós és György oltárainak igazgatója. Pyber János (1592–1631) pályafutását is jellemzőnek tarthatjuk. Nagyszombatban született, Győrben szentelték pappá. 1589-ben Nagyszombat szlovák és magyar hitszónoka mellé német hitszónoknak nevezik ki, 1592-ben tornai, 1601-ben sasvári főesperes és széplaki prefektus. 1605-ben Garamszentbenedeken prefektus. 1608-ban felhévizi prépost, 1611-ben kinevezik pécsi püspöknek, de prépostságát is megtartotta. 1616-ban esztergomi nagyprépost és váradi püspök. 1625-ben egri püspök, de mivel nem volt a püspökségnek jövedelme, megtartotta az esztergomi nagyprépostságot. Három könyve van a könyvtárban: két esztergomi missale (Brünn, 1491. [HC 11431], [RMK III. 24.] és Velence, 1511. [RMK III. 175.] [114], de ezek a kötetek még tovább kerülnek tőle, míg a harmadik könyvnek ő az utolsó possessora. Antoninus Florentinus: Summa theologica. Pars. II. Speyer, 1487. [GW 2190] (Inc. I. 72. XV.) A kötet bejegyzései:

1. Conventus Sancti Joannis Baptistae Tyrnaviensis.
2. Liber est Conventus Tirnaviensis ordinis Predicatorum.
3. Joannes Pyber Eppus Quinqueecclesiensis verus possessor.

A nagyszombati domonkosoktól került több kézen keresztül a könyvtár birtokába a Váci Pál által illuminált Aquinói Tamás Summa. [HC 1442] (Inc. II. 6. XV.) A Formularium ad usum dominicanorum, Velence 1504. (Inc. III. 11. XVI.) a bejegyzés szerint először "Ad usum fratris Johannis de Gara Mayk"-é volt, majd Bánovszki Simon esztergomi kanonokhoz került[115]. Bánovszki másik könyve egy két műből álló kolligátum. 1. Ficinus, M.: De triplicia vita. Basel, 1498. [HC 7063.] 7063.] 2. Annus, Johannes: De futuris Christianorum triumphis in Saracenos. Köln, 1497. [GW 2024.] Inc. II. 35. XV.) A bejegyzések szerint először egy Zólyomi nevű ember által "... rapta (!) fuit ..." majd "Joannis S. Crucis olim". Ezután következik possessorként Bánovszki Simon 1617-ben, és végül: "Iste liber pertinet ad conventum Strigoniensem[116]."

A székesegyházi könyvtárban találunk rendi eredetű könyveket is, a már fent említett domonkos eredetűeken kívül. A könyvtár Regulae monasticorum S. Benedicti etc. Paris, 1514. (Inc. II. 44. XVI.) kötete "... emptus per fratrem Michaellem (?) ordinis ejusdem divi patris benedicti anno domini 1517 floreno uno..."[117] Sajnos több possesszor bejegyzés nincs, így nem tudjuk követni a kötet útját a székesegyházi könyvtárig. Egy Gratianus dekrétum (Nürnberg, 1433.) [HC 7899] (Inc. I. 36. XV.) 1656-ban még a klosterneuburgi könyvtár tulajdona[118].

A székesegyház könyvtárába nemcsak rendi eredetű könyvek kerültek, hanem a Nagyszombatba menekült és itt javadalmat nyert egyháziak is hoztak magukkal könyveket. Biblia cum postillis N. de Lyra Pars III. Velence 1482–83. [GW 4287.] (Inc. I. 44. XV.) Első tulajdonosa a nagyváradi domonkos konvent.

A második kéz szerint Józsa, domonkos fráter Nagyvárad ostromakor 1557-ben ajándékba adta Vásárhelyi Mátyás presbiternek, aki tovább ajándékozta Kapronczai Lászlónak[119]. Egy formuláskönyv Lucas de Deche birtokában volt, aki 1503-ban a gyulafehérvári iskolában tanult[120]. Egy bibliát 40 forintért vásároltak Petrus Transilvanustól[121]. Egri possessorai vannak a Raymundus de Sabunde Liber creaturarum c. kötetnek. (Nürnberg, 1502)[122]. A szeredi plébár.é volt egy Luther kötet 1645-ben[123]. Egy 1513-as esztergomi missale [RMK III.186.] (Inc. II.15. XVI.) a bejegyzés szerint a Szepességben volt használatban[124]. Pozsonyból került a könyvtár birtokába Alexander de Villa Dei grammatikája. [Velence, 1519.] (Inc. II.127. XVI.) A másik pozsonyi eredetű kötet Monoszlói Gábor pozsonyi kanonok ajándéka[125]. Végül utalni szeretnék Novák Miklós könyveire, aki egy esztergomi missalét örökölt egy aradi préposttól, aki egyuttal egri vikárius is volt[126].

A fenti, természetesen nem teljes felsorolás csak érzéltetni akarta azt a sokféle lehetőséget ahogy és ahonnan az esztergomi egyház könyvtára a nagyszombati korszakban gyarapodhatott. A könyvtár anyaga azonban nem maradt együtt, még az Esztergomba való visszaköltözés előtt kötetek szétszóródtak állományából. Erre szintén a teljesség igénye nélkül lássunk néhány példát! A könyvtár possessor bejegyzésével ellátott 1487-es strassburgi ősnymtatvány ma a jászói egykori premontrei könyvtárban van [127]. A pozsonyi káptalanba került a székesegyház Szt. Jakab oltárának Eusebius ősnymtatványa[128].

Az Esztergomba való végleges visszaköltözés után is kerültek el a könyvtárból kötetek. Gubasóczy Boldizsár 1512-es velencei kiadású missaléja ma a Szabó Ervin könyvtárban van. (Bq 0941/363.) Knauz a Magyar Sionban még Esztergomban írja le[129]. Szintén a Szabó Ervin könyvtárban van egy brünni kiadású esztergomi missale-ősnymtatvány, [HC 11431, RMK III.24.] amiben cseh bejegyzések vannak. (Bq 0930/4.) A kötet 4. f.-ján eltávolított pecsét nyoma látható. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a kötet a könyvtár nagyszombati korszakához kapcsolható. A Ranschburg antikvárium közvetítésével lett a Fővárosi Könyvtár tulajdona[130].

Eddig azt kutattuk a könyvtár jelenlegi állományában, hogyan és milyen módon gyarapodott a könyvállomány Nagyszombatban, illetve azt, hogy az állománygyarapodás szempontjából figyelembe vehetjük-e Nagyszombat egyházi intézményeinek könyvtárát, különösen a középkori eredetre visszamenő esetében számolhatunk-e esetlegesen kódexekkel is. Az állomány provenienciájának vizsgálata és Nagyszombat egyházi intézményeinek története arról győzőtt meg bennünket, hogy közvetlen forrásként csak a nagyszombati Sz. Miklós templom könyvtára jöhet szóba, mint esetleges kódexlelőhely. Fennmaradt a templom sekrestyéjében lévő könyvek jegyzéke 1495-ből. Természetesen a felsorolás túl általános ahhoz, hogy bármiféle azonosítási kísérletet meg lehetne kísérelni. Csak bizonyították arra, hogy a Szt. Miklós templomnak voltak kódexei. A leltár a következő: "Register auff die clainatt, mesgwannt, kelich und anderer zwegehörung der kirchen sand Niclas in der sacristia. Anno domini 1495 Jahr". A miseruhák, oltárdíszek, kelyhek, egyéb templomi felszerelések után:

"Vermerekt die puecher der kirchen".

Idem von erst II bibel auf pergamene

Idem III lectionall

Idem III antifonar

Idem II graduall

Idem II speciall

Idem III phalttarer

Idem II ympnarios

Idem II vigiliall

Idem XV mespuecher, an das her Hans Naglkopfft in spitall mit ainen plaben kopartt.

Idem III tagzeitt puecher und ain psalter in dem gestuell im karrensein am ketten. Idem II decrett hatt geschafft her Perenhart die zeitt ain prediger der kirchen, die selben puecher hatt yecz in seinem gewaltt her Wolfgang der prediger[131]". 1568. jan. 21-én, Oláh Miklós halála után ismét leltárba vették a Szt. Miklós templomban talált javakat. A jegyzék szerint "Libri diversi magni et parvi 44[132]". Ezek között lehetett kódex is. Köztudott, hogy Oláh Miklós nem hagyta az esztergomi egyháza mgánkönyvtárát. "Libros, qui sint Tirnaviae in domo mea, legarem ecclesiae. Sed ea habet etiam alioqui nunc sufficientes libros, pulveribus obsitos, qui domini canonici, fratres nostri eos non frequentant, neque pulveres obstregunt". Ezért bécsi könyvtárát válogatási joggal Listhius Jánosra és fiára hagyta, nagyszombati könyveit pedig Telegdi Miklósnak, Dessyth Tamásnak és a nagyszombati szegény iskolásoknak hagyományozta. Egy könyve azonban mégis bekerült a könyvtárba. 1618-ban Pázmány Péter egy 1543-as kiadású Pontificale Romanumot hagyott végrendeletileg az esztergomi székesegyház káptalanjára. Ő a kötetet Hetési Pethe Lászlótól kapta, benne pedig Oláh Miklós festett cimere van[133].

A nagyszombati területi levéltárban két liturgikus kódex töredéke található, mint kötéstábla. A Liber taxarum 1663 XV. századi graduale lapba van kötve, amelyen a pütkösd utáni XVII. vasárnap graduale versét olvashatjuk. [Trnava, Okresny archiv, III d/8.] XV. századi antifonale lapba kötötték a Liber taxarum 1670. évi kötetét. [Trnava, Okresny archiv III d/9.] Az 1622-es adókönyv borítója Szt. Katalin himnusza, de ezt a lapot már a két világháború között lefejtették. [M-Z 2.] Az M-Z 1 jelzetű, XIV. századi cursiva currens írású kódexlap szintén fedőlap volt valamikor, de ma már csak a taxa szó olvasható rajta. A két liturgikus kódex zenei notációja és írása ugyanazt a stílust képviseli, mint az esztergomi levéltári liturgikus töredékek közül a T 292, 292a [Trnava Okr. archiv III d/8.], illetve a T 308. [Trnava, Okr. archiv III d/9.] A megtévesztő formai azonosság ellenére sem származnak azonban azonos kódexekből a töredékek.

A másik két nagyszombati töredékhez nem találtam a mi töredékeink között még csak formailag sem hasonlót. A fenti kódextöredékek biztosan Nagyszombatban voltak, amikor a városi levéltárban borítónak felhasználták őket. A Szent Adalbert Társaságban [Trnava, Spolok Sv. Vojtecha] viszont olyan kódextöredékeket találunk, amelyek a két világháború között vásárlás útján kerültek a városba, így a nagyszombati eredet és használat szempontjából számunkra nem lényegeseek.

A fentiek ellenére Nagyszombatból és Nagyszombatban jelenleg a szakirodalomból nem ismerünk kódexeket. A Matica Slovenska helyi szervezetében található ősnymtatványokat feldolgozta Imrich Kotvan, és tanulságos megvizsgálni ezeknek az ősnymtatványoknak possessorait, hol mutatható ki a folyamatos nagyszombati használat?

Az Inc. 2. Blondus, Flavius: *Historiarum ab inclinatione Romanorum...* Velence, 1483. [GW 4419]. Bejegyzései: 1. "I. E. Bibliotheca Seminarii S. Emerici ... majd a legutolsó: "1776-1777. Antonius Kiss, Ignatius Lodósy bibliothecarii". (A Szt. Imre szeminárium az egyetemhez kapcsolódó intézmény volt.)

Az Inc. 3. Nicolaus de Blony kötetnek [HC 3253] nincs possessor bejegyzése.

Az Inc. 4. Carcano, Michel: *Sermonarium...* Velence, 1492. [GW 6133.] "Ex bibliotheca Regii Coenobii Sc. Spineae, vulgo Aureae Coronae s. Cist. Ord'". Második possessor: "Sum ex Bibliotheca Joannis K... (?) juris studiosi Pragae 1° April anni 1830".

Aquinói Tamás Szt. Pál leveleihez írt kommentárjának (Basel, 1495. jelzete: Inc. 7.) első possessor a regensburgi domonkos konvent, a második a nagyszombati jezsuita kollégium.

A nagyszombati jezsuita kollégium könyvei nagyobb részben a budapesti Egyetemi Könyvtárba kerültek. Inkább csak a könyvek sorsának értekelésére említjük meg a következő példát a könyvtár anyagából. Temesvári Pelbárt *Stellarium* c. művének [Hagenau 1501. RMK III. 90.] első tulajdonosa 1523-ban Johannes Grossnagel, a második Emerico de Gyenes, a harmadik Babóthy Ferenc vágszerdahelyi plébános, 1623-ban. A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárába 1632-ben írták be[134].

A nagyszombati Szt. Jakab ferences konvent ősnymtatványai közül ma három a pozsonyi egyetemi könyvtárban van. Egy *Missale Olomucense*, Nürnberg, 1499. [HC 11338] 1615-ben Joannes Konupka tulajdonában van, tőle kerül a kötet a nagyszombati ferencesekhez[135]. A J. Paep kiadásában, Velencében 1498-ban megjelent esztergomi missale [RMK III. 46. HC 4240] bejegyzésekkel rendelkezik. Az első tulajdonos *Conventus Tyrnaviensis ad S. Jacobum*, a második kéz: *In aedibus Beronianis* (?) *reperii hoc Missale, sumque possessor ejusdem ad A. 1620.* Johannes Mindszenty mp. A ferenceseket a városba Pázmány Péter hozta vissza 1633-ban, s mivel esztergomi missaléről van szó, valószínűleg fordított a possessorok sorrendje. Ellenkező esetben a könyv nem Pozsonyba, hanem Esztergomba került volna. Ezt azonban csak a bejegyzések helyszíni vizsgálatával lehet eldönteni[136]. A harmadik ferences ősnymtatvány a Matica Slovenska könyvtárában található, Pozsonyban. Ez *Temesvári Stellarium*[137]. Azonban a nagyszombati ferencesekhez került két olyan kötet még, ami előzőleg esztergomi kanonok birtokában volt, és ezek is az előbbihez hasonlóan a pozsonyi Matica Slovenska könyvtárában vannak[138].

Tehát jelenleg Nagyszombatban lévő ősnymtatványok nem jellemzőek a nagyszombati könyvtárak állományára. A város egykori egyházi intézményeiben őrzött könyvek jelenleg nincsenek is a városban, egykoru használatuk pedig nem megy vissza a kéziratosság korára és az 1543 előtti időre.

Ezzel szemben a nagyszombati Szt. Miklós egyháznak ajándékozott vagy vásárolt könyvek nagy része közvetlenül a Főszékesegyházi könyvtárba került. Csergő Miklós barsi főesperes az ún. lövöldi corvina ősymontatványt végrendeletében a Szt. Miklós egyházra hagyta. Ma a Főszékesegyházi könyvtárban van. (Inc. I. 1. XV.) A Szt. Miklós templom számára vásárolt könyvek szintén itt vannak. Missale Strigoniense, Brünn, 1491. Theobald Feger kiadása [RMK III. 24. HC 11431]. Bejegyzése szerint: *Emptum pro Templo S. Nicolai (Tirnaviae) ... 1529[139]*. Egy 1503-as velencei missale Urban Keyn költségén: *"Hoc missale donatum Ecclesiae S. Nicolai a R.D. Joanne Posgai Praeposito Orod. Cantore et Canonico Eccl. Strig. anno 1615. die 26. December[140]*. A Szt. Miklós templomé az 1512-es velencei, Stephanus Heckel kiadású Missale Strigoniense is. *"Missale donatum ad Sacellum Sclavorum anno Domini 1577."* A másik kéz bejegyzése ebben a kötetben: *"Templi Sclavonicae Nationis Tyrnaviensis"*. A harmadik kéz: *"Res similis, ut hic liber non est abalienari a Dei cultu, sed tantum loco, in quo talis cultus exercetur. Radosseny[141]*. A missale címlapján lévő possessor Dubovszky György, esztergomi kanonok, majd garamszentbenedeki prefektus, akinek még egy Gratianus dekrétuma [HC 7912] (Inc. II. 15. XV.) van az esztergomi könyvtárban[142].

Nagyszombatban vásároltak egy 1575-ös Missale Romanumot, amely előzőleg a füleki ferenceseké volt, ők Ujlaky Imrétől kapták 1600-ban. 1717-ben Otrókócsi Fóris Ferenc *"emptus hic liber a Johanne Pauli Compactore Tyrnaviensis grossis 15. A. 1717. d. 2. Junii.[143]*. Szintén Nagyszombatból kellett az esztergomi könyvtárba kerülnie annak a Breviarium Romamum-nak, amelyben hir van a várost pusztító nagy tűzvészről. *"3. aprilis combusta est bona pars Tyrnaviae anno domini 1577"[144]*. Végül egy kéziratról is tudjuk, hogy biztosan Nagyszombatban volt. A Főszékesegyházi könyvtár Ms III. 202 jelzetű kéziratosszerű passauai Agendáját 1623-ban Frankenburger Sebestyén ottentali plébános ajándékozta Furman Gergely ottani rektornak. Egy későbbi, év nélküli bejegyzés szerint a nagyszombati Szt. Mihály templom tulajdonába került. A Főszékesegyházi könyvtárba viszont kerülő uton jutott, Halmos Ignác hagyatékából az 1930-as években[145].

A nagyszombati Szt. Mihály templomot Szelepcshényi György építtette a Szt. Miklós székesegyháztól néhány lépésre, egy régi kápolna helyére 1674-ben. Ez a templom szolgált a szlovák nyelvű lakosság használatára 1678-tól. Több esztergomi kanonok, köztük Jaklin Balázs, aki szintén volt garamszentbenedeki prefektus, pénzadományt hagyományozott a templomnak, aminek kamatait a szlovák szónokok kapták. Amikor a Szt. Miklós és Szt. Mihály templomok körüli temetőt és városfalat lebontották, a Szt. Mihály templomot is felszámolták. A szlovák nyelvű istentisztelet a székesegyházban kapott helyet, ahol a Szt. Mihály ol-tár őrzi az egykori templom emlékéit[146]. Tehát a Szt. Mihály templom könyvei közül bekerülhetett néhány a Szt. Miklós templom sekrestyéjébe.

A szlovák nyelvű istentisztelet több nyomot is hagyott az esztergomi egyház nagyszombati korszakának könyveiben. Knauz hivatkozik is egy 1491-es brünni Missale Strigoniense-re [RMK III. 24 HC 11431], amelyben szlovák imák vannak [147]. Egy másik esztergomi missale [Velence 1511. RMK III. 175.] harmadik tulajdonosa Felix Radransky, és a név mellett áthuzott szlovák nyelvű szöveg van [148].

A Főszékesegyház könyvtárának állományáról sajnos jegyzék nem maradt fenn a XVI. századból, de a kincstári leltárak alapján rekonstruálni tudjuk a könyvtári állomány egyes részeit. A kincstárról készült leltárakat Dankó József adta ki 1880-ban Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából címmel. Lepold Antal kutatásai alapján ismeretes a kincstár sorsa. Legelőször Drégely várába menekítették a török elől, de az akkor felvett leltár évszám nélkül[149]. Később "a kincsek Nagyszombatba kerültek, ahol a székesegyház jellegével fölruházott Szent Miklós templomban őriztettek"[150].

1553-ban a kincstárat megvizsgálták, a leltár egyik példánya [Esztergom, Főkáptalani Levéltár, Lad. 41. Fasc. 4. N. 2.] jul. 15-i kelettel, a másik példány jul. 14-i dátummal [Lad. 41. Fasc. 3. N. 3.] található a következő cím alatt: *Regestum argentariorum Posonii in domo propria archiepiscopali* ... Itt is szerepel a még sokszor előforduló *Evangelii liber cum certis antiquis hornamentis et lapidibus rudibus in pergameno scriptus* szavakkal leírt kódex[151]. Tartalmilag ugyanez a leltár, amit Iványi, a primási levéltárból közöl 1553. dec. 17-i kelettel[152]. Az 1553. juliusi leltár összeírás, az 1553. dec. -i megerősítés. Iványi nem közli a felvétel helyét, ill. csak Posonii-t, fel kell tételeznünk, hogy az 1553. dec. -i felülvizsgálat is az érsek pozsonyi házában zajlott le. Csak tanuk vannak megnevezve, átvevőkről szó sincs.

Oláh Miklós 1566. máj. 26-án bizta a pozsonyi káptalan őrizetére a kincstárat Dankó közlése szerint[153]. A pozsonyi káptalan magánlevéltárában 1566. máj. 25-i dátummal szerepel, hogy az esztergomi káptalan nevében Radéczy István Szt. Istváni prépost és Sirinus Mihály subcustos Oláh Miklós parancsára az A litterával jelölt scriniumban az esztergomi egyház ezüstjeit leteszik. Ezt Dankó is közli[154]. A levéltár átadását Dankó nem említi. Szintén a pozsonyi káptalan magánlevéltárában [Protocollum Nr. 18. f. 82.] a pozsonyi káptalan elismervénye olvasható egyes levéltári darabok átvételéről, 1566. máj. 28-án. "... Fidem prestitutum tenemur dignatus est deponere in sacristia nostra, quoddam scrinium signatum littera D quadrilaterum, certas literas privilegias et literalis instrumenta in se continens..." Csedő Mihály később, 1690-ban még két ládát adott át a pozsonyi káptalannak, amelynek visszavételét is igazolták. [Pozsonyi káptalani magánlevéltár, Capsa R. Fasc. 8. Nr. 140., 259., 263.]

A kincstárat eközben először 1605-ben menekítették Bocskai elől Olmützbe, majd 1619-ben Pázmány parancsára a grazi jezsuitáknál helyezték le-tétbe. Innen részletekben hozták vissza 1622-24-ben[155]. 1643-ban Eszterházy Miklós lánzséri várát ajánlotta fel a kincstár számára. 1663-1667 között részben Bécsben, részben Pozsonyban találjuk az értékesebb kincseket[156].

A pozsonyi káptalannál lévő esztergomi dolgokat Miksa összeíratta, de csak a tényt közli a pozsonyi levéltárban lévő akta. [Capsa R. Fasc. 7. Nr. 211.] 1602-ben II. Mátyás parancsára vett fel jegyzéket a kamara a Pozsonyban lévő egyházi javakról. A leltár ma az Országos Levéltárban a bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok között található. [Ol I-26 Hofkammerarchiv, Handschriften Nr. 385[157]. Inventarium literalium Instrumentorum Bona, Privilegia et Jura Archiepiscopatus Strigoniensis et aliorum quarundam Episcopatum, Praelatorum et Locorum Ecclesiasticorum, nec non privatarum etiam aliquot Personarum

Interesse concernentium. Ez a kötet XVIII. század végi címe. A f. 79. ez olvasható: In Capsa LL sunt literae Capituli Albensis, majd a f. 79^v-82^v. Sequitur Catalogus librorum. A könyvek felsorolása után következik az egyházi ruhák számbavétele, viszont a f. 85-88. már a Szt. Márton egyház kincseit sorolja föl, amit a Szt. Márton apátság oklevelei követnek. Az esztergomi hiteleshelyi ill. magánlevéltárból származó anyagot a kötet elején találjuk, így nagyobb a valószínűsége annak, hogy a meg nem nevezett könyvkatalógus a fehérvári káptalan könyveinek jegyzéke. Ha meglebbe az 1566. máj. 28-i jegyzőkönyvi bejegyzés szerint átadott esztergomi oklevelek jegyzéke, akkor most össze lehetne hasonlítani a két leltárt. De ez sajnos nem lehetséges, és a kérdés eldöntését nehezíti, hogy sem a pozsonyi, sem az esztergomi káptalan magánlevéltárában nem találtam nyomát az 1602-es leltárfelvétel tényének.

Az 1602-es pozsonyi leltárhoz hasonlóan az esztergomi lajstromok is vegyesen, számunkra szinte érthetetlen rendszertelenségben jegyzik fel az ezüsttárgyakkal együtt a miseruhákat, könyveket, szőnyeget. Dankó egész terjedelmében közli az 1609. márc. 30-án felvett kincstári leltárat, amelynek diversa címszava alatt az arany és ezüst tárgyak között a díszes kötésű könyvek is szerepelnek[158].

Az esztergomi kincstárról készült leltárak legnagyobb hiányossága, hogy szinte soha nem nevezik meg a felvétel helyét. Az 1609. márc. 30-i leltárnál felsorolja a jelenlévő kanonokokat, és mivel a káptalan testületileg mindig Nagyszombatban volt, nagy valószínűséggel elfogadhatjuk, hogy a leltárat Nagyszombatban vették föl. A könyvek következő felsorolása főként azért tanulságos, mert látható, hogy tényleg csak a komoly anyagi értéket képviselőket vették föl, valamint a nélkülözhetetlen karkönyveket regisztrálták.

1. Liber evangeliorum habens tabulas inauratas in quibus in una parte est crucifixus, in altera sunt magni lapides inclusi desunt fibulae.
2. Pontificalia tria, unum in nigra, alterum in viridi purpura, tertium quondam Marci Gerdak sine fibulis
3. Missale Zagrabiense in purpura nigra sine fibulis
4. Missale magnum in folio ex Pergameno, cum notis maioris et minoris Canonis pulchre scriptum et pictum, quondam Olahi
5. Liber magnus ex membrana eiusdem Olahi cum notis praefationum, Asperges, Gloria, Pater noster etc.
6. Agendarius quondam Olahi ex quo Capitula et benedictiones cantare solet Pontifex
7. Liber figurationis continens Magnificat et Officium defunctorum in folio
8. Missale quondam Michaelis Zegedi cum una fibula aurea
9. Liber articulorum seu Decretorum Regni[159]

Ezek után egyházi ruhák stb. felsorolása következik, majd: Libri diversorum authorum numero viginti quinque. A leltárban még egyszer előfordulnak könyvek, az ún. Diversa között.

Egy jelzet nélkül, 1650. aug. 26-án felvett leltár az egyetlen, amely a közel egykorú kötésen megjelölte az őrzési helyet is. "Inventarium Rerum Venerabilis Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis in Sacristia seu Consistorio

Habitarum". Ha a leltárban szereplő könyvek leírását elolvassuk, itt is azt látjuk, hogy csak az ékszernek számító kötésűeket vették föl.

A Capsa 10. Eccl. Fasc. 5. Nr.6. jelzetű leltár alapján rekonstruálni tudjuk a kincstár berendezését, felépítését, mai szóhasználattal: raktározási rendszert. Az első négy cista-ban ékszerek voltak, az ötödik és a hatodik tartalmazta a káptalani levéltárat. A hetedikben dalmatica, pluviale, casulae etc. volt. A nyolcadikban őrizték a hiteleshelyi levéltárat, és ez folytatódott a kilencedikben, ahol viszont casulákkal volt már együtt. A tizedik cista-ban különböző regeszták mellett a garamszentbenedeki birtok levéltári anyagát tárolták. A tizenegyedikben újból levéltári anyag, a tizenkettedikben a levéltári iratok mellett ékszereket talá-lunk. Ennek a leltárnak 1678 után kellett készülnie, mert a Lad. 85-ben lévő egyik leltár a következőket tartalmazza: Anno 1678 die 21 Octobris ex Consistorio Ven. Cap. Strig. sunt exportata sequentia:

1. Cista ferrea
2. Cista ...nigra sub N. 12
3. Cista lit. illustr. fam. Esterházi
4. Cista nona lignea alba oblonga etc.

Manserunt adhuc V.C. Cista Nr. 5.-6-ta congregationis. Reportata autem sunt... in consistorio Posoniensi ... sequentia

1. Monstrantia
2. Libri nonnulli in regesto tertia cista specificati ... librum notationum de bonis S. Benedicti ...urbarii in pergamena flava

...Item liber in rubra pergamena compactus proventus Capituli et Seminarii ... Item Statuta Ven. Cap. 1397. Az egyházi ruhák leírása után Recognitiones diversorum super decem ad castra caesarea de millibus metretarum Claustro S. Benedicti extradatis.

Még mindig a Lad. 85-ben található az 1687. die 20. Septembris jegyzék, amely a 22 tételben 11 db missálét sorol föl. Ezek mind nyomtatványok, de diszes kötésűek. A 23. tételben 6 db pontificalia szerepel, amit 12 db nyomtatott breviárium követ. A 25. tételben 14 db különböző egyházi énekeskönyv van. Ezek közül az egyik kéziratos. Különös figyelmet érdemel az egyik tétel: Processionale monasticum cum certo cantu choralis. A levéltár jellegű anyag felsorolása előtt megjegyzik: Libri in consistorio 14.

Ezek a leltárak azért voltak jelentősek a számunkra, mert pontosan arról a könyvanyagról adtak számszerű hírt, amit eddig kimondott könyvjegyzék hiányában nem tudtunk regisztrálni. A liturgikus könyvek száma tehát, természetesen nem a teljes állomány, 1680-ban 71 db. A leltárak alapján biztosan tudjuk már az őrzési helyet és módot is. A sekrestyében, ládában helyezték el őket.

A Főszékesegyházi könyvtárban Kovách Zoltán megtalálta a könyvtár XVII. sz.-i katalógusát. A két kötetes katalógus (Ms I. 290-291.) Hunger János erfurti patricius, Szelepcshényi érsek káplánjának munkája, 1674. ill. 1676-ból. Az alfabétikus katalógusban (Ms. I. 291.) egyetlen kódex szerepel, amire már hivatkoztunk is, Maurus barát kódexe. (Ms II. 6.)[160]. Az alfabétikus katalógus missale címszavánál (Ms. I. 290. f. 47.) egyetlen egy esetben jelölte, hogy kódex a kötet. "Missae canon in membrana" Ez lesz az a missale, ami a káp-

talani összeírásban is szerepelt fentebb! [161]. A missalék között felsorol még egy esztergomi és egy zágrábi ritusut. A breviarium címszónál egy bencés és egy esztergomi breviarium van. Antifonale címszava nincs, gradualet először egyet jelöl, majd kijavítja kettőre. Elképzelhetetlen, hogy egy székesegyháznak csak ennyi liturgikus könyve lett volna! Volt, csak nem vették fel a katalógusba. A szakrendi katalógusban sem szerepelnek, de itt ezt olvashatjuk: (Ms I.291. f.3.) "Index prior dispositionis librorum secundum classes Bibliothecae. Clas. A. s. Biblia. NB. Hi libri sequentes ex inferiori Bibliothecae sunt translati et supra sup/er/am seriem p/ro/pter defectum loci positi". A szakrendből pedig kiderül, hogy a liturgikus könyveket nem itt tárolták. Tehát a kincstári leltárak és a könyvtár katalógusa kiegészíti egymást, a kettő együtt megközelíti a teljesnek vehető könyvállományt.

A hivatalos leltározásból bizonyára kimaradtak az értéktelennek ítélt kéziratok és nyomtatott kötetek, amelyek között lehetnek régi, helyi szertartási módot rögzítő liturgikus könyvek is. A hazai liturgikus gyakorlatban döntő jelentősége volt Pázmány elhatározásának, hogy megszünteti a különböző magyarországi ritusokat, és a római ritus használatát teszi egységesen kötelezővé. Ezt rögzítette a nagyszombati zsinat határozta is 1630-ban. Ez olvasható az esztergomi rituale 1636-os Draskovich féle kiadásának előszavában is. A zsinati határozat végrehajtása az esztergomi érsek és káptalan nagyszombati végleges letelepedésének idejére, szervezeti formáinak teljes kiépülésére esett. A könyvtár állományában eddig is előbukkant egy-egy nem esztergomi ritusu szerkönyv, de Pázmány intézkedésére sem lett azonnal egyeduralkodó a római ritus. A könyvtár liturgikus állománya eléggé vegyes ebben a korban, az esztergomi ritusu szerkönyvek sem voltak kizárólagosak. Egy pécsi missaléba bejegyezték Forgách Ferenc halál- és temetési napját 1615-ben[162], tehát a kötetet Nagyszombatban használták. Egy zágrábi missalénak Kutassy János győri püspök, majd Cheródi pécsi püspök, esztergomi kormányzó volt a tulajdonosa. Egy másik zágrábi missalét Ilosvay István egykori váradi, majd esztergomi prépost adott a könyvtárnak[163]. Ezenkívül a könyvtárba a nagyszombati korszak alatt került 2 passauai, egy salzburgi, egy aquileai missale[164], valamint premontrei, bencés, cisztercita, montecassinoi breviarium[165]. Ez a ritusbeli tarkaság nemcsak az ajándékozással és a hagyományozással volt kapcsolatban, hiszen a jóval kisebb érsekvári plébánián 1630-ban 1 esztergomi, 1 passauai, és 1 római missalét használtak[166]. Magának az esztergomi egyháznak a kéziratosság korában is volt már római ritusu missaléja. A Szt. István első vértanu társaskáptalan 1397-es látogatási jegyzőkönyvében szerepel egy missale "ad modum Curie Romane"[167].

Ha a nyomtatott, sőt a kéziratok liturgikus könyvek ritusbeli megoszlása ilyen változatos volt, bizonyos, hogy a Nagyszombatban lévő, vagy a történelmi eseményektől odasodort kódexek sem mutattak ritus szempontjából egységesebb képet. Elvégezve az esztergomi káptalani magánlevéltárban borítónak használt liturgikus kódexek proveniencia kutatását a fentiekhez hasonló képet kaptunk.

Domi uenia te i māsnetidmē i uisag
 qm i te dāct te mirabi lū dex
 rā **R**udi fi lia
 mte i māmā aurē tuam qmā cōmpunt
 rex ppenem tuam **A**le
Asumpta est maria m celum gau
 ex a n tus angelo rum
 rotasti domū cor meū i uisasti nocte igne me
 examnasti i nō est iuenta i me m iquitas

off. offitū te cō
 dulcisti māmā
 In omnia sancti
 laudant in uirtu

**A KNAUZ HAGYATÉK LITURGIKUS TÖREDÉKEINEK
PROVENIENCIA MEGHATÁROZÁSA**

T 271

Missale ecclesiae Hungariae s. XIV.

Pergamen. 2 f. — f. 1. 373 x 275 mm. f. 2. 373 x 221 mm.

Írása: scriptura textualis gothica s. XIV. továbbá:

- f. 1. LVIII s. XIV.
cherödi 1576 s. XVI/2.
1577 s. XVIII.
Capsa 21. Eccl. fasc. 2. N. 16. s. XVIII.
1576 Knauz írása és az ő javítása a XVIII.
sz.-i évszámon 1576-ra.
lapszéli javítások XIV/XV.
- f. 2. LVIII s. XIV.
- f. 2'. lapszéli javítás XIV/XV.

Diszítése: piros, kék iniciálék

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Missale ecclesiae Hungariae = Missale Strig. Nürnberg, 1484.
[RMK III. 7. HC 11429] MTAK
Ráth NF 1041.

Missale notatum. Bratislava,
Mestsky archiv, EL 3 s. XIV.

Missale Quinqueecclesiensis.
J. Paep, Venezia, 1499.
[HC 11355] OSzK Inc. 990.

f. 1. [pro caritate] sacramentum laudis...beatitudinis ac[...?] com. Ab
ocultis ...servo tuo, compl. Divina libantes...maiestati. pro episcopo. Deus
omnium fidelium...seprna. secreta or.oblatis dne...guberna. compl. Hec
nos quesumus...inveniat. pro episcopo et abbatibus. Omnipotens sempiterne
deus...funde. secreta or. Hostias dne... admedelam. postcom.. Quos celesti...

concede. pro rege collecta. Deus qui conteris bella...superare valeant. postcom. Sacrificium domine...famulum

f. 1'. tuum ... efficias . complenda. Sacrosancti corporis... periculorum. Ad gratiam sps, scti postulandam, Deus cui omne cor patet...mereamur. secr. Hec oblatio... habitatio. compl. Concede ... mereamur. contra tempestates carnis. Ure igne...placeamus. Secreta. Dirumpe dne... per gratiam. postcom. Dne adiutor...precipiat, pro loco. Omnipotens sempiterne deus sanctificator... et pacis. secreta. Hiis sacrificiis...liberemur. postcom. Familiam tuam...in securitate

f. 2. cautela... fortitudo. pro captivis. Deus qui beatum petrum... abire concede. secreta. Super has ... letificet. postcom... Preces populi... pietate et [...] pro infirmo. De necessitatibus meis XXXVII. Omnipotens sempiterne deus salus... referat actiones. Itio eple bti iacobi apli. Karissimi. Tristatur... dimittentur ei. Grd. XXXIII. Tribulationes. All. V. Eripe me. Scm. Lucam. Exsurgens ihs de synagoga... curabat eos. off. cxxxi [...] secreta. Deus cuius mitibus... letemur. postcom. Deus infirmitatis humane... mereatur. De quinque vulneribus xpi. Intr. Humiliavit... propter quid

f. 2'. et deus ... omne nomen. ps. Misericordias domini. collecta. Domine iesu xpe fili dei ... patris mei. Lectio zachariae prophete. Effundam super domum ... dominus omnipotens. Grd. improperium... inveni. V. Et dederunt. All. Ave rex... honestatis corona. Sm. Johannem. Sciens iesus... testimonium eius. Offer. Insurrexerunt... me inter[ficere ...]

A missaletőredék a XIV. sz.-i esztergomi ill. un. pozsonyi missalékkal nem mutat teljes szövegazonosságot, és egyetlen kódexben, ami Magyarországon hozzáférhető, sincs meg ez a votív mise sorozat. Az egyes misék szövegazonossága a következő:

Pro caritate	Miss. not. s. XIV. Bratislava, M. archiv El 3. OSzK FM 4/1421. Miss. F. E. Ord. divi Pauli. Venetiis, 1514. MTAK RM. III. 75.
Pro episcopo	Pray kódex OSzK M. Nyelvelmékek 1. Miss. Pos. s. XIV/med. OSzK Clmae 215 Miss. Strig. Nürnberg, 1484. MTAK Ráth NF. 1041. Miss. Zagr. Venetiis, 1511. OSzK RMK. III. 176.
Pro episcopo et abbatibus	Pray kódex (pro antistite et sibi subiectis) Miss. eccl. Hung. s. XIV. OSzK Clmae 395 (pro papa sive episcopo)

Pro rege	Pray kódex (a könyörgésben a regina nem szerepel) Miss. Q uinqueecl. Venetiis, J. Paep 1499. OSzK. Inc. 990. Miss. Pos. s. XV. Esztergom, Főszé- kesegyházi Könyvtár Ms I. 20. Miss. F. E. Ord. divi. P.
Ad gratiam S. S.	Miss. Strig.
Contra tempestates carnis	Pray kódex (Pro temptatione carnis alia missa) Miss. Strig. eccl. Soproniensis OSzK Clmae 91
Pro loco	Miss. F. E. Ord. divi Pauli
Pro captivis	Miss. F. E. Ord. divi Pauli
Pro infirmo	Pray kódex Miss. Quinqueecl.
De quinque vulneribus Christi	Miss. Strig. Miss. Zagr. Miss. Pos. Esztergom. Ms I. 20. Miss. Pos. OSzK. Clmae 214 Miss. eccl. Hung. OSzK Clmae 395

Mivel a töredék szövege megtalálható a magyarországi missalékben, a magyarországi eredetet és használatot biztosnak tekinthetjük.

T 268

Missale Pataviense s. XV.

Pergamen. 1 f. — f. 1. 322 x 233 mm.

Írása: scriptura textualis gothica s. XV. továbbá:

xlxviii lapszám s. XV.

1584. XVIII. sz.

Capsa 1. Eccl. fasc. 4. No 1. XVIII. sz.

Diszítése: piros, zöld iniciálék

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Missale Pataviense = Missale Pataviense Wiennae, 1509.
[OSzK Ant. 3003.]

f. 1. feria sexta post Dom. I. in XL.

Off. [Benedic anima] mea. secr. Suscipe quesumus. Com. Erubescant. Compl. Per huius domine. Super populum. Exaudi nos. Sabbato. intr. Intret oratio mea. ps. Domine deus. sex lectio ad missam sunt [...] or. Populum tuum. Itio liber deut. [In diebus illis oravit] moyses ad dominum...obediens eius

f. 1'. imperio...locutus est tibi. gr. Protector noster. V. Domine deus. Or. Deus qui nos... Itio libri deut. Dixit moyses filiis israel...locutus est nobis dominus.

Töredékünk a nagybőjt első vasárnap utáni szombaton hat lectiót ír elő a rubrikában. A magyarországi missalék közül 5 lectiót hoz az esztergomi, a pécsi, a pozsonyi (OSzK Clmae 219), 4 lectiót ad egy magyarországi missale (OSzK Clmae 395.) A rendi missalék közül 5 lectió a domonkos, 6 lectiót ad ugyan a cisztercita, de ebben az esetben szövegeltérés van. Teljes a szövegegyezés, és a rubrika is azonos a passauai missaléval.

Ugyancsak passauai missale töredékébe van kötve az esztergomi káptalani magánlevéltár egyik kötete. (Lad. 112. Capsa NE. Fasc. 1. Nr. 1.) "Anno domini 1624 die 13 decembris. Liber Abbatie S. Aegidii (Salvatoris) de Leker iuxta fluvium Gron Sancti Benedicti ordinis. Ego Wolfgangus Ujvary. Abbas S. Aegidii (Salvatoris) de Leker Can. Strig. Archidiac. Hon." Tehát a lekéri apátság számadáskönyve. A lekéri apátság ekkor már az esztergomi káptalan egyik uradalma[168]. Érsekujváry Farkas 1618-tól volt esztergomi kanonok, honti, majd nyitrai főesperes. 1627-ben garamszentbenedeki prefektus is volt.

A kötéstábla két laprészből áll. Az első oldal szövege: feria sexta ante Dom. VII. post Trin., a hátsó oldalé Dom. I. post Octavam Pent. A rubrika: Prefatio de sancta trinitate quae omni dominica dicitur ab octava penthecost, usque ad adventum. A szöveg és a rubrika azonos a passauai missaleval. A missaletöredék írása textualis gothica s. XIV. Többet borítólap volta miatt nem lehet megállapítani.

Ugyancsak missale lapba kötötték az esztergomi káptalani magánlevéltár Lad. 75. sine sign. direktóriumát, amelyet a garamszentbenedeki prefektusok számára készített nagyszombati Rózsa Imre 1658-ban. A direktórium elsőrangú mezőgazdaságtörténeti dokumentum is. Kötése XIV/XV. sz.-i, nagybőjti mise-szöveget tartalmazó kódexlap, amely erősen rongált és kopott. A rajta lévő szöveg egyezik az esztergomi missale szövegével. (Miss. Strig. Nürnberg, 1498. MTAK Ráth NF 1041. feria V. post Dom. I. in XL.) A szöveg általános volta miatt azonban az egykori kódex nem biztos, hogy esztergomi ritusu volt. A missale lap alatt német és magyar ny. nyomtatvány látható. E két makulatura nyomtatvány is még valószínűbbé teszi, hogy a káptalanba bekerülő iratok, a számadások a levéltár őrzési helyén, Nagyszombatban kerültek bekötésre, hiszen a lekéri apátság számadáskönyve is kódexlapba van kötve, a direktórium is. A szakirodalomból ismerünk még egy adatot, ami nem garamszentbenedeki számadás kódexlap kötése volt. Knauz hivatkozik egy 1633-as számadásra: Capsa 2. Eccl. fasc. 1. Nr. 25. amiben csak egyik rész garamszentbenedeki anyag: Introitus universalis proventum Venerabilis Capituli Strigoniensis anni 1663. Ez a missale-

töredék valamikor a strázsai (u.p. Sasvár, szenici járás, Nyitra vm.) templomé volt[169]. A XV. sz.-i missale lap ma már nem található[170]. Ebben az esetben a kötés ténye Nagyszombatban keresendő, mivel a káptalan összesített jövedelmeinek kimutatásáról van szó, nem az egyes birtokok számadáskönyve. A nagyszombati bekötés tényére a fenti missaletöredékek ritusa is felhozható: 2 passauai, 1-et elfogadhatunk esztergominak. Nem valószínű, hogy a magyarországi bencés apátságok csak passui missalét használtak volna a XIV-XV.sz.-ban.

T 272-273 + Országos Levéltár, Bp. Eszterházy család levéltára [P 123] V. Egyes iratok 638/b.

Missale Ordinis Cisterciensium [?] cum Proprio Hungarico s. XV/XVI.

Pergamen. 16 f. — Országos Levéltárban 2 f. — f. 1-16. 376 x 264 mm.
Gyűrött, hajtogatott állapotban, eredeti nagyság.

Írása: scriptura gothica textualis s. XV/XVI, továbbá:

- f. 1. Regestum prefecti dni Mattiae Zlatár 99. XVI. sz. vége
Capsa 21. Eccl. fasc. 4. No 3. XVIII. sz. XXV. XV/XVI.sz.
- f. 2. XXVI. XV/XVI. sz.
- f. 2'. Capsa 1. Eccl. fasc. 7. no 11. XVIII. sz. áthuzva. Capsa 6.
Eccl. fasc. 3. No 11. XVIII. sz. 1614 Knauz írása
- f. 3. Exhibitum hoc regestum maius Commissariis per Reverendum
Dominum Benedictum Gudótzli Archidiaconum Comaroniensem
Canonicum Strig. et Prefectum [....?] die 4. May Anno Dni
1615. Egykori írás. XXXI. XV/XVI. sz.
- f. 3'. XVI/XVII. sz.-i számítások
- f. 4. XXXII. XV/XVI. sz.
- f. 5. XXXIII. XV/XVI. sz.
- f. 6. XL. XV/XVI. sz.
- f. 6'. 1597. XVI. sz. Capsa 21. Eccl. fasc. 3. N. 31. XVIII. sz.
1598 S. Benedicti regesta[átnyulva az 5. f.ra] egykoru írás.
- f. 7. LXXXVI XV/XVI. sz. Capsa 25. Eccl. fasc. 1. No 10.
XVIII. sz.
- f. 8. LXXXVII XV/XVI.sz. Regestum Reverendi Domini Georgii
Dubovsky Prepositi S. Georgi Anno 1603. Egykoru írás.
- f. 9. LXXXX XV/XVI. sz.
- f. 9'. Capsa 21. Eccl. fasc. 4. N. 15. XVIII. sz. 1603 Knauz írása
- f. 10. LXXXI XV/XVI. sz.
- f. 10'. R[egestum] Dni Za Regestum 98 99. [Zlatári Mátyás regestu-
ma 1598/1599] Egykoru írás. 1699. XVIII. sz. rectius 1599.
XVI/2. [?] Knauz ceruzás javítása 1598-ra. + tollpróbák.
XVI/2.

- f. 11'. 1601. Capsa 21. Eccl. fasc. 4. N. 11. XVIII. sz.
 f. 12'. 1600. ...R[egestum] Philo. Egykoru irás. Capsa 21. Eccl. fasc. 4. N. 8. XVIII. sz. 1600. 1. Juni — 1601. 1. Juni. Knauz ceruzás írása.
 f. 13. Zlatinai [prefectus 1601. jun. tól.] XVII. sz. 1601. XVIII. sz.
 f. 14. 1601. Capsa 21. Eccl. fasc. 4. N. 12. XVIII. sz.
 f. 16. a margón számitás XVI/XVII. sz.
 f. 16'. D. Gubasóczy ex [Gubasóczy 1602-től prefectus] Egykoru irás. Capsa 1. Eccl. fasc. 5. N. 7. XVIII. sz. áthuzva. Capsa 6. Eccl. fasc. 1. N. 7. XVIII. sz.

Diszitése: piros iniciálék, In die ascencionis ünnepén (f. 10.) piros, zöld, kék V betű.

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat ill. Eszterházy Miklós nádor

Missale Ord. Cist. [?] = Missale O. Cist. monasterii Aquae frigidae in Lombardia s. XV. OSzK Clmae 217.

f. 1. feria quinta post cineres [....] compl. Celestis doni...et salutis,. super pplum. Parce domine...respicet. fria VI. Intr. Audivit dominus. V. Exaltabo te. Coll. Incohata ieunia... valeamus. 1. ysaie pphe. Clama neccesses... Cum iudis

f. 1'. nudum...deus tuus. Resp. Unam petii... domini. V. Ut videam... templo sancto. scdm mathm. Audistis quia dictum est...placearum

f. 2. stantes...reddit tibi. off. Domine vivifica...testimonia tua. Sec. Sacrifitium tuum...facultatem Com. Servite domino...via iusta. Compl. Spiritum nobis...concordes. sr. pplm. Tuere... iniquitas. Sabbato. Intr. Audivit ...collectis. epla ysaie. Si abstuleris... pedem tuum

f. 2'. facere...locutum est hec. scdm marcum. Cum esset sero...fiebat. Dom. I. in XL. Intr. Invocavit. V. Qui habitat.

f. 3. feria quarta post Dom. I. in XL. [sdm. mattheum....] ei nisi signum ...mater est. Off. Meditabar...dilexi. Sec. hostia tibi ...dirigas. com. Intellige

f. 3'. clamorem... orabo dne. compl. Tui domine...insidiis. sup. ppl. Mentis nostras...valeamus. feria quinta. Intr. Confessio...eius. V. Cantate domino. collecta. Devotionem L. lib. esdre. Dne rex omnipotens... deus noster. Resp. Custodi me...protege me. V. De vultu...equitatem. Scdm. Johannem. Non possum ego... et vidi

f. 4. cum meum...verbis meis credet[...] [Off.] Immittit angelus domi[ni in circuitu]

f. 4'. [timentium] eum et eripiet ...dns. Secr. Sacrificia...munus. com. panis ...vita. postcommunem[!] compl. Tuorum nos...sempiternis. sr. pplm. Da ...frequentat. fria VI. De necessitatibus...mea. V. Ad te domine. Colla. Esto dne...auxilio. L. ezechiel pphe. Anima que peccaverit...et in

f. 5. peccato suo...dominus omnipotens. Resp. Salvum fac...in te. V. Auri-bus. Sdm. Johannem. Erat dies festus...et statim sanus

f. 5'. factus est...eum sanum. Off. Benedic anima. Sec. Suscipe Com. Eru-bescant. Compl. Per huius dne. Sup. pplm. Exaudi nos. Sabbato. Int. Intret oratio. V. Domine deus. hic non dicitur dnus vobiscum [...] or. Populum tuum. lib. deut. Respice dne...celorum[...]

f. 6. feria quinta post Dom. II. in XL. [...] et qui credit in me non siciet iniquam. off. Precatus est. Secr. Presenti sacrificio. Com. Qui manducat. Compl. Gratia tua. spr. pplm. Adesto dne. feria sexta. Intr. Ego autem. V. Exaudi dne. Collecta. Da quesumus. Itio Genesi. Audite sompnium...sermo

f. 6'. num invidie...non interficiamus animam [...]

f. 7. Dom. I. post Pascham. or. [...] peregrimus...vita teneamus. Itio johannis apli. Omnem quod natum est ... in se All. Laudate pueri. All. Xps resurgens. Sdm. Johannem. Cum esset sero...dixerunt

f. 7'. ei alii discipuli...in nomine eius. off. Angelus domini. Secr. Suscipe munera. Com. Mitte manum...Compl. Quesumus dne...futurum. Dom. scda. Intr. Misericordia. Exultate iusti. Col. Deus qui. Itio. petri ap. Xps. passus est ...fecit

f. 8. nec inventus est...animarum vestrarum. All. Laudate dominum All. Ego sum pastor bonus. Sec. Joh. Ego sum pastor bonus...et unus pastor. Off. Deus deus meus. Sec. Benedictionem nobis. Com. Ego sum pastor bonus. Compl. Presta nobis omnipotens deus. Dmnica tertia. Intr. Jubilate deo. V. Dicite deo quem

f. 8'. Or. Deus qui erratibus. Itio S. petri ap. Obsecro vos...iesu domino nostro. All. Modicum et non videbitis. All. Surrexit pastor bonus. Sm. Johannem. Modicum et iam non videbitis...quia vado [ad patrem.]

f. 9. Dca V. post pascham. Itio. [...] oravit ut non plueret...et operit multi-tudinem peccatorum. All. Confitemini domino. Sm. Lucam. Quis vestrum habebit amicum...bonum petentibus se. Off. Confitebor domino. Sec.

- f. 9'. Hec munia. Com. Petite et accipietis. Compl. Vota nostra. In vig. as. Intr. Omnes gentes. Or. Presta quesumus omnipotens pater. Itio Actum apostolorum. Multitudinis credentium erat cor unum...opus erat. All. Omnes gentes. S. Joh. Sublevatis iesus oculis...quem misisti ieuum xpm.
- f. 10. Ego te...a te venio. Off. Ascendit deus. Sec. Sacrificium domine. Com. Pater cum essem. Compl. Tribue quesumus domine. In die ascensionis. Intr. Viri galilei. Ps. Cumque intuerentur in celum. Or. Concede...redemp-
- f. 10'. torem nostrum. Itio actum apostolorum. Primum quidem sermonem...euntem in celum. All. Ascendit deus. All. Ascendens christus. Sec. Marcum. Recumbentibus ...exprobravit in[credulitatem]
- f. 11. [De Fabiano et Sebastiano ?] ...[...]tibus sanctis martyribus tuis...muniamur. De Sco Blasio. Coll. Presta quesumus omnipotens deus...muniamur. Secr. Hec hostia domine...sanctificet. Complem. Beati Blasii martiris...concede. De Sco Yoseph. Coll. Deus qui per absolucionem...mereamur. Secreta. Sanctificet nos domine...efficiat. Compl. Beati ioseph domine...defende. De sancta agathe. Deus qui inter cetera...concede pro
- f. 11'. picius...gradiamur. Sec. Suscipe munera...liberari. Compl. Auxilientur nobis...confirmarit. De sca Agne [!] Omnipotens sempiterne deus qui infirma...senciamus. Secreta. Hostias domine...peccatorum nostrorum absolve. Compl. Refecti...et precibus. De sca Scolastica. Deus qui beate virginis tue Scolastice animam...pervenire. Secreta. Annue quesumus domine precibus... acceptum. Cmpl. Quos celesti...beate
- f. 12. in die Petri et Pauli ap. lectio... [actum apostolorum] [Transeuntes autem] primam ...expectatione plebis iudeorum. Grad. Constitues eos. V. Pro patribus tuis. All. Beatus est Symon bariona. Sem. Matheum. Venit iesus in partes cesaree...super ter
- f. 12'. ram...in celis. Off. Constitues eos. Secr. Hostias domine...defendi. Com. Tu es petrus. Compl. Exaudi nos...doctrinis. [In commemoratione Scti Pauli] Intr. Scio cui credidi. Coll. Deus qui multitudinem. Itio Ad galathas. Notum vobis facio ewangelium. veni ihero [solymam...]
- f. 13. [commune confessorum non pontificis] [Ew. ...] fratres aut sorores...possidebit. off. Desiderium anime. Secreta. Laudis tue domine. Com. Amen dico vobis. Compl. Refecti cibo. De sco benedicto. Coll. Intercessio nos...assequamur. Secr. Sacris altaribus...deposcat. Compl. Protegat nos...suffragia. De S. Spiritu. Intr. Spiritus domini replevit. ps. Dominum...prospiciens.
- f. 13'. Or. Deus qui corda fidelium. Itio actum apostolorum. Cum audissent apostoli...accipiebant spiritum sanctum. Gr. Beata gens. V. Verbo domini. All. Veni sancte. Sem. Johannem. Si quis diligit me...et suggeret

f. 14. vobis omnia...sic facio. Off. Confirma. Secr. Munera quesumus domine. Com. Factus est. Compl. Sancti spiritus domine corda. [Ad postulandum] S. S. De sancto spiritu. Coll. Deus qui omne cor patet... dig

f. 14'. ne laudare... Secr. Hec oblacio. Compl. Concede quesumus omnipotens deus. Missa de sancta cruce. Intr. Nos autem gloriari. ps. Deus misereatur. Coll. Deus qui unigeniti. lito. Ad philippenses. Christus factus est ... Gr. Christus factus est pro nobis. V. Propter quod

f. 15. et deus. V. Dulce lignum. Scm. Matheum. Ascendens iesus... resurget. Off. Verbum crucis. Secr. Hec oblacio. Com. Per signum crucis. compl. Adesto nobis. De sco ladislao. Coll. Deus qui beatum ladislaum regem... in celis. Secr. Hostias pie placacionis... beati ladislay regis

f. 15'. nostri et confessoris... dispenses. Compl. Sacramenta domine... perfruemur eternis. De sco heymerico. Coll. Deus qui beatum heymericum puerili flore... auxilium. Secr... Accepta sit tibi... semper optineat. Compl. Ut nobis dne tua sacrificia... heinricus confessor quesumus peccatorum accedat. De sca elizabeth. Tuorum corda fidelium. Secreta. Munera domine. Compl. Quesumus omnipotens deus... intercessio glorio

f. 16. sa reficiat... de sca Margharita. Deus qui beatam margaretam virginem ad celos... mereamur. Sec. Hec sacrificia domine. Compl. Huius domine sacramenti... concede. De sco cosme et damiano. Magnifice te domine ... Secreta. In tuorum preciosa... principium. Compl. Sit nobis domine sacramenti tui... imploratur. Coll. de sco Eustacio et sociorum. Deus qui sanctorum tuorum actus... custodi. Sec. Munera domine tue largitatis... tue offeri

f. 16'. mus pietati... fieri mereamur. Compl. Mense celestis... consequamur. Coll. de sco Gervasii et prothasii. Deus qui nos annua... exemplis. Secr. Oblatis quesumus... periculis. Compl. Hec nos communio... confortes. Coll. de sco Dionisio et sociorum [!] eius. Deus qui ecclesiam tuam... pervenire. Secr. Hec hostia... conciliet. Compl. Quesumus omnipotens deus... interceden[tibus...]

A missaletőredék de tempore része a következőkben tér el az esztergomi missalétől. [Nürnberg, 1484. [RMK III. 7. HC 11429] MTAK Ráth NF 1041.]

T 273

Miss. Strig.

Sabbato ante Dom. I. in XL.

Intr. Audivit Dominus

Esto mihi

lectio libri Esdre

l. Ezechielis

ew. Scm. Math. 15, 21

Scm. Joh. 5, 30

T 273	Miss. Strig.
super populum Domine tuorum	Domine populi Christi cupiditate
Feria V. post Dom. II. in XL	
ew. Scm. Joh. 6, 34	Scm. Lucam 16
Dom. II. post pascham	
All. v. Laudate dominus	Angelus domini omnes gentes
Dom. III. post pascham	
all. v.	szövegük azonos, csak a sorrendjük van felcserélve.

Az eltérések vizsgálatánál a feria V. post Dom. I. in XL. lectióját vettük alapul, mivel a misekönyvek többsége ezen a napon nem Esdras könyvéből olvas[171]. Két rendi missale hoz csak Esdras könyvéből olvasmányt, a karthauzi [OSzK Ant. 6767.] és a cisztercita. [OSzK Ant. 4. Clmae 217.] Azon a tényen túl, hogy a fenti missalék lectio felirata Esdras könyvét nevezi meg, a missale szövege között számos eltérés van[172]. Magának az Esdras könyvéből vett szöveg sem azonos sem a karthauzi, sem a cisztercita missale szövegével. Az Esdras könyvéből vettnek mondott szöveg a nyomtatott missalékban [Miss. Carth. Pariis 1520. OSzK Ant. 6767., Miss. Cist. Pariis 1584 OSzK Ant. 4.] a következő címen szerepel: Liber Nehemiae. Qui est Esdras secundus. A cisztercita kódex [OSzK Clmae 217.] Liber Exodi-t ír, aztán tintával a margón kijavította az Exodi-t Esdrae-re. A nyomtatott missalék szövege Esdras II. 1, 5-11. A töredékünk Esdras könyvéből vett szövege tulajdonképpen Eszter könyvéből való. [13, 8-17.] Eszter könyvéből ezt a lectio szöveget mind a cisztercita, mind az esztergomi missale feria IV. post Dom. II. in XL. olvassa. [Ez töredékünkéből hiányzik!] A cisztercita kódex és a nyomtatott esztergomi missale között az Eszter könyvéből vett olvasmányban következő az eltérés: A cisztercita missale incipitje: Oravit Mardocheus ad dominum, az esztergomié: Oravit Hester ad dominum. A neveken kívül a szöveg teljesen azonos.

Annak ellenére, hogy a feria V. post Dom. II. in XL. lectiójának szövege nem egyezik a cisztercita kódexben és töredékünkben, a töredék mégis a cisztercita missalehoz áll közelebb. A fenti lectión kívül eltér a töredék feria IV. post Dom. I. in XL. evangéliuma is az esztergomitól [János 5, 30], és az azonos a cisztercita missale e napi evangéliumával. A cisztercita kódex és a töredék azonos elnevezéssel illeti a mise részeit. Az oratio mindkét esetben collecta, a graduale pedig responsorium, de a töredékünk a postcommunio helyett complendat ír, és az introitus ps.-át versusnak mondja. Ezenkívül eltérően számolják a husvét utáni vasárnapokat. A töredék Esztergomhoz hasonlóan nem vesz husvét után az octavában vasárnapot, míg a cisztercita kódex igen. Azonos azonban a következő rubrika: feria V. post Dom. I. in XL. super populum könyörgése után: hic non dicitur vobiscum, sed oremus. A Dom. I. post pascham ill. a Dom. in octava paschae evangéliumában mind a nyomtatott, mind a kézíratos cisztercita missalében benne van

a Thomas autem szavak után: divisio ewangelii. A T 273-as töredékben a két columna között találjuk beírva ezeket a szavakat. A fenti azonosságok csak a cisztercita missalékban találhatók, így arra következtethetünk, hogy töredékünk az esztergomival való azonosságok és cisztercita missaléval való egyezések alapján valamikor egy cisztercita mintapéldány alapján íródott, és a magyarországi használó vagy megrendelő kívánságára kiegészítették magyarországi ill. egy esztergomi ritusu missale alapján.

Ezt a feltevést látszik alátámasztani a töredék de sanctis ill. jobban fogalmazva votiv miséinek sorozata. Elvégezve a szövegösszehasonlítást a rendelkezésünkre álló missalékkal, egyetlen egy esetben sem találtunk ilyen votiv misesort és teljes szövegegyezést[173]. Az egyes szentek szövegeinek összevetése döntő eredményt nem hozott[174]. Ezért döntőnek a magyarországi használat szempontjából a Szt. László és Szt. Imre szövegeket vesszük. Az összehasonlítás alapján a következő eredményt kapjuk:

Szt. László (azonosak)	Szt. Imre
Pray (or. és compl.)	nem azonos
Miss. Strig. Clmae 91 OSzK (XV. sz.-kieg.)	Csak az or.
Miss. Olomuc. Clmae 92 OSzK	nem azonos
Miss. Prag. Clmae 93 OSzK	nincs benne
Miss. Pos. Clmae 214 OSzK	csak az or.
Miss. Pos. Clmae 215 OSzK	nem azonos
Miss. Pos. Clmae 220 OSzK	nem azonos
Miss. O.P. cum prop. Hung. Clmae 318 OSzK	nem azonos
Miss. Eccl. Hung. Clmae 395 OSzK	az or. némi eltéréssel
Miss. it. Hung. Clmae 435 OSzK	nincs benne
Miss. not. Bratislava, M.archiv EL 3	or.-ban puerili helyett iuvenili
Miss. Strig. anno 1377 Alba Julia, Batthy. Ms II. 134	or.-ban puerili helyett iuvenili
Miss. Quinqueecl. Inc. 990. OSzK	csak az or.
Miss. Cracoviense Inc. 882 EK	csak az or.
Miss. Wratislawiense Inc. 66. OSzK	csak az or.
Miss. Zagradiense RMK III. 176 OSzK	csak az or.

Mivel Szt. Imre ünnepének a szövege mutat csak eltérést, ennek alapján próbáljuk szűkíteni a magyarországi használat területét. Az oratio azonos az OSzK Clmae 91., 214., a pozsonyi miss. not. [Mestsky archiv EL 13], a gyulafehérvári Battyhaneum esztergomi missaléjával. [Ms II. 134. OSzK FM 1/1549.] Továbbá a zágrábi, a boroszlói, a krakkói misselék Szt. Imre ünnepének oratiójával. A secreta szövegének első két sora azonos a Miss. Strig. [MTAK Ráth NF. 1041.] és a cisztercita missale [OSzK Clmae 217] communéjának pro uno martyre mise secretájának első két sorával. Mind az oratio, mind a secreta szövege a Szt. Imre ünnepnek azonos a táblázatban nem szereplő Miss. Pos. OSzK Clmae 219 szövegével[175]. A complenda szöveggel egyetlen nyomtatott és kéziratos egyezés sincs, megközelítően azonos szöveget találunk a Miss. Prag. OSzK Clmae 93 Szt. Wolfgang ünnepének lapszéli kéziratos bejegyzésében[176]. Tehát az azonos szöveget [oratio és secreta] tartalmaz a Miss. Pos. s. XV. OSzK Clmae 219., és rokon complenda szöveget a Miss. Pragense s. XV. OSzK Clmae 93. Mindkét missale nyugat ill. felső-magyarországi használatban volt. A töredék magyarországi provenienciáját is erre a területre tehetjük. Ezt a tényt megerősíteni látszik az OSzK Clmae 93-as Miss. Pragense a szövegegyezésen túl is. Mind Knauz, mind Hoffmann Edit véleménye szerint ez a missale cseh eredetű, de a XV. sz.-i magyarországi használat bizonyosnak vehető[177]. Radó Polikárp Libri Liturgici c. munkájának új kiadásában Miss. Pragense néven szerepel. Érdekes, hogy bár Wolfgang Prágában jelentős szerepet játszott, a cseh eredetű missalében ennek ellenére nem szerepel, hanem közel egykoru, feltehetően magyarországi kéz írásával lapszálon található miseszövege[178]. Mivel Szt. Imre miséjének compl. szövege nagyvonalu hasonlóságban bár, de egyedül csak itt található, a másik azonos szövegű kódex pedig pozsonyi, valószínűleg éppen e terület közvetítésével került Szt. Imre miséjének oratio szövege a krakkói és boroszlói misekönyvbe[179].

A fentiek alapján a töredékünket egykor magábfoglaló kódex összeállítása Ny.-Felsőmagyarországon mehetett végbe. Az egyik mintapéldány cisztercita, a másik pedig az esztergomitól részben eltérő Ny.-Magyarországon használt missale lehetett[180].

E töredéknek része még az Országos levéltárban, Eszterházy Miklós nádor iratai között található, P 123 V. Vegyes iratok 638.b. jelzettel. A garamszentbenedeki prefektura 1602/3-as számadáskönyvének borítólapja. A kötésre használt kódextöredék két egymásmelletti XV/XVI. sz.-i missale folió.

f. 1. [Dom. LXX.] [ew. Scm. Mth. XX. ...] ...erunt novissimi...electi.. off. Bonum est. Sec. Muneribus nostris. Com. Illumina faciem. Compl. Fideles tui. Do. in. LX. Intr. Exurge. V. Deus auribus. Coll. Deus qui conspicis. Itio ad corinthos. Libenter suffertis...ter naufra

f. 1'. gium feci...ut discederet a me

f. 2. et dixit...in me virtus xpi. Resp. Sciant gentes. V. Deus meus pone. V. contriciones. V. Ut fugiant. Scm. Lucam. Cum turba plurima. suffocantur et

f. 2'. non referunt...patientia, Off. Perfice gressus. Sec. [Presta] quesumus domine hostias. Com. Introibo. Compl. Supplices te rogamus. Dom. in L. Esto mihi. V. [In te] speravi! [Coll.] Preces nostras. Ad Roma. [!] Si iniquia hominum... non gaudet super [iniquitate.]

A borítólapon kívül Gubasóczy Boldizsár neve. Belül egy fehér előzőklap után: "Regestum continens Rationem totius introitus et exitus pecuniarii Claustri Sancti Benedicti de iuxta Gron a Prima die mensis May anni 1602 usque eandem sequentis anni sub Prefectura Rmi Domini Balthasaris Gubassóczy Archidiaconi Geömöriensis Canonici Strigoniensis percepti et erogati fideliterque conservati ac ad manus Dnorum Venerabilis Capituli Comisariorum assignati". A kötetben kívül nincs esztergomi káptalani jelzet! Gubasóczy prefektusságáról Haiczl Kálmán nem tud, ő 1599-1605 között Zlatári Mátyást említi prefektusként[181]. Kollányi úgy tudja, hogy Zlatári 1605. ápr. 16-án nyitrai főesperes lett, és még ebben az évben szentbenedeki prefektus. Gubasóczyról pedig úgy tudja, hogy 1605-ben működött Garamszentbenedeken. A T 272-273 és az Eszterházy levéltár-ban lévő számadás alapján pontosan fel tudjuk osztani a Haiczl által Zlatárinak tulajdonított 6 évi prefektusságot: mégpedig a f. 10. tanúsága szerint 1598/99-es számadás Zlatárié. A f. 12'. 1600. jun. 1. - 1601. jun. 1. Filo János, f. 13. 1601-1602. Zlatinai György. OL Eszterházy levéltár + f. 16'. 1602. máj. 1. - 1603. máj. 1. Gubasóczy Boldizsár, 1603. máj. 1. -től Dubovszky György szentgyörgymezei prépost a prefektus. (f. 8.)

Gubasóczy prefektusságáról azért nem tudtak biztosat sem Kollányi, sem Haiczl, mivel az 1602/3-as év számadáskönyve az esztergomi káptalani levéltár XVIII. sz. -i rendezése előtt Eszterházy Miklós nádorhoz került. Ezért nincs is rajta káptalani jelzet. De hogyan kerülhetett egy számadáskönyv a nádorhoz?

Az esztergomi Szt. István protomartyrról elnevezett prépostságnak voltak Hont megyében birtokai. Ezeket a birtokokat elzálogosították, de amikor a török miatt elvesztették Esztergom környéki birtokaikat, a társaskáptalan érdeklődni kezdett a Hont megyei birtokok iránt, és a garamszentbenedeki konvent 1633. jun. 14-én kelt hiteleshelyi kiadványából tudjuk, hogy Jakussich György szentistváni prépost, esztergomi kanonok megkereste Eszterházy Miklós nádort, hogy indítson kutatást a prépostság iratai iránt. Ekkor a nádor kiküldöttje mellett szerepel a szentbenedeki konvent embere is, akik meghallgatták Bát, Tótbaka, Ujvár birtokosait a fenti ügyben. Az erről szóló jegyzőkönyvet 1713. máj. 10-én adták át királyi parancsra Mártonffy György erdélyi püspöknek, aki egyuttal szentistváni prépost és esztergomi kanonok is volt[182]. Valószínű, hogy a káptalan a jövődelem bizonyítására mellékelhette egy másik birtokának, a garamszentbenedeknek számadását a nádor számára. A számadás nem szerves része az Eszterházy levéltárnak, annak végén, a vegyes iratok között található, tehát csak ilyen közvetett módon kerülhetett a nádorhoz. (I-II. tábla)

T 266-267, T 403

Breviarium monasticum Ordinis Cisterciensium [?]

s. XIV/1.

Pergamen. 4 f. — f. 1-3. 322 x 235 mm. — f. 4. 322 x 175 mm. Eredeti nagyság f. 1-3.

Írása: scriptura gothica textualis s. XIV/1.

- f. 1. számítások XVI/2. Magyar személynevek. XVI/2.
- f. 1'. 1579. számítások XVI/2.
- f. 2. 1581. Battalith (egykoru) Capsa 1. Eccl. fasc. 7. No 12 XVIII. sz. áthuzva. Capsa 6. Eccl. fasc. 3. No 12, XVIII. sz.
- f. 3'. Battalith 1581 (egykoru) Caps. 21. Eccl. fasc. 3. No XVIII. sz.
- f. 4'. számítások XVII. sz. 1614 XVII/XVIII. sz.

Diszítés: piros, kék iniciálék és szövegközi betűk.

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Breviarium monasticum, Ord. Cist. [?] = Brev. Cist. Velence, 1494. [GW 5203]
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. XV. III. 11.

f. 1. In Epiphania. I. noct. [...] muros tuos...dies luctus tui. Venit lumen tuum...ortus tui. V. Filii tui...surgent. In II. noct. an. Videntes stellam... mirram, p. fundamenta. an. Xpo datus...in eternum, p. Bonum est. an. Adorate dnm... eius. p. Cantate. an. Adorate deum... angeli eius. p. Dominus regum. an. Vidimus stellam... adorare eum. p. Cantate. an. Tria sunt...regi magno. V. Reges tharsis. V. sermo leonis ppe. Celebrato...omnibus nasci. Interrogabat magos... adorare dominum. V. Vidimus eius stellam... in oriente. Itio VI. Tribus igitur magis...passioni. Magi venerunt...eum. V. Cum natus esset...dicentes. Itio VII. Herodes vero audiense...perturbandum

f. 1'. putas divinum... morietur. Stella quam... magno. V. Et nitentes... eum. Itio VIII. Consumant... dignitatem. Hic est dies. V. Dies sanctificatus... dominum. Cant. Lux de luce...offerunt. V. Adorate... omnes. Sm. Mathm. Qum natus esse... adorare eum. Itio IX. om. ggippe. Sicut ex leccione...non fidelibus data sunt. Tria sunt...sepultamur. V. salutis... obtulunt. Itio X. Et nondum...nostrum

f. 2. In die Scti Bartholomei. Itio III. [...] qua ibi...euauacuet! Itio IIII. Dixerunt autem... gemmas propureas. Itio V. recitentes...de hoc demonstroso. I Itio VI. Misit...non potuit. Itio VII. Prefatus...apostolo. Itio VIII. Interea...omni gloria Scum Lucam. Facta est contencio inter discipulos...maior. Itio IX. Bede. ven. Sicut boni moris... anima una. Itio X. Multo recolunt...estis

f. 2'. quasi nobis...incognita. Itio XI. Non incredibile...inquisitor. Itio XII. Errantibus...agnoscant. Scum Lucam Facta est contencio...XII tribus israel. De sancto Augustino. Collecta. Deus qui beatum... Itio I. Ex primicia... docuit. Itio II. Consequenti...fixum. Itio III. Et sanctum...studuit.

f. 3. et cum his... vivebant. Itio III. Ieuniis orationibus...opus erat. Iti V. Intraiecto...predicaret. Itio VI. Vixit autem...in senectute bona. Itio VII. Testamentum...designatum eorum. Itio VIII. Iste itaque...conditum. Om. Nos esti. In decollatione S. johannis bpte. Sci ludibria. Resp. Metuebat herodes... V. Justus g. mg. Arguebat...uxorem. Coll. Sci johannis bapte... effectum. Invit. Regem sempiternem. y. Almi pphe. In I. noct. Beatus vir. Itio I. Hodie nobis... disciplina. Resp. Misit herodes...fratri suo

f. 3'. philippo uxore. V. Arguebat...hodierna die. Itio II. Johannes maior... tremuerunt. Resp. Justus g. Itio III. Herodes prophanavit... relinquit. Resp. Iste cognovit. Itio IIII. Alligavit Herodes...in carcere. Resp. Johannes baptista... uxorem. V. Arguebat Herodes...hodierna die. In II. noc. Domine iste. Itio V. Herodes te et privata. Resp. Hic est vir. Itio VI. Herodem Iohannes... timuit populum. Resp. Stola iocunditis. Itio. VII. Facile ... dare ei [...]

f. 4. In nativitate B.M. V. [...] sce marie ... ihm xpm. Ad III. Regali ...devotissime poscimus. Ad VI. an. Corde et animo...marie. Capitulum. Transite ad me... deus fragi. Ad IX. an. Nativitatis gloriose virginis ... ex stirpe David Qui edunt me ... Concede nos. Ad II vesp. Ecce tu pulchra. Resp. Pretius per tuum. Ad mg. Salve regina. Prothi et Jacinthe. Beati Prothi... tueatur. In exaltatione s. crucis. Xps factus est... mortem autem crucis. Resp. O. crux gloriosa. V. Adoramus ...benedictus. Ad. mag. Crux fidelis... sustinet. Co [11.] Deus qui unigenitum ...liberent. Invit. Mirabilem deum ...adoremus. In I. noct. Secus decursus. Antiphone lecciones et responsoria de martiribus. Ad cant. an. Dulce lignum...huius seculi. V. omnis terra. Scdm. Johannem. Dixit iesus turbis iudeorum...foras. Om. beati Augustini episcopi. Multa sunt iudicia ...pertrahebat. Resp. Dulce lignum. Itio X. Per xpi autem fidem...foras. Resp. hoc sig[num] [Itio XI.] Quoniam genitus... qui prius sit et ter[ra... Itio XII.] Quia ait dominus Resp. Crux benedicta[...]

f. 4'. nunc viditum... est electus plane. Resp. Crux gloriosa. Sm. Johannem. Dixit iesus turbis iudeorum... filii lucis sitis. Ad laud. Nos autem gloriari. Resp. Adoramus te. V. Quia per crucem. V. Dicite... Bn. Super omnia ligna... superavit. Ad I. an. [S]alva nos... nobis. Ad III. an. [Sanctam ?] crucem adoramus ... pro nobis. V. [Per] signum crucis. Ad VI. Ecce crucem... David. Xps [....] cap. et coll. ad VI. ad IX. qre in I. ver. [Li]gnum crucis...deus noster. [I]I. ves. Salvator mundi... deus noster. an. Adoramus te... mundum. an. Per tuam crucem ...reperasti. an. O crux admirabilis...sanitatis. Resp. Hoc signum ...in celo. V. Cum dominus...V. Adoramus te... Ad mg. O crux benedicta... regem. Nycomedis martiris. Adesto domine populo tuo...adiuvemur. eodem die

Lucie et geminiani. Preterea quesumus domine precibus... sequamur. De sco Lamperto. Deus qui sanctam huius diei sollempnitatem... adiuvemur. Itio prima. Gloriosus vir... ad domum patris sui. Itio II. Eo tempore... erudiendum[...]

A breviarium monasztikus volta a XII lectio alapján kétségtelen. A szövegösszehasonlításakor azonban sem a pannonhalmival (Velence, Liechtenstein, 1514. MTAK RM III. 92.), sem a melkivel nem egyezett (Nürnberg, 1500. MTAK Ráth. 1506/1-2.) A szövegösszehasonlítás szempontjából számbajöhető és hozzáférhető forrás még kettő volt: az esztergomi Főszékesegyházi könyvtárban a Justina congregatio-, és egy cisztercita breviarium. Teljesen egyik szövegével sem egyezik. Szerkezetileg, a responsoriumok és versusok szövegében a legtöbb hasonlóságot a cisztercita breviariummal (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Inc. XV. III. 11.) mutat. Epiphania ünnepén azonosak a X. lectióig a resp., ant. és psalmus szövegek, de a lectiók szövege a nyomtatott breviariumban rövidebb. A de sanctis részben Szt. Bertalan ünnepén a nyomt. ciszt. brev. is csak a lectiók szövegét hozza, ezek viszont sorrendjükben eltérőek a töredék szövegétől. Azonos a IX. lectio előtti evangelium szövege, az utána következő homília, a IX. lectio, valamint a X. lectio szövege a XII. -ével, az evangelium és a collecta. Szt. Ágoston ünnepének szövegét a cisztercita brev. a communeból veszi.

A Decollatio szövegében, amely töredékünkben csonka, nem azonos a lectiók sorrendje és szövege, valamint a IV. lectio és a VI. lectio utáni responsorium és himnusz. Azonos a Nat. B.M.V. szövege. Protus és Hyacinthus szövege nincs a nyomtatott ciszt. breviariumban. Az Exaltatio S. Crucis ünnepének szövege teljesen azonos a rubrikával együtt. Nicomedus, Geminianus és Lampert szövege nem azonos a ciszt. brev. szövegével.

A Justina congregatio breviariumával (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Inc. XV. III. 3.) nincs ennyi szövegegyezés sem. Azonosság csak két helyen van: Szt. Ágoston ünnepének VIII lectiója van mindkét esetben, de szövegileg csak az I. II. III. VI. VII. azonos, de más szövegelosztásban. Azonos Protus és Hyacinthus könyörgése, Nicomedus, Geminianus szövege, de nem hozza Lampert ünnepét, amelyre a ciszt. brev. XII. lectiót ír elő, és ez a Justina kalendariumában sem szerepel. Lampert ünnepéből azonban több következtetést nem tudunk levonni, mert a töredék a II. lectio szövegénél véget ér.

A szövegösszehasonlítás alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy szerkezetileg és szövegileg, sőt egy rubrikában a legtöbb hasonlóságot és egyezést a ciszt. brev. -al találtunk. Ahol szöveg, ill. rubrika eltérés van, ott a Sec. consuetudinem monachorum congregationis de observantia sce iustine seu unitatis ord. sci benedicti szövegével mutat több, de nem teljes azonosságot. Így csak azt tudjuk mondani, hogy monasztikus, valószínűleg a melki kongregáció területétől kívül eső, esetleg cisztercita kolostor használatára készült.

A paleográfiai összehasonlító anyag alapján nem érzünk nagy erőszakolttságot osztrák-morva eredet megfontolásánál. (III-VI. tábla) A kódexek Bécsben, az ÖNB-ben találhatók. A Cod. 15016. Statuten der Goldschmiede in Prag. Német ny. kódex 1324. jun. 3-ról keltezett. A töredék ductusát rokonnak érezzük a Wien, ÖNB. Cod. 1773-éval, amely egy csonka cisztercita lectionarium, a Brünn melletti Maria-Saal számára készült, később a szintén Brünn közelében fekvő königsfeldi kartauziaké volt[183].

A töredékünkre teljes érvényesnek érezzük Mezey László megállapításait az Egyetemi Könyvtár karolingkori töredékének meghatározása kapcsán: "Ez még a magyarországi bencés eredetnek ellene nem mond, hiszen középkori bencéseink belső életét és természetesen liturgiáját még nagyjából sem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy Tolnai Máté reformja előtt egyik-másik kolostorban használták a Santa Giustina (Cassinese)-kongregáció, sőt a ciszterci ritus éppen nem római-monasztikus (Melk-Tolnai Máté) könyveit. Használhattak akár egy osztrák, vagy morva apátságából átkerült liturgikus könyvet is"[184].

A töredék ill. az egykori kódex magyarországi használata kétségtelen, mivel Nagyszombatban került az esztergomi káptalan magánlevéltárában másodlagos felhasználásra. A T 266. [f. 3.] T 267. [f. 2., 4.] Knauz hagyatékából származik. A T 403 [f. 1.] pedig a T 48a. [f. 2., 5.] és a T 292a. [f. 6.] -vel együtt vétel útján [MTAK 24/1972] jutott az Akadémiai Könyvtár birtokába. Előzőleg mindegyik töredék antikváriusi forgalomban volt. A T 403-on ugyan nincs esztergomi levéltári jelzet, de onnan való származása kétségtelen az 1579-es évszámból, a margón lévő számítások és magyar személynevek alapján. [Valentinus Molnar, Orbanus Nagy, Johannes Wurga in Kowachi]. Kovács a garamszentbenedeki uradalomhoz tartozó falu volt. 1579-ben pedig Poklstóy Máté volt a prefectus, [185] tehát az ő számadásainak volt borítólapja töredékünk.

Ebből az is látszik, amire már a T 272-273 sz. töredék tárgyalásánál is utaltunk, hogy az esztergomi káptalani levéltár első nagy rendezése a XVIII. sz. második felében ment végbe, akkor kaptak jelzetet a garamszentbenedeki számadások is.

T 48-48a

Lectionarium monasticum s. XII/XIII.

Pergamen. 6 f. 314 x 225 mm. Eredeti nagyság.

Írása: scriptura minuscule postcarolina s. XII/XIII., továbbá:

- f. 1. 1571 XVII. sz. — Capsa 21. Eccl. Fasc. 2. N. 4. XVIII. sz. számítások a margón, XVII. sz.
- f. 2. 1571. XVIII/1. sz. — Exhibitum primum per clavigerum. XVI/2. sz. faria (?) regesti XVI/1. sz. Exitus tritici sat 15-22 1/2. XVI/2.
- f. 3. Primum registum. De frugibus. Exhibitum per prefectum. XVI/2. sz.
- f. 4'. Capsa 21. Eccl. Fasc. 2. N. 1. XVIII. sz.
- f. 5'. Capsa 1. Eccl. Fasc. 3. N. 3. XVIII. sz.
- f. 6. 1571. XVIII/1. Capsa 1. Eccl. Fasc. 3. N. 2. XVIII. sz.

Diszítés: Piros iniciálék

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat.

f. 1. feria V. pt. Dcam in XL. ltio I. [...] Anni in opie...ioseph universa horrea. ltio II. Fames praevaluit...Et cum venissent ad ioseph. III. ltio. Domini retento... non est super. Feria VI. ltio I. Accedens autem iudas... fratribus suis. ltio II. Non se poterat...nos in egiptum.

f. 1'. ltio III. Dixit etiam ioseph... mambre. Sabbato. ltio I. Et appropinquavit... israel deum ltio. II. Vocavit autem yacob... te pascam. ltio III. Reversusque est ioseph in egiptum... ad terram quam iura[...]

f. 2. feria III. Pt. Dcam ramis palmarum. [...] et corda...deus meus. Feria III. ltio I. Dixit hieremias... ubi est uerbum domini veniat. ltio II. Et ego non sum turbatus... deus noster. ltio III. Dixit isayas... comedet eos. Feria V. in cena [Domini]. ltio I. Quo modo sedet... facta

f. 2'. est ...subsequentis. ltio. II. Exaudi deus... est [...]

f. 3. Sancto sabbato. ltio I. [...] lassus non dabatur requies... sicut a principio. ltio II. Et annuntiaverunt... obtemperare

f. 3'. opertet ...opera dei. ltio III. Si timet homo... et hostentui habentes. In pascha domini. ltio I. Audistis fratres karissimi... responsum

f. 4. angelus intulit...maiestatis. ltio II. Sed ite dicite ... debuisset. ltio III. Prius itaque... facta in

f. 4'. terpretat...transmigraverat. ltio III. De lectionis euangelice ... promisit in primo. ltio V. Sed fortasse ...in capite.[...]

f. 5. Dca in Albis. ltio II. [...] resurgendo reparavit ... recognovit. ltio III. Impletum est... sed momordit inferno. ltio III. Ait ergo dominus... ad paradysum. ltio V. Ecce paschalia solemnia... separemini. ltio VI. Quid prodest... perdu

f. 5'. camur... meditatur in via. ltio VII. Vitam igitur... sed securi videatis. ltio VIII. Pauca nobis... non fuit. Scdm Johannem. Cum sero factum esset una sabbatorum... ostendit eis manus et latus. Omelia gregorii pp. [...]

f. 6. Dca II. pt. Pascham . ltio IX. [...] ponit pro ovibus... quod iussit. ltio X. Bonus pastor... oves fugit. ltio XI. Mercennarius est... custodiam stabat. ltio XII. Lupus super... in die domini. Dominica II.

f. 6'. ltio I. Ego iohannes vidi... super terram. ltio II. Et vidi agnum... de terra. ltio III. Et vidi angelum... fontes aquarum. ltio III. Et audivi ... multa habens [...]

Ez a töredék paleográfaiailag a legérdekesebb. (VII. tábla) Az írás és a kormeghatározásához a *Catalogue des manuscrits en écriture latine II.* kötetét és a *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich I.* kötetét használtuk. A szóközi N, R alapján töredékünk lehetne a XII. sz. 2. feléből is. (XII. tábla, Paris, Bibl. nat. lat. 1654. 1134–1150 körül.) A d, 1 betűk szára kis háromszögben végződik, szintén a XII. sz. 2 feléből való példán is. (XIII. tábla, Paris, Bibl. nat. lat. 946.) Ez a kódex 1167–1183 közötti időből származik. Paleográfaiailag azonban sokkal nagyobb rokonságot látunk két Mondsee-i kódexszel, a XII. sz. harmadik negyedéből. (VIII. tábla, Wien, ÖNB. Cod. 444. IX. tábla, Wien, ÖNB Cod. 723.) A szintén Mondsee-ből származó 1159 előtti kódex betűinél a mi töredékünk valamivel kerekesebb (rotunda antiquior?), (X. tábla, Wien, ÖNB Cod. 818. illetve XI. tábla, Wien, ÖNB. Cod. 275. 1143-ból Dél-Németországból származó kódex.) A Párizsban lévő kódexek közül az 1654. sz. (XII. tábla) Saint Maur des Fosses-ből származik, a 946. sz. kódex "Pontificale secundum usum ecclesiae Moguntinae". Paleográfaiailag mi felső ausztriai rokonságot látunk[186]. Egy scriptura carolino-gothica rotunda, monasztikus usust követő lectionarium a XII. sz. végéről, esetleg a XIII. sz. legelejéről.

Szigeti Kilián Eberhard bambergi cantor kanonok XII. sz. végi breviariumával hasonlította össze töredékünket. Ennek alapján az olvasmányok ilyen elosztása a délnémet nyelvterület gyakorlatának felel meg[187].

Az esztergomi káptalan garamszentbenedeki prefekturája idején 1630-ból vannak először adataink könyvekről, és ezek között nem található egyetlen monasztikus uzusu szerkönyv sem[188]. A szövegösszehasonlítás legfeljebb a lectionarium mintapéldányának tisztázását teszi lehetővé. Így a töredék hazai viszonylatban korai voltára való tekintettel nem elképzelhetetlen, hogy magával a káptalannal együtt került Nagyszombatba. A monasztikus jelleg ennek nem mond ellent, hiszen ismert adat, hogy III. János garamszentbenedeki apát Fülöp Balázs irnok számára Esztergomból kért egy breviariumot mintapéldánynak[189]. Mivel a breviarium nem maradt meg, ma már nem tudjuk, hogy a garamszentbenedeki apát milyen ritusu könyvet kapott kölcsön másolásra. Azonkívül a korai hazai liturgikus gyakorlatban a Domkloster intézményére is kell gondolnunk, amelynek éppen Dél-Németországban és Bajorországban voltak példái[190].

T 292-292a

Graduale Ordinis Fratrum Primi Eremitae Sancti Pauli s. XV.

Pergamen. 10 f. — 9 db. 4 hangjegysoros rombukus notációval.

f. 1. 201 x 322 mm. — f. 2. 313 x 336 mm. — f. 3. 496 x 332 mm. — f. 4. 310 x 310 mm. — f. 5. 500 x 336 mm. — f. 6. 402 x 273 mm. — f. 7. 247 x 332 mm. — f. 8. 484 x 325 mm. — f. 9. 500 x 334 mm. — f. 10. 484 x 305 mm.

Eredetileg: f. 5. nagysága

Írása: scriptura gothica textualis s. XV. továbbá:

- f. 1'. Capsa 2. Eccl. fasc. 7. N. 3. XVIII. sz. áthuzva. Capsa 7. Eccl. fasc. 3. N. 3. XVIII. sz. 1670. XVIII. sz. 1670. Knauz írása.
- f. 2. XIX. eredeti lapszámozás s. XV. Capsa 24. Eccl. fasc. 1. V. 21. XVIII. sz. 1672. Knauz írása.
- f. 3. XXIII. eredeti lapszámozás s. XV. Capsa 24. Eccl. fasc. 1. No. 15. XVIII. 1672. XVIII. sz. Knauz jav. 1671-re.
- f. 4. Capsa 2. Eccl. fasc. 7. N. 22. XVIII. sz. áthuzva. Capsa 7. Eccl. fasc. 3. No 22. ARD Blasii 1676. XVII. sz. 1675. XVIII. sz.
- f. 5. LXIX. eredeti lapszámozás s. XV. Capsa 24. Eccl. fasc. 2. N. 9. XVIII. sz. 1677. Steph. Dolny XVIII. sz. 1676. Knauz írása.
- f. 6'. 1678. XVIII. sz. Knauz jav. 1677-re. ARD Dolny 1678. Egykoru írás.
- f. 7'. D. Pyber 1682. primi Juni. Egykoru írás. 1681. Capsa 24. Eccl. fasc. 4. No 1. XVIII. sz.
- f. 8'. Kyrie eleyson, Christe eleyson 4 vonalas hangjegysorban, notációval. XVII/2. sz. Capsa 24. Eccl. fasc. 3. N. 14. XVIII. sz. 1674. Knauz írása.
- f. 9. Chor, Org. XVII/2. sz. 1675. Capsa 24. Eccl. fasc. 3. N. 11. XVIII. sz. Knauz jav. 1674.
- f. 9'. Org. XVII/2. sz.
- f. 10. 1680. Capsa 24. eccl. fasc. 3. No 6. XVIII. sz.

Diszítés: piros, kék, piros-kék, barna-fehér iniciálék, erősen kalligrafált nagybetűk.

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Graduale Ord. Fr. Primi Eremita S. P. = Missale Ord. Fr. Pr. Er. S. P. Göttweig, Cod. 234. s. XV.

f. 1. Dom. II. Adventus. All. v. [johan]nes predicabat. Off. Deus tu convertens. [Com.] Iherusalem

f. 1'. [surge...] Dom. III. Adventus. [...] ps. [Et pax dei qui ex]superat... Gr. Qui sedes domine. V. Qui regis israel... deducis [...]

f. 2. Dom. III. in XL. Tractus. [...] v. Ecce sicut oculi. Off. Iustitie domini. Com. Passer invenit... seculi lau[dabunt te.]

f. 2'. Dom. IV. in XL. Intr. [...] consolationis] eius. ps. Letatus sum. Gr. Letatus sum. Tractus. Qui confidunt... qui habitat in ihe[rosolima]

f. 3. Feria V. in Coena Domini. ps. [...] [et misereatur] nostri. Gr. Christus factus est. Off. Dexter a domini. Com. Dominus iesus. Ad mandatum faciem dni. an. Ante diem festum... surrexit

f. 3'. lintheo percinxit... V. Venit ad petrum... manus et caput. An. Mandatum novum do vobis. ps. Beati immaculati. In parasceve. Tractus. Domine audi vi auditum. v. In medio duorum [...]

f. 4. In die Cathedra Petri. Grad. [Exaltent eum in ecclesia plebis et] in cathedra seniorum... V. Confiteantur... Tractus. Tu es petrus. V. Et porte inferi... claves regni cel[orum].

f. 4'. v. [et quodcumque ligaveris...] v. [et quodcumque] solveris. Off. Inveni david. Com. Tu es petrus. Mathie ap. lxxv. Michi autem. Gr. Nimis honorati. Tractus. Desiderium anime. Off. In omnem terram. Com. Vos qui secuti. Gregorii papae. lxxxiii. Sacerdotes dei. Gr. Juravit dominus. Tractus. Beatus vir qui timet dominum. V. Potens in terra. V. Gloria et divitiae in domo eius [et iustitia eius manet in seculum seculi.]

f. 5. In die commemorationis S. Pauli. Gr. [Qui operatus est petro in apostolatu operatus est et mihi inter gentes et cognoverunt] gratiam dei... V. Gratia.: dei. All. Sancte paule apostole predicator. off. In omnem terram. Com. Amen dico vobis. In festo visitationis bte marie virginis. Gaudeamus omnes. Gr. Benedicta et venerabilis es. All. In maria benignitas. Off. Filie regum. Com. Beata viscera ma-

f. 5'. rie virginis... margarithe v. 1 loquebar de testimoniis. Gr. Diffusa est. All. Inventa una preciosa margarita. Off. Offerentur maior. Com. Simile est regnum celorum. marie magdalene. Gaudeamus. Gr. Diffusa est. All. Maria hec est illa. Off. Angelus domini. Com. Feci iudicium. Ad vincula s. petri. lxxvii. Nunc scio vere. Gr. Constitues eos. All. Solve iubente ... qui facis [...]

f. 6. In die assumptionis. Gr. Propter veritatem. V. Audi filia. All. Assumpta est. Off. Offerentur regi. Com. Dilexisti iustitiam. In octava sancti laurentii. Intr. Probasti domine... iniquitas.

f. 6'. ps. Exaudi domine. Cetera in festo suo. Stephani regis. Os iusti. Gr. Domine prevenisti eum. All. Sancte rex stephane succurre nobis tuis devotis famulis, qui de tua semper sollempnia te gaudeamus. Off. Veritas mea. Com. Beatus servus. Augusti ep. In medio ecce. Gr. Os iusti. All. Juravit. All. O sanctitatis speculum... perhennia pa[ter...]

f. 7. Missa communis pro defunctis. Gr. [... ma-] la quoniam tu mecum es domine. V. Virga tua. V. Sicut cervus. V. Fuerunt michi lacrimae... dies

f. 7'. ubi est deus tuus. Off. O pie deus. V. Domine ihu xpe iudex mortuorum ... cum fidelibus [...]

- f. 8. Supplementum [Tu solus altissimus] ihesu xpe. Cum sancto spiritu in gloria dei patris. Kyrie. fons bonitatis... Kyrie. Gloria ... agnus dei, filius
- f. 8'. patris...Benedicamus te
- f. 9. [ado]ramus te ... Amen.
- f. 9'. Kyrie pascale maius ... peccata mundi susci[pe]
- f. 10. Xpiste leyson [!], Gloria ... gloriam tuam
- f. 10'. [tu] solus dominus ... ferialibus diebus. Kyrie leyson[!]. In adventu domini et in XL Kyrie leyson [!], Xpe leyson [!]

A gradualetöredék szövegkritikai vizsgálatát a Magyar Könyvszemle 1974/1-2. számában végeztem el[191]. Itt arra a megállapításra jutottam, hogy a szövegazonosság és a diszitésbeli stilushasonlóság alapján a töredéket egykor magábafoglaló kódex Pozsony, vagy Nyugat-Felsőmagyarország egyik egyháza számára készülhetett a XV. sz. -ban. A benne lévő Szt. István alleluja vers szövege pedig kimutatható volt Esztergom XIV. sz. -i liturgiájában, és ez a szöveg élt tovább Pozsony, Felsőmagyarország nyugati része és a pálosok XV. sz. -i liturgiájában. Ez utóbbira a bizonyítékot az OSzK pálos ősnymotatvány missaléjában [Inc. 176.] láttam. Számomra nehézséget az okozott, hogy az ősnymotatvány pálos missale és a töredéken lévő Szt. Ágoston alleluja vers nem volt azonos. A pálos missaléval való egyéb egyezést két ténnyel tudtam magyarázni. A pálosok Esztergommal rokon típusú liturgikus könyveket használtak[192], így nem találtam véletlennek a pozsonyi káptalan possessorságát 1633-ban egy esztergomi és egy pálos missaleban. (OSzK Clmae 95. ill. Inc. 176.) A pálos missale Pozsonyba kerülését ma már nem tudjuk kinyomozni. De a máriavölgyi pálosoktól került könyv Pozsonyba. Ma a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban Inc. 93. jelzettel Leonardus Matthaei de Utino: Sermones quadragesimales, Venetiis 1473. kötete 1617-ben a máriavölgyi pálos kolostor katalógusába lett beírva. A következő bejegyzés igen szűkszavú: "Iste liber pertinet ad Posonium"[193]. Nem lehetetlen, hogy az ősnymotatvány pálos missalénak is ez volt az eredete. Akkori következtetéseimet a graduale meghatározására a Magyarországon meglévő ill. mikrofilmen hozzáférhető magyarországi és rendi kódexekre ill. pozsonyi kutatásaimra alapoztam. Cik kem megjelenése után hívta fel figyelmemet Szendrei Janka egy XV. sz. -i pálos missalére [Göttweig, Cod. 234.], amellyel töredékünk szövege teljesen egyezik. A szövegegyezés és a notáció alapján a T 292-292a töredéket Szendrei Janka magyarországi pálos gradualénak tekinti[194]. A cikkben elvégzett szövegösszehasonlítás viszont lehetővé tette az egykori használat helyének viszonylagos pontosságú meghatározását, és a töredék provenienciájának a lehetőségek adta tisztázását.

T 308 + Bp. Egyetemi Könyvtár Fr.l.m. 236.

Antiphonale ecclesiae Hungaricae s. XV.

Pergamen. 6 f. – 9 db 5 hangjegysoros rombikus notációval. – f. 1. 242 x 344 mm. – f. 2. 242 x 313 mm. – f. 3. = f. 1. – f. 4. 242 x 317 mm. – f. 5. 467 x 314 mm. – f. 6. 241 x 307 mm. – Eredetileg: kb. 494 x 320 mm.

Írása: *Scriptura textualis gothica formata* s. XV. továbbá:

- f. 1'. Capsa 24. Eccl. fasc. 5. No 3. XVIII. sz.
- f. 2'. 1684. Capsa 24. Eccl. fasc. 4. N. 17. XVIII. sz.
- f. 3. [...?] pagina 8. XVII/2.sz.
- f. 3'. Capsa 24. Eccl. fasc. 4. N. 28. 1686. XVIII. sz.
- f. 4. Capsa 3. Eccl. fasc. 2. N. 3. XVIII. sz. XVII. sz. -i számitások.
- f. 5. XVII/2. sz. -i számitás.
- f. 5'. A.R.D. Putanicz 1687. Egykoru írás és jav. 97-re. Capsa 25. Eccl. fasc. 1. No. 1. XVIII. sz. 1696. Knauz írása.
- f. 6. 1697. Capsa 25. Eccl. fasc. 1. No. 2. XVIII. sz. Knauz jav. 1696-ra. Si quis sibi XVI/2. sz. -i tollpróba.

Diszítés: Piros, kék, barna-piros iniciálék

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Antiphonale ecclesiae Hungaricae = *Antiphonale* s. XV. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms I.3 c-d.

f. 1. Dom. III. in Adventu. [O virgo virginum ...] sequentem filie hierusalem ... hoc quod cernitis. ps. magt. an O mundi domina...alvo tamquam [...]

f. 1'. an [o oriens splendor...ius] ticie. veni et illumina...mortis. ps. magt. an. O rex gentium...hominem quem [de limo formasti.]

f. 2. Dom. IV. in Adventu. [Resp. Nascetur nobis...] david patris... super humerum eius. V. Ecce advenit... potestas [et imperium.]

f. 2'. [An. Ecce veniet desideratus...domus] domini. alla. an. Erunt prava... et noli tardere alla. an. Dominus veniet occurrite...principium [et regni...]

f. 3. In vigilia nat. domini. [an. Crastina die...] delebitur iniquitas terre... mundi. an. Haurietis aquas. an. Crastina erit vobis salus...exercituum. V. Expectetur [sicut pluvia...] Ys. Vox clara.

f. 3'. Vs. in die nat. dom. [...] Resp. Iniquitas terre.V. Et regnabit. Ad Ix. Resp. Expectetur sicut pluvia. V. Et descendet ... sicut ros [deus noster.]

f. 4. De sancto thoma. Ad laud. an. Granum cadit. an. Totus orbis. an. Aqua thome quinquies [...]

f. 4'. An. [Tu per tho] me sanguinem...ascendit. V. Justus. an. Opem nobis
...nos vi[am dirige.]

f. 5. [...] dominus afflictionem...gloria tibi domine. ps. magt. Dom. in
1xx. Benedictus. Resp. Formavit. V. Deus creator. V. Vespertina oratio an.
Plantaverat autem

f. 5'. dominus deus...formaverat.ps.magt, an. Salva nos. v. Custodi nos dne.
Ad compl.ys. Te lucis ante terminum. Invit. Adoremus dominum.an. Ite et vos. ps.
Beatus vir. V. Memor fui nocte. Resp. In principio fecit deus. V. Forma[vit...]]

f. 6. Annunciatio B.M.V. V. [glo]ria patri et filio et spiritui sancto. laudes.
Angelus ergo. an. Hic erit magnus ...altissimi vo[cabit.]

f. 6'. an. [Ecce ancilla domini...[ver]bum tuum. Emitte agnum. Ys Quem
terram.V. an. Beata es mater. ps. Benedictus. Ad vs. an. Angelus ergo. ps. dixit
dominus. Laudate pueri. Letatus. Nisi dominus. Lauda israel. Resp. Posuit
moyses ys. Ave maris. V. Ave maria.

A T 308-as töredék szövege mind a de tempore, mind a de sanctisből
tartalmaz részeket. A de tempore rész mind szövegileg, mind formailag az esz-
tergomi Főszékesegyházi Könyvtár un. Pálóczy antifonáléjának I. kötetébe illeszt-
hető[195]. A T 308-as töredék 6. f. -a, valamint a bp. -i EK 236. sz. töredéke
az antifonale de sanctis részéből való, ill. a de temporeből.

EK 236 : f. 1. 218 x 309 mm. — f. 2. 420 x 315 mm.

f. 1. In die epiphanie. Resp. Omnes gentes. V. Et adorabunt. Quascunque,
ad vs. an Venit lumen. ps. Confitebor.an. Apertis. ps. Beatus vir. an. Ante
luciferum. ps. Dixit dominus. V. Venient ad te. an. Vidimus stellam...cum
munieri[bus...]]

f. 1'. Ad magt. an. [Tribus miraculis...nupti]as hodie a iohanne ...salvaret
nos. alla. feria secunda invit. Christus apparuit. ps. Venite. V. Reges tharsis. an.
psallite domino. ps. Omnes gentes. an. fluminis inpetus. ps. Deus noster rex. an.
Afferte domino.

f. 2. Commune unius virginis. In III. noct. [...] an. Quinque prudentes vir-
gines. ps. Dominus regum. an. Veniente sponso. ps. Cantate. V. adiuvaabit. Resp.
Simile est regnum...sponso

f. 2'. et sponse. V. Prudentes autem. Resp. Dilexisti. V. Propter veritatem.
V. Spes tus...procede [et regna.]

Az EK 236-os töredékén lévő esztergomi jelzetek ill. beírások a következők:

- f. 1'. Felső Apa[ti] solverunt — Georgius Ambrus, Martinus Kovach, Joannis Kanis [...] valamint számítások XVII/1. sz. Maculatoria. XVIII. sz.
- f. 2. Biró Miklós sobori jobbagy [...] két esztendeje hogy jobbagya a Nemes káptalannak, ...vagyis mikor elvitték Szakállasról... Sóth Moyses sobori jobbagy Gert (?) Péter Pál ónagysága commendasa aki 50 esztendőnyi... eljött Pásztóról, hogy megházasodott, vagyis 45 esztendeje ... XVII. sz. -i irás.
- f. 2'. Regestum Maius Claustri Ve. C. Anni 1659. XVII/2. sz. Capsa 23. Eccl. fasc. 2. No. 24. XVIII. sz.

A f. 2'. -on lévő esztergomi káptalani magánlevéltár jelzete kétség-telenné teszi az onnan való származást. A f. 1'. -on szereplő község szintén kapcsolatban volt az esztergomi káptalannal. Felsőapáti a káptalan garamszentbenedeki birtokához tartozott. A f. 2. -pn lévő fogalmazvány valószínűleg esztergomi hiteleshelyi termék, mert [Nógrád]szakállas, [Ipoly]pásztó és Zobor [Nógrád megye !] nem tartozott a garamszentbenedeki birtokhoz. Ebben mi a nagyszombati felhasználás bizonyítékát látjuk. A kódexlap Szili András prefektus elszámolásait tartalmazta az 1659/1660-as évről. A jelenlegi papirborító korabeli, rajta elszámolási megjegyzések több kéztől. A második kéz írásával (korabeli !) Exhibitum nobis comissariis ... Benedicti 1660 die 7 May. Knauz írásával a káptalan magánlevéltári jelzete van még a papirborítón, tehát kétségtelenül az ő hagyatékában kellett lennie a kódexlapnak. Az EK 236-nak is az lett a sorsa, mint a T 48a, T 292a, T 403 és az EK 32 töredékének, antikváriusi forgalomból kerültek az EK ill. az Akadémia birtokába. (XIV. - XV. tábla)

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár un. Pálóczy antifonáléjának (Ms I. 3 c-d.) possessor kérdését a könyvtár kódexeinek ilyen szempontu tárgyalásakor nyitva hagytuk. Most térünk vissza erre a problémára. A két kötetes antifonáléjának csak a második kötetével foglalkozott Berkovits Ilona. Szerinte is csak kérdőjelesen esztergomi munka, a Zsigmond-kori festészetnek az ausztriai művészet stíluselemeit követő magyarországi terméke [196]. A kódex magyarországi eredete a magyar szentek szövege alapján kétségtelen, de az esztergomi ritusa nem. Az antifonale töredék szövege nem egyezik mindenben az esztergomi brevium szövegével. (Velence, 1524. MTAK RM. III. 99.) Azonkívül nem szilárdan meggyőző a két kötet összetartozása sem!

Az első kötet 54. f. -ján "Anno die 24 Januarij scripsit S. P. H." olvasható. A kötethez ragasztott lapon pedig: "Martinus Radosseny S. J. renovavit anno 1632. 18. febr." Radossény Márton 1645-1653 között volt esztergomi kanonok. Kollányi szerint 1634-ben a Pazmaneum növendéke, míg Némethy adatai alapján 1625-ben a filozófiát absolválja a Pazmaneumban. 1642-től Szakolcán volt plébános[197]. Radossény jezsuita multja megmagyarázható az akkori pasztorációs gyakorlatból. A nagyszombati egyetem hallgatói, akik között jezsuiták, pálosok, pannonhalmibencések is voltak, a nagy paphiány miatt gyakran nem végezték el a scholastica theologia négyéves kurzusát, hanem már az egyéves filozófia és kétéves

kazuisztika tanfolyam után a lelkipásztorkodásba kerültek[198]. Ez történhetett Radossény Mártonnal is, akinek több könyvét is ismerjük a káptalani könyvtárból[199].

Az antifonale második kötetében lévő bejegyzéseket Falvy Zoltán vette észre[200]. A 36. oldal rectóján "Johannes Chernaky Magister 1644". A version "Johannes Chernaky 1690. Rector Schole", valamint "He J.N. 1608". Chernaky nevű esztergomi kanonok nincs. Némethy ismer egy Czernaky Johannes-t, aki "investitus est 20. Oct. 1665. licentius in Ghymes-Kosztolány"[201]. A nagyszombati egyetem tanárai között egy Csernyánszky János nevű magister van, aki 1670/71-ben a fizika, 1672/73-ban a matematika, 1679/80-ban a kazuisztika tanára[202]. Az apróbetűs írás miatt a név olvasat bizonytalan, de Nagyszombatban 1644-1648 között a Rákóczy György féle hadműveletek miatt nem volt magister-avatás[203]. Ha a kötet tulajdonosa 1644-ben már magister volt, 1690-ben "rector schole", nem lehetett már éppen fiatal ember! Az adatok alapján a névazonosítást nem fogadhatjuk el megbízhatónak. Mivel csak az iniciáléba írta bele a nevét, Chernakyt inkább csak használónak, akár egyszeri alkalommal is [!], mint possessornak tekinthetjük. Ellenkező esetben feltűnőbb helyre írta volna a nevét.

A második kötetben lévő névbeírás bizonytalanságából hajlunk arra, hogy ha a két kötet összetartozott, akkor az első kötet tulajdonosától, Radossény Mártontól (+1653) került a könyvtár birtokába az antifonale. A nagyszombati használat kétségtelen bizonyítéka Palkovich György könyvtáros beírása: "Scripsi A^o 1804 die 15. Aug". A levéltári borítónak felhasznált kódexlapok viszont bizonyítják már a XVIII. sz.-i nagyszombati possessorságot.

T 297 + Esztergom, Primási levéltár, Fundationis 168.

Antiphonale monasticum [?] s. XVI/1.

Pergamen. 3 f. 8 db. 4 hangjegysoros quadrát notációval. — f. 1-3. 421 x 330 mm. — f. 2. 220-305 mm. Eredetileg kb. f. 1-3.

Írása: scriptura gothica textualis formata s. XVI/1. továbbá:

- f. 1'. Exhibitum est hoc Regestum maius nobis Commissariis in S. Benedicto per R. D. Wolphgangum Ujvary, initium prefec-tum 3. maii Anno Dni 1627. XVII/1. sz. Capsa 1. Eccl. fasc. 8. N. 30. XVIII. sz. áthuzva, Capsa 6. Eccl. fasc. 4. No. 30. XVIII. sz. 1626. 1627. Knauz írása.
- f. 2'. Exhibitum est nobis Commissariis per Emonium [?] D. Prefec-tum hoc minus Regestum die 5. maii Anno Dni 1626. XVII/1. sz. Capsa 22. Eccl. fasc. 2. N. 25. XVIII. sz. 1625. Knauz írása.
- f. 3. 1626 et - 1627. Capsa 1. Eccl. fasc. 8. No 25. áthuzva, Capsa 6. Eccl. fasc. 4. N. 25. XVIII. sz. 1626. duplum. Knauz írása.

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Antiphonale monasticum [?] = Antiphonale Romano-Seraphicum
hiemale s. XIV/XV. Bp. EK C. L. 118
Breviarium Ord. S. Benedicti de novo
in monte pannonie Sancti Martini. Ex
rubrica patrum mellicensium. Venetiis,
1519. [MTAK RM III. 92.]

f. 1. Dom. Passionis. [VIII.] Resp. [Ne avertas] faciem tuam. V. Intende
anime. [IX.] Resp. Quis dabit capiti meo...ac nocte

f. 1'. quia frater. V. Fiant vie. [X] Resp. Deus meus eripe...et de ma[nu
contra...]

f. 2. nu contra legem...V. Deus meus ne elongaveris...auxilium meum
[respice...]

f. 2'. [XI] Resp. [Qui custodiebat...] et comprehendite...V. Omnes [amici...]

f. 3. [XII.] Resp. [Pacifice loquebantur...] michi inimici...V. Ego autem.
[XIII.] Resp. Adiutor et susceptor meus tu

f. 3'. es domine...V. Iniquos odio. [XIV.] Resp. Doceam iniquos...deus
sa[lutis meae...]

A töredék antifonale szövege teljesen egyezik a Tolnai Máté féle bencés breviarium szövegével [MTAK RM III. 92.], valamint a bp. -i Egyetemi Könyvtár ferences antifonáléjával. [C. L. 118. antea A. 104.] Az utóbbi Berkovits Ilo-
na szerint egy ismeretlen helyen és adatokkal meg nem határozható időben fenn-
álló XIV. sz. -i magyar kolostori műhely terméke[204]. A szövegegyezésen túl
a töredékünk, amely korban is jóval későbbi és más jellegű diszitással ellátott,
nem kapcsolható ehhez a ferences kódexhez. Szigeti Kilián véleménye szerint [205]
a T 297 töredék magyarországi bencés antifonale része, mivel a szövegvarián-
saiban nem a délnémet versusokat adja, hanem a Tolnai félét, tehát töredékünknek
1506 után kellett íródnia, mégpedig garamszentbenedeki használatra. Szintén Szi-
geti Kilián megállapítása szerint Garamszentbenedek nem vette át rögtön a Tolnai
féle breviariumot, amit az 1508-as rendi vizitációkor szóvá is tettek. De 1512-ben
az unió értelmében már be kellett vezetniük. Viszont Garamszentbenedek hánya-
tott élete, amit a későbbiekben részletesebben látni fogunk, éppen ekkor kezdő-
dik. A szerzetesi élet lezűllött, a monostor többször cserélt gazdát, tagjai szét-
széledtek. Tehát a XVII. sz. első felében, amikor levéltári boritonak felhasz-
nálták, az egykori kódex nem lehetett Garamszentbenedeken, mert egyik foliójá-
ba az esztergomi primási levéltár kötött egy aktát. A Fundatio et erectio Collegii
Viennensis Pazmaniani cum consensu V. Capituli Strigoniensis 1624-1633. [Fun-
dationis 168.] borítóján Dom. III. in XL. Resp. XII. szövege olvasható. [Dixit

Joseph undecim fratribus ...V. Biennium est. [XIII.] Resp. Nunciaverunt Jacob dicentes [Joseph filius tuus]

Ez a szöveg is azonos mind a Tolnai féle breviarium, mind az EK C. L. 118. ferences kódex szövegével.

Mivel a szövegegyezésből és a diszítés jellegéből sem a rendi hovatartozás, sem a másolóműhely rokonsága nem dönthető el, a töredék pontosabb meghatározása a zenei vizsgálatról remélhető. De a bizonytalanságot még az is fokozza, hogy Tolnai Máté Bécsben tanult, és itt a Schottenstift is hatással volt rá. Bár Melket vette a reform alapjául, Subiaco hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ugyanis Melk Subiaco-hoz is kapcsolódott, Subiaco pedig a Curia Romana gyakorlatához [206]. Ez viszont enyhítheti is a problémákat. Egy bizonyos, hogy töredékiünk magyarországi eredetű, mivel a melki szöveggel [Brev. Mellicense, Nürnberg, 1500. MTAK Ráth 1506/1-2.] nem egyezik. (XVI-XVII. tábla)

T 6

Vesperale Strigoniense s. XVI/1.

Papir. 4 f. 6 db-ban, 9 db. 5 hangjegysoros rombikus notációval. — f. 1-2. 343 x 221 mm. — f. 3-4. 334 x 240 mm. (2-2 db-ban). Eredetileg kb. 347 x 240 mm.

Írása: scriptura gotico-rotunda s. XVI/1, továbbá:

- f. 1. 1642. Capsa. 22. Eccl. Fasc. 4. N. 20. XVIII. sz. Sanctus Dominus Deus Sabaoth XVII. sz.
- f. 2. liturgikus szövegtöredékek XVII-XVIII. sz.
- f. 3. liturgikus szövegtöredékek XVII-XVIII. sz.
- f. 4'. Capsa 22. Eccl. Fasc. 4. N. 21. XVIII. sz. Dominus vobiscum XVII. sz. 1642. Knauz írása.

Diszítés: Barna tinta iniciálék

Possessor: Esztergomi káptalan magánlevéltára, Nagyszombat

Vesperale Strigoniense = Brev. Strig. Velence, 1524. (MTAK RM. III. 99.)

f. 1. Dca V. pt. Pent. Ad. mgt. an. [Preceptor per totam noctem laborantes nihil cepimus in verbo autem tuo laxabo rete. Dca VI. Resp. Audi domine... habita cuius]

f. 1'. ad mgt. an. Rex autem ...fili mi absolon an. Si offeres munus...offeret

f. 2. munus tuum alleluja. Dca VII. Resp. Peccavi super numerum...semper tibi so

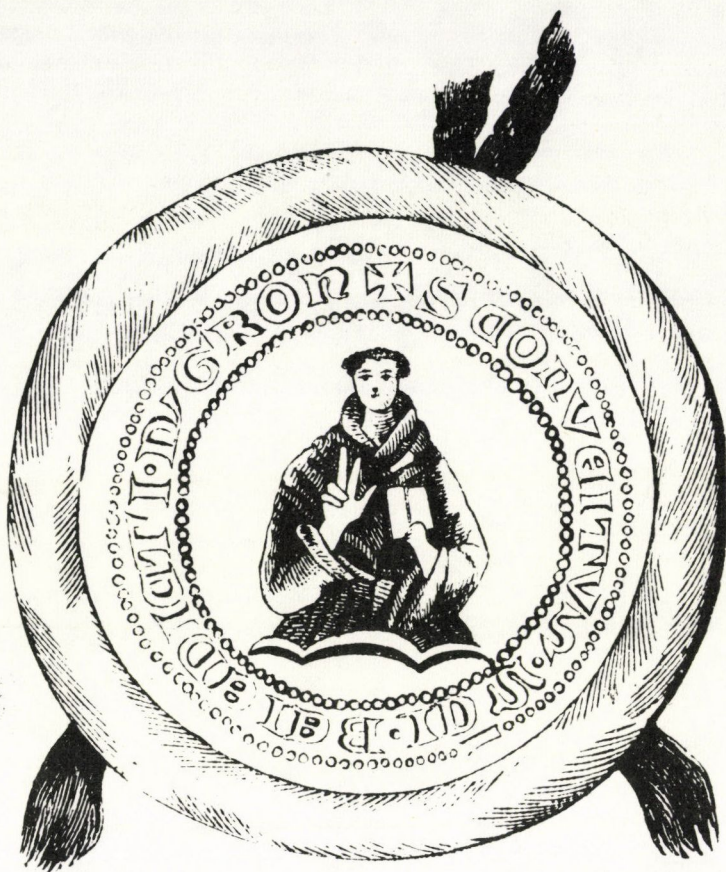
f. 2'. li peccavi eterna. an. Unxerunt salomonem...in eternum alleluja. Ad magt. an. Precepit iesus ...turbe alleluja. Dca VIII. Resp. Planxit... david planctu[m]

f. 3. In die Mathie ap. I. vesp. Resp. [Ecce vere israelita in quo do]lus non est ...melchisedech. v. Statuit ei dominus...sacerdotium magnum. Juxta. In II. vs. an. Juravit dominus. Resp. Fuerunt sine querela. hym. Exultet celum. an. Be[a]ti eritis. In annuntiatione marie an. Gabriel angelus. Resp. Christi virgo... magnifi[cam opem fer miseris...]

f. 3'. [Subveni domine] na [!] clamantibus ad te iugiter. v. Quoniam peccatorum ...Subveni. hym. Ave maria. v. Ave maria. an. Ingressus angelus... dominus tecum. II. vs. Ange[lus]

f. 4. [ergo dixit marie, ecce concipies et] paries filium ...erit iesus. Resp. Posuit moyses... edidit. v. Scientes hoc signum... ad mgt. an. [Hec est]

f. 4'. dies ...dicentes gloria tibi domine. De sancto Ad[alberto]

A garamszentbenedeki konvent pecsétje
1366

**ESZTERGOM ÉS GARAMSZENTBENEDEK
KAPCSOLATA**

Mielőtt végső következtetéseinket megfogalmaznánk a töredékek possessor kérdésében, meg kell oldanunk még egy problémát. A töredékeken lévő levéltári jelzetek ugyan az esztergomi káptalan magánlevéltárának jelzetei, de a bennük lévő gazdasági elszámolások többségükben a garamszentbenedeki prefektura iratai. Elég tetszetős megoldásul kínálkoznék, hogy ezek a kódexlapok a garamszentbenedeki apátság könyvtárából származnak. Lehetséges lenne ez?

A Garam melletti Szent Benedekről elnevezett apátság részben történetének megírását, részben jelenlegi külső alakját köszönheti Knauz Nándornak, aki az apátság mult század végi, Storno féle restaurálási munkálatait a káptalan részéről irányította. A helyreállítással kapcsolatban a konvent levéltárában és az esztergomi káptalani magánlevéltárban végzett kutatási alapján megírta az apátság történetét, de betegsége és halála miatt csak az esemény és birtoktörténetet tudta befejezni[207]. Az ő munkájára és alaposabb garamszentbenedeki levéltári kutatásokra támaszkodva Haiczl Kálmán szélesebb képet tudott adni az apátság történetéről. Az esztergomi káptalan garamszentbenedeki gazdálkodásáról készült egy gazdaságtörténeti munka is[208].

Az apátsággal kapcsolatos könyv-, és könyvtártörténeti adatokat csak elszórtan találjuk meg a szakirodalomban, és emléanyag hiányában csak közvetve tudjuk egy-egy kódex létét kapcsolatba hozni Garamszentbenedekkel.

Az 1075-ben alapított apátság hányatott életében is a fénykor Mátyás király uralkodásának utolsó évtizedére esik, amikor a király kedvelt embere, [III.] János az apát. (1476–1510.) Az ő apátsága idején kapta ajándékba Garamszentbenedek Mátyástól a Szt. Vér ereklyét, amelynek külön kápolnát is építettek. A templomot is ekkor alakították át, mai későgótikus formájában 1483. júl. 11-én szentelték fel. Mátyás király halála után János apát működése a birtokperekre korlátozódott, az ő halála után pedig megkezdődött az apátság birtoklásáért az egyházi és világi méltóságok harca. Ezekben a küzdelmekben a bencés apátság szerzetesi jellege teljesen megszűnt, egyszerűen a birtokadomány szintjére süllyedt. Ferdinánd és Zápolya János küzdelme az ország birtoklásáért végleg megpecsételte az apátság sorsát. 1529-ben már világi kormányzója volt, a Ferdinánd párti Thuróczi Miklós. Ő az apátsági templom ruháit, ékszereit a jobban megerősített Léva várába vitette, de Léva ura időközben János király pártjára állt, míg Garamszentbenedek Ferdinánd oldalán maradt. A török 1529-es Bécs elleni ostromakor a Felvidéket elhagyta a német katonaság, és a János pártiak Thuróczit elűzték

Garamszentbenedekből, Szulejmán visszavonulása után Felsőmagyarországot újból megszállták a német zsoldosok, a János pártiakat elűzték, az apátságot 1530. jun. 7-én pedig Thurn Miklós foglalta el, aki Léváról visszahozta a kincseket. Az apátság birtokát átjártszotta testvérének, Kristófnak, akinek a mindig pénz szűkében lévő Ferdinánd 2000 forint kölcsön ill. zsoldhátralék fejében a birtokot átengedte.

Természetesen az egyháziak nem nyugodtak bele ilyen könnyen az apátság elvesztésébe, fennn hangoztatva az apátság eredeti funkcióját. Ezért Ferdinánd átengedte az apátságot Josephit Ferenc zenggi püspöknek 1534. okt. 26-án, de a 2000 forintot neki kellett volna kifizetnie Thurn Kristófnak. Josephitnek se pénze, se hitele nem volt, ezért Várdai Pál közvetítésével az esztergomi káptalan egyezkedett Thurn kielégítésére Josephittel. Ehhez Ferdinánd is hozzájárult, azzal a kikötéssel, hogy a káptalan a pápa jóváhagyását kérje ki az üzlethez, és a konventben a szokott számú szerzetesnek biztosítsa az életfeltételeket. Thurn a pénz megkapása után kivonult ugyan az apátságból, de bucsuzóul minden ingóságából kifosztotta, még a levéltárat is magával vitte Végles várába. A levéltár visszakérülésére nincs adatunk, ill. nem tudjuk, hogy mikor szállították vissza[209].

Közben Várdai és Josephit külön is egyezkedett a birtokról, valószínűleg a káptalan tudta nélkül, de nézeteltérés támadt köztük, mindegyik lemondott a másik javára, és így végül a gazda nélkül maradt apátságba az esztergomi káptalan iktatták be zálogjogon 1538. máj. 12-én. A káptalan ekkor köteles volt az isteni és egyéb szolgálatokra elegendő szerzetest tartani, a monostort az apátság jövedelméhez és a káptalan anyagi erejéhez mérten megvédeni a támadások ellen. Ekkor került Garamszentbenedekre az első esztergomi kanonok prefektusnak. Ferdinánd azonban hamar elfeledkezett erről a pénzügyi lévéséről, és mivel újból pénzre volt szüksége, 1549. márc. 16-án az apátságot Görög Mátyás esztergomi kanonok és nyitrai főesperesnek adta azzal a kikötéssel, hogy "három hó leforgása alatt a bencés rend ruháját felvegye, a templomban az egyházi szolgálathoz elegendő rendtagot tartson, ami az isentisztelet rendes végzéséhez tartozik szorgalmasan végezze és gyakorolja, és a rend reformját szíven viselje"[210].

A káptalan először Görög Mátyás ellen fordult a rajta esett anyagi sérelem miatt, majd a királyhoz fellebbezett, aki visszavonta a Görögnek tett adományt, és 1551. nov. 3-án újból a káptalant ismerte el tulajdonosnak, de még mindig csak zálogjogon. Görög Mátyásnak 600 forint kártérítést fizettetett a káptalannal. Az ügy végére I. Miksa tett pontot 1565. jan. 12-én, amikor az apátságot zálogjog alapján, de új királyi adományként Csábrág váráért cserébe, az esztergomi káptalannak adományozta. Együttal megszüntette az apátság bencés rendi mivoltát, csak a hiteleshelyi funkciók végzését kötötte ki. Ez utóbbit már régóta világi papok végezték, mivel a szerzetesek száma a XV. sz. -végétől az örökös harcokban megfogyatkozott. 1450-től 1539-ig összesen 29 felszentelt bencés pap és 19 fráter nevét ismerjük. 1542-től nyomuk vész teljesen, és 1544-től világi papok a konventualisták[211]. Ezután Garamszentbenedeket az esztergomi káptalan tagjai közül kinevezett prefektusok kormányozták a helyszínen, és a monostor tulajdonképpen egy erődtítmény funkcióját töltötte be a Garam völgyében.

Garamszentbenedek középkori könyvkulturájáról két adatunk van. III. János apát egy breviumot íratott, és ezért Esztergomból kért mintapéldányt az

irnok, Fülöp Balázs részére[212]. Ugyancsak az ő apátsága idején működött Gergely, budai scriptor, akit az apát másolásra adott kölcsön Budára[213]. Az apátság könyvkulturája sem maradhatott el lényegesen az épület színvonalától, amelyről Zolnay László ezt írja: "A középmagyarországi gótikus nagytemplomoknál jóval épebben fennmaradt szentbenedeki építészet, épületplasztika még igen sok mondanivalót tartogat. Buda-Kassa-Garamszentbenedek háromszögben számos egymást magyarázó, laza datálásokat pontosító kutatási lehetőséget érziünk"[214]. Sajnos ez nem mondható el az apátság művelődéstörténeti emlékeiről. III. János apát, aki Mátyás király kedvelt embere volt, élete végét birtokperekkel töltötte, az ő halála után egyáltalán nincs adatunk az apátság szellemi életéről. Gazdálkodtak, harcoltak a Jánospártiak, a török ellen.

A magyarországi bencés birtokösszeírásban már 1508-ban nem szerepel az apátság, mivel "Bona monasterii Sancti Benedicti de iuxta Gron non sunt scripta, quia omnia possident seculares"[215]. A világi birtoklás kicsit nehezen érthető, mert III. János apát 1510-ben halt meg az egyes források szerint, viszont utódját is Jánosnak hívták [Chulai János 1510-1521], de II. Ulászló helyette Henczelly Istvánnak a kancellária vezetőjének adományozta az apátságot 1511-ben. Henczellynek ugyan egyházi nyomásra le kellett mondania a birtokadományról, de ezzel nem csökkent a zűrzavar az apátság életében. Kétségtelen, hogy az apátság szellemi színvonala, rendi fegyelmezettsége a multté volt. Az 1508-ban tartott rendi vizitáció jegyzőkönyvéből szomorú állapotra derült fény. Tény, hogy nem tartották be az új breviarium rubrikáit, az apát és a szerzetesek egymást vádolták. Ezen a züllött állapoton nem tudott már segíteni az 1512-es új bencés unió sem[216]. Elképzelhető, hogy az apátság birtoklásáért folytatott harcok ezen az állapoton még csak rontottak, és az esztergomi káptalan tényleg nem egy szellemi "műhelyt", hanem csak egy birtokot szerzett Garamszentbenedekkel. Dabasi Ambrus prefektus 1552-ben a bizonytalan életkörülmények miatt a templom kincseit Imre konventjegyzővel Nagyszombatba szállíttatta[217]. Ugyanekkor viszont a sági premonstreiek a török elől ide menekültek, ahol halálukig maradtak. Hálából a magukkal hozott egyházi ruhát és edényt a monostorra hagyták[218].

A káptalan az apátsággal együtt örökölte a városi iskolát is. Ezt 1559-ben már a várszerűen megerősített monostorban helyezték el a bizonytalan körülmények miatt. 1657-ben vitték vissza az iskolát a plébánia épületébe a Szt. Egyed templom mellé. A falu plébánosa is konventualista volt már a XVI. sz. végétől a szerzetesek helyett[219].

1586-ban Garamszentbenedeken Pongrácz Imre prefektus a könyvtár iránt érdeklődő Tolliusnak egyetlen kódexet sem tudott mutatni Bél Mátyás leírása szerint. "Cum illustrissimum Abbatem de Abbatae bibliotheca interrogarem, festive respondit: unum se tantum habere codicem, per quam bonum, qui et me, sine dubio, sicut ceteros homines, delecturus esset, simul, in cellam vinariam, quae in conspectu erat, digitum intendit. Hoc igitur codice licet non manuscripto, hilare inter prandendum, usi sumus, memores, inter pocula, tam benigni facetie hospitis"[220]. Ez az inkább humoros felelet hihetővé teszi a káptalan örökös sopánkodását, hogy teljesen üresen vették át a kolostort, min-

dennel ők voltak kénytelenek felszerelni. Ezért 1551-ben a Göröggel való egyezkedéskor azt kérték, hogy az 1551. évi jövedelem felét beszedhessék[221]. Az alapvető istentiszteleti könyveknek azért kellett lenniük, hiszen az 1597-98. évi számadás szerint: "Item pro graduali noviter compacto in sanctum Benedictum fl. 4"[222].

Az apátság kincseit 1644-ben Rákóczy György elől Nagyszombatba menekítették, de 1646-ban már visszavitték Garamszentbenedekre. Ami megmaradt az örökös háboruszkodás és menekülés között, a mult század végi restauráláskor szóródott széjjel. A templom képei az Urkoporsóval együtt az esztergomi Keresztény Muzeumba kerültek, a barokk berendezés a purista elveknek megfelelően kikerült a templomból, magángyűjtők, köztük Stornoék és Knauz Nándor birtokába jutott. A templom birtokában a századfordulón egy 1475-ben Velencében nyomott ősnymtatvány Biblia volt már csak, ennek kötéstáblájáról vizont levágták a sarokvereteket. Haiczl Kálmán szerint valamelyik műgyűjtő kanonok lehetett a tettes [223]. A számításba jövő Knauz Nándor gyűjteményét sajnos elárverezték. Egy, a tulajdonában volt ősnymtatvány ma a Szabó Ervin Könyvtárban van: Rowlewinck: Fasciculus temporum. Velence, 1481. Ratdolt. [Bq 09/325 a jelzete.] A kötetet Drót Sándor antikváriustól vette a könyvtár 150 pengőért 1927-1938 között. A kötetben benne van Knauz tulajdonbélyegzője[224]. A Szabó Ervin Könyvtár Bq 0941/209 jelzetű Missale Strigoniense kötetének [Velence, 1512. Liechtenstein, pro St. Heckel. RMK III. 180. Hubay 19.] possessor bejegyzése "Conventualis Ecclesiae S. Benedicti de iuxta Gronn, Missale anni 1512". Ez a kötet szerepel Kovachich Márton György Repertoriumában. [OSZK Fol. lat. 139. f. 87.] "In archivio Conventus S. Benedicti de iuxta Gron. Nr. 4777. Anni 1512. Missale secundum chorum elme Eccl. Strig. St. Heckel Librarius Budensis". (A 4778.sz. tétel alatt Kolozsvári Tamás Keresztrefeszítés c. képét írja le.) A Nr. 4779. "Anni 1518. Praecedenti Nr. 4777. in tabula inscriptum Missale. "A.D. 1518. Ego Cristannus Plebanus emi hunc librum pro pecunia fl. 1. den. 80. Strigonii in S. Synodo". A kötet további sorsáról csak feltevéseink lehetnek. A missale eredeti, de restaurált bőrkötésben van, előzéklapjait kicserélték, amiken a fenti, Kovachich által közölt beírások olvashatók lennének. A hátsó lapon "Juhostól P 1000" ceruzás beírás látható. Juhos Ernő könyvgyűjtő volt, és gyűjteményének több darabja a Hofbibliothek duplumaiból került ki[225]. A Fővárosi Könyvtár több ősnymtatványt vásárolt a két világháború között tőle. Hogyan juthatott a garamszentbenedeki missaléhoz, és az előzéklapokat mikor távolították el a kötetből, ma már nem tudjuk kinyomozni. Nem elképzelhetetlen, hogy a missalét Knauz kutatásaikor magához vette, hiszen Szabó Károly, és még ő maga is Garamszentbenedeken lévőnek írja le. Knauz idézi is a Kovachichnál olvasható beírást[226]! Emberi számítás szerint Knauz hagyatékának elárverezésekor került a kötet Juhoshoz, és tőle a Fővárosi Könyvtárba. Eme problémák mellett azonban tartogat még egy fogas kérdést számunkra ez a missale. Ugyanis a bejegyzés plébánosa Cristannusnak nevezi magát, mégpedig Samariensisnek. "Item 1518 in S. Synodo compulsi sunt o[mn]es plebani exeunti et praecipue de civitatibus montanorum dare calendas duodecim ei pro sacris liquoribus et quidem prius non erat in usu. 1518. Cristannus Samariensis". Ez nem jelenti kétséget kizáróan, hogy Cristannus Somorján volt

plébános. Némethy Lajos ugyan felveszi az esztergomi egyházmegye plébánosai sorába, de forrásként Knauzt nevezi meg, és a működési évszámának a missale nyomtatási évét, 1512-öt veszi, nem a bejegyzés 1518-as dátumát. Ilyen nevű szentbenedeki prefektus nem volt, a konventualisták között sem találjuk ezt a nevet. Ha mégis Somorján volt a missale, akkor egy ott lelkészkedő esztergomi kanonok, aki később szentbenedeki prefektus lett, vihette magával a kötetet. Mivel a garamszentbenedeki possessor bejegyzés XVIII. sz.-i kéz írása, Kollányi, Haiczl és Némethy összeállításai alapján a következők jöhetnek számításba: Dolný István Somorján plébános 1660–1673. Prefektus: 1676–1678. Pyber László plébános 1676–1682, prefektus 1681–82. Ghillányi György plébános 1691–1693, prefektus 1693-tól. Pyber Pál somorjai plébános 1708–1713. Szentbenedeken volt 1727. máj. 1-től.

Mai megítélés szerint azonban kódex is volt Garamszentbenedeken. Ezek azonban a mindennapi istentisztelethez szükséges liturgikus könyvek voltak, nem egy könyvtári állomány része, és a XVII. sz. emberének még nem jelentettek érteket! Knauz Nándor kigyűjtötte az esztergomi káptalani magánlevéltárban lévő garamszentbenedeki számadásokból a könyvekre vonatkozó adatokat. Az 1630-as inventáriumban a következő kötetek szerepelnek: [Capsa Eccl. 22.fasc.3.Nr.1.]

Missalia antiqua Strigon. 2

Graduale in charta regali manuscripta ad usum Rom. 2

Antiphonale in papiro scriptum more Romano totum lacerum 1

Psalterium totum lacerum nullius usus[!]

Breviaria Strigon. 2

Graduale in pergameno 1

Sunt alii libri in pergameno scripti, quorum nullus est usus.

Az 1641-es inventárium [Capsa Eccl. 22. fasc. 4. Nr. 17.] ugyanezeket a köteteket sorolja fel.

Az 1655-ös jegyzékben [Capsa Eccl. 23. fasc. 2. Nr. 2.] Brev. Rom. 1

1674-ben [Capsa Eccl. 24. fasc. 2. Nr. 4.]

Missale antiquum Romanum 1

Graduale magnum foliis membraneis sine initio 1

Graduale foliis membraneis lacerum 1

1676-ban [Capsa Eccl. 24. fasc. 2. Nr. 7.] azonos a felsorolás az 1674-es leltárával.

1697-ben [Capsa Eccl. 25. fasc.2. Nr. 4.]

Antiqua missalia Strigon. 2

és még felsorolja az 1674-es év két graduáláját[227].

Az inventáriumokban szereplő liturgikus könyvek rítus szempontjából való vizsgálatakor kitűnik, hogy vagy esztergomi, vagy római rítusuk szerepelnek. Többször visszatér a "nullus est usus". Nem valószínű, hogy nem ismerték fel a monasztikus rítusu szerkönyveket! A bencés liturgia nem léte ugyan

nem kizáró oka egy bencés könyvtárnak[228], de ilyen régi alapítású apátságnál maradnia kellett volna legalább egy-két monasztikus ritusu szerkönyvnek. A könyvek ritusbeli összetétele inkább azt látszik alátámasztani, hogy tényleg az esztergomi káptalan szerezte fel az egykori monostort még könyvekkel is a prefektúra bevezetésekor.

Knauz Nándor gyűjtéséből tudjuk, hogy Garamszentbenedeken voltak pergamenre írt liturgikus könyvek, tehát a garamszentbenedeki hiteleshelyi levéltárban is lehettek kódexlapba kötött levéltári anyagrészek. A hiteleshelyi levéltárban a töredékkutatás szempontjából a jegyzőkönyvek jöhetnek elsősorban számításba, mint kötetes anyag. A levéltárat 1888-ban hozatta el Simor érsek Szentbenedekről Esztergomba, és 1969-ben az óbudai káptalani levéltárért kicserélték a pozsonyi Állami Levéltárral. Így jelenleg a garamszentbenedeki hiteleshelyi levéltár Pozsonyban van[229]. A Pozsonyban végzett kutatásaim során egyetlen garamszentbenedeki hiteleshelyi jegyzőkönyvet kaptam Frantisek Sedlak információjára alapján, amelyiken csak kódexlapcsikok voltak. (Protocollon LL, jelenlegi jelzete: Protocollon 318.) Ezek a csikok nem azonosak egyetlen egy esztergomi káptalani magánlevéltári jelzettel rendelkező töredékkel sem.

Pannonhalmán található ugyan egy jegyzőkönyvborítólap, Protocollon 1590-1597, amely Szt. Benedek ünnepének vesperását tartalmazza. Bencés volta kétségtelen: *"In festo sanctissimi patris nostri Benedicti"*. A kódexlap nem az esztergomi káptalani magánlevéltárból származik. Ha a garamszentbenedeki hiteleshelyi levéltár jegyzőkönyvének volt borítója, akkor Esztergomból, az 1950-ig ott őrzött garamszentbenedeki levéltárból kerülhetett antikváriusi forgalomba, ahonnan 1966-ban a pannonhalmi könyvtárba jutott[230].

Itt kell kitérnünk a másik kézenfekvő kérdésre, az esztergomi hiteleshelyi levéltárból nem kerültek-e töredékek Knauz Nándorhoz. Az esztergomi káptalani hiteleshelyi levéltárban jelenleg két kódextöredékről van tudomásunk[231]. A Capsa 70. fasc. 15. N. 4. és a Capsa 70. fasc. 15. N. 5. jelzetű kötetek borítója kódexlap. A bennük lévő anyag a hiteleshelyi levéltár vegyes jellegű anyaga. Semberi István nyitrai kanonok *"Pro memoria"* it tartalmazza. Mindkét kódexlap egy kódex része. Brev. notatum. s. XV. Sabbato. [460 x 320 mm] A másik lap a hymnarium részből való. [390 x 330 mm.] 10 db 4 hangjegysoros, rombusz alakú hangjegysorral. A levéltári jelzet XVIII. sz. -i írásu, tehát ekkor kerültek végleges levéltári helyükre. Knauz látta a kódexlapokat, mert a Capsa 70. fasc. 15. N. 4-en az ő írásával van az évszám: 1625. Ezek a kódexlapok nem tartoznak egyik ma ismert esztergomi kódexbe sem, és nem azonosak egyetlen töredékünkkel sem. Magyarországi használatuk viszont kétségtelen. A két fenti töredék azt bizonyítja, hogy a káptalan hiteleshelyi levéltárában is lehettek még kódexlap borítók. Csak ide tudom elhelyezni a T 296-os töredékünket, amelyik a Főszékes-egyházi Könyvtár un. Budai psalteriumának része[232]. Illetve ezt a töredékünk még kikerülhetett a primási levéltárból is, mivel egy másik töredékünkben arra következtethetünk, hogy onnan is került kódexlap Knauzhoz. A T 49-es XIV. sz. -i magyarországi missale töredéken Kanizsai János esztergomi érsek neve olvasható. Ekkor még a primási levéltár nem Pozsonyban, hanem Nagyszombatban volt, ezt bizonyítja a T 297-es töredék is, amelynek egyik lapja a primási, a másik a

káptalani magánlevéltárban volt ill. jelenleg is borítólap. Tehát a töredékeinket egykor magábfoglaló kódexeknek Nagyszombatban kellett lenniük.

Ugyancsak Nagyszombatban kellett lennie annak a kódexnek, amelynek lapján a Főszékesegyházi Könyvtár egyik kolligátumát kötötték bele. Az Inc. XVI. II. 61. jelzetű kolligátum első darabja Oláh Miklós egyik nyomtatott műve, több kéz kiegészítésével. *Catholicae ac Christianae religionis precipua quaedam capita*. Bécs, 1560. RMK III. 473. A második kolligátum kézirat, míg a harmadik *Johannis de Lapide* egyik, ősnymtatványként is ismert munkájának: *Resolutorium dubiorum misse...* (Sajó-Soltész 1933) 1595-ből való másolata. Ezt a másolatot Szelepchényi Ferenc készítette, mégpedig az esztergomi könyvtár példányáról, amely Melchior Lotter lipcsei nyomdájában látott napvilágot 1499. máj. 15-én. (Jelzete: II. 41. /4/) Ez a kötet is Szelepchényi Ferencé volt.. "Fr. Szelep 1594. V (incet/ T/andem/ V/eritas/)"[233]. A kötetítés évszáma 1604. A kötetet Szelepchényi Mihály örökölte Szelepchényi Ferenc halála (1611) után". *Francisci fuerat quondam liber iste Pohronci Nepotis*". A kötet előzéklapján több kéz bejegyzése található, köztük Nagyszombatra, a garamszentbenedeki birtokhoz tartozó falvakra vonatkozó feljegyzések oklevélfogalmazványok. A kódexlapkötés XIV/XV. sz. -i, quadrát notációjú 9 db 4 hangjegysor tartalmazó antifonale lap, *Commune apostolorum* szöveggel. Amennyire a kötés engedte a szövegösszehasonlítást, a domonkos rítushoz áll e szempontból a legközelebb. A Nagyszombatban való bekötés tényét a nyomtatott könyv nagyszombati őrzési helye határozza meg.

Nem lehet ilyen egyértelműen eldönteni a nagyszombati bekötés tényét a garamszentbenedeki számadások esetében. A birtok vezetésére a káptalan mindig egy-egy fiatalabb tagját küldte Garamszentbenedekre. Ez a prefektura nem tartozott a kelendő javadalmak közé. Egy-két évnél tovább senki sem vállalta a terhes szolgálatot. Pyber László 1682 őszén ezt írta: "Készebb vagyok én holtomig száraz kenyeret enni, hogy sem, mint az itt való keserves vendégséget többet kóstolni. Adta volna az Ur Isten bár Szentbenedeket ne is láttam volna"[234]. Eszterházy Pál nádor is az állandó veszedelemre hivatkozva menteti fel fiát a prefektuság alól: "Mivel oly idők fordultanak, a mikre nézve, Attya lévén olyan helyen és semmi uttal nem hagyhatom"[235]. Szó szerint török- tatár, kuruc-labanc seregek átmenőhelye vagy hadszíntér volt a várra erősített egykori monostor, és a valamikori mintagazdálkodó apátság gazdaságilag is leromlottan került az esztergomi káptalan birtokába [236].

A káptalan anyagi ill. gazdasági ügyeit a divisor kanonok intézete a prépost helyett. A bevételeket a lector és a limitator kanonok által előre kidolgozott séma szerint Szt. Adalbert napján osztották szét[237]. Ez a jövedelemelosztás nagyon egyenlőtlen volt, úgyhogy a kanonokok sokat emlegetett szegénysége nem retorikai fogás. A számadások bevezetése az egyházi birtokokon különböző időpontokban valósult meg. A zirci apátság teveli birtokán már 1433-ban hallunk felölös gazdatisztról. Ismerjük az esztergomi káptalan gazdálkodását az 1500-1527 közti időszakról egy bolognai kéziratból, amelyet Lukcsics Pál dolgozott fel. Eszerint 1519-ben írták elő a gazdasági regisztrum vezetését[238]. Várdai Pál érsek 1530-ban új szabályzatot dolgozott ki. A dékán kezelte az összes jövedelmet, és minden tisztségviselőtől megkivánták az előző évről számadás készítését[239].

Gerendás Ernő ilyen számadások alapján dolgozta fel mezőgazdaságtörténeti tanulmányában az esztergomi káptalan XVIII. sz. második feli garamszentbenedeki gazdálkodását. Az utolsó számadás, ami kódextörredékbe van kötve az 1697-es, tehát Gerendás birtokvezetési megállapításaiból csak óvatos következtéseket tehetünk visszafelé, egyszerűbb formákat tételezve fel, hiszen a jelentéskészítés technikája is fejlődött.

A prefektus tulajdonképpen a birtok képviselője volt. (Reprezentált, intézte a birtokot érintő hivatalos ügyeket. A gazdálkodás közvetlen irányításában nem vett részt. A provisor (ispán), a rationista (gabonatermés), a claviger (bor, ital, állatállomány felügyelője) önállóan intézkedtek a saját hatáskörükön belül. Az ő elszámolásaik a *Regestum frumentarium*, a *Regestum clavigerale*, a *Regestum provisorale*. Ezt a hármat 1782 után egyesítették *Regestum primum* = terményel-számolás címmel. A pénzelszámolás a *Regestum secundum* volt. A három tisztségviselő évenként számadást készített. Az ő gazdasági ellenőrük a Nagyszombatban lévő *rationum exactor* volt. A számadásokat az officiálisok az alapul szolgáló, kellően hitelesített nyugtákkal együtt a *rationum exactoratus*ba terjesztették fel. Itt a *rationum exactor* felülvizsgálta a jelentést, és észrevételeit az *un. difficultates*-ban állította össze. Erre a számadó *replica*-val válaszolt. E két kimutatás az ellenőrzés végső fóruma, a cenzuráló bizottság tájékoztatására készült. Végül ez a bizottság ellenjegyezte és véglegesen bekerült az *exactoratus* irattárába. Ez a folyamat 1-2 évet vett igénybe a tárgyév után. Ez volt a XVIII. sz. második felének gyakorlata[240]. Lukács arra tudósít bennünket, hogy a prefektusnak a sekrestyében kellett összeállítania a jelentését, és a számadásokat nem vihették el a káptalani helyéről.[241].

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban lévő pozsonyi számadás-könyv szerint (Ms. I.311. f.12.) "Ego doctor Erasmus de Ratisbona... in die depositionis Scti Ladislai regis feci rationem in Capitulo Posoniense de omnibus praeceptis cum quibus praecipuis proventibus in praesentia dni vicevicarii..." A számadásokról impurumot, másolatot, kivonatot is készítettek. Az 1557. dec.20-i számadás (Esztergom, Főkáptalani magánlevéltár, Capsa 1. Eccl. fasc. 1. Nr.34. f. 1-1^v.) 1. kéztől származó megjegyzése: "Judicio do commissariorum hoc infrascriptum relinqui pro inventario in sancto benedicto de iuxta Gron, causa de confirmando... ad V. commissium satis esse videatur". 2. kéz írása: "Judicio eorundem do commissariorum ... pure hec separantur". Az 1562-es számadás (Capsa 1. Eccl. fasc. 2. Nr. 2.) másolata ugyanebben a capsa-ban a Nr.4. A regestumokat összefűzték. Dubovszky György adminisztrációja idején, 1572-ben, (Capsa 1. Eccl. fasc. 2. Nr. 12. f. 75^v) okt. 11-én "fila pro ligandis Regestis Joanni Echete et Benedicto Zamba missis Tyrnaviam ad mandatum Capituli expensas dedi d. 30." 1573. febr. 13. "Calculos pro computandis Regestis empti a Rectore scholae d. 9." (uo. f. 87.) Ez viszont arra mutat, hogy nem a káptalan székhelyén végezték a számításokat, sőt gyakran nem is maguk készítették. A nyitrai dézsmajegyzékben, Iványi közlése szerint[242] 1554-ben "Item eodem tempore registrum decimarum Comitatus utriusque Bars feci de libri scribere, ut demittitur domino Nitriensi ad Sanctum Benedictum, soluti ad papirum et pro labore uno pauperrimo scholari den. XI." "Item vigesima octava die may copiam

registri de Kysnyttre de voluntate do (mini) exscribi feci et domino lectori dedi pro labore et papiro uno scholari ex quo cito debuit fieri soluti den. VII'.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy az adminisztráció változatos képet mutat, és nem ragaszkodhatunk az előírás betűszerinti betartásához. Ez viszont megnehezíti a számadáskészítés technikájának utólagos rekonstruálását. Az általunk átnézett, kódexlapborította XVI-XVII. sz. -i számadások alapján ebben a korszakban egy vegyes adminisztrációs gyakorlatot látunk, amely a Lukacsics és Gerandás által ismertetett gyakorlat keveréke. Tehát kétséget kizáróan nem dönthető el az összes kódexlap esetére sem a Garamszentbenedeken való számadáskészítés és kötés, sem a kizárólagos nagyszombati bekötés ténye. Az előbbinek ellentmond a Primási Levéltár (Fundationes 168) és a káptalani levéltár (T 297) azonos kódexből származó borítólapjai. A Primási levéltár ebben a korszakban mindig Nagyszombatban volt! Az un. Pálóczy antifonale töredékei (T 308) szintén a nagyszombati bekötés ténye mellett szólnak, hiszen jelenlegi ismereteink szerint ez a kódex soha nem volt Garamszentbenedeken! Elgondolkodtató viszont az, hogy az esztergomi Főkáptalan magánlevéltárból származó kódexborítólapok zöme a garamszentbenedeki prefektusok számadásainak borítói voltak. Igaz, ezek már a tisztázott, a káptalan elé terjesztett, rendszerint ellenjegyzett ("ad manus Reverendorum dominorum Capituli Ecclesiae Strigoniensis") számadásokról kerültek le.

A bizonytalansághoz még hozzájárul az is, hogy a káptalani levéltár rendezéséről pontos adataink nincsenek. A rendezés nyoma ugyan látszik, mert több alkalommal is áthúzták a kódexlapon a levéltári jelzeteket. Természetes, hogy előbb kötötték be a számadásokat a végleges rendezésnél, hiszen a XVIII. sz. -i rendezés előtt is raktározták az iratokat. Ezt bizonyítja az Országos Levéltárban lévő 1602/3-as számadás, amin még nincs jelzet. [OL Eszterházy Miklós nádor iratai V. Vegyes iratok 638b.] Az esztergomi levéltárak rendezésére vonatkozó kutatások híján csak azt tudjuk, hogy a levéltárakat (primási és káptalani) többször rendezték. Forgách Ferenc (1608), Kollonich Lipót (1699), Eszterházy Imre (1726) és Barkóczy József (1765) idejéből való rendezések segédkönyvei maradtak fenn. Batthyány József (1776-1799) kormányzása hozott új korszakot az esztergomi érsekség történetébe. Az ő primássága alatt vált véglegessé az érsekség és a káptalan különválása[243]. Ettől az időponttól beszélhetünk külön érseki és káptalani könyvtárról is. Az érsekeknek eddig is volt Pozsonyban, sőt Bécsben is házuk, magánkönyvtárral. Barkóczy primás pozsonyi háza a mai káptalan u. 3. alatt volt, és ő építtette Hefele Menyhérttel a pozsonyi primási palotát. Ez a kor a könyvtártörténetben a nagy főúri könyvtárak kora, és így egy főpapi palota is elképzelhetetlen volt könyvtár nélkül. Ekkor hozták létre a pozsonyi érseki könyvtárat, amit főleg Batthyány József gyarapított.

Az esztergomi Primási Levéltárban Batthy. I. Intr. Nr. 1220. jelzettel található a Batthyány érsek parancsára készített könyvjegyzékek. Ezek tartalmazzák a nagyszombati vicariusi hivatalban lévő könyvek felsorolását 1777-ből. A régi könyvek lajstroma ezt a címet viseli: Libri Hungariorum concernentes et rariores excerpti ex Bibliotheca Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis. Ebben a jegyzékben két olyan tétel is van, ami igen izgalmas lenne a számunkra, ha meg lenne! F. 7^v. Missale Tyrnaviense (!) — minden további magyarázat nélkül, va-

lamint f. 9^v Ordinarius Strigoniensis de annis 1320 (!) et 1505. Külön jegyzék készült a kéziratokról is, de ebben főleg az iskolai jegyzeteket, tehát a szűkebb értelemben vett manuscriptumokat jelölték.

Az érsekek eddig mindig a székesegyháznak ill. annak könyvtárának ajándékozták a könyveket. Lippay érsek (1642–1666) a Fugger könyvtárát nagyszombati rezidenciájában helyezte el a székesegyház mellett, tehát ő a székesegyház könyvtárát szándékozta gyarapítani könyvvásárlásával. A primás és a káptalan különválásakor a külön nagyszombati káptalani könyvtár alapjául Kőszeghy László kanonok [+1641] könyvtára szolgált volna Berkovits Ilona szerint[244]. Ez az adat azonban nem alapul megfelelő kutatáson[245].

A különválás után Nagyszombatban maradt káptalani könyvtár nem került vissza a pozsonyi érseki könyvtárral együtt Esztergomba 1821-ben, hanem a káptalan az újjáépítésnek megfelelő ütemben fokozatosan költözködött vissza Esztergomba, míg végül az összes könyvtárat egyesítették 1855-ben[246].

Battyhány József működése mind a könyvtár, mind a levéltár életében döntő jelentőségű. A káptalani levéltárat is biztosan az ő érseksége idején rendezték a primási levéltár után [247]. A rendezésekkor a garamszentbenedeki prefektúra számadásain kívül több esztergomi káptalani birtok jövedelemkimutatása is kódexlapba volt kötve. Jelenleg is abban van a lekéri gazdaság elszámolása. (Lad. 112. Capsa N. E. Fasc. 1.) Vegyes gazdasági elszámolást borított egy ma már nem található XV. sz. -i missale lap. (Capsa 2. Eccl. fasc. 1. Nr. 25[248]. Kódexlapban azonban nemcsak számadások voltak. Nem liturgikus töredék a borítója annak a vegyes tartalmu kötetnek, amelynek első része: Rationes Nicolay Garay. (Lad. 110. Capsa 26. Eccl. fasc. 1. Nr.) Utoljára pedig maradt a Lad. 75. jelzet nélküli kézírata, a Directorium a garamszentbenedeki officiálisok részére. Ezt a mezőgazdaságtörténetileg is nagyon értékes dokumentumot nagyszombati Rózsa Imre garamszentbenedeki konventjegyző (1659–1664) [249] állította össze 1658-ban. A megviselt XV. sz. -i missalelapba kötött kézirat kötésének töltelékanyaga magyar és német nyelvű nyomtatvány. Rózsa Imre egy évvel a direktórium összeállítását követően lett csak konventjegyző Garamszentbenedeken. A töltelékanyag nyelvi megoszlása, valamint a kötetítés és nem az egyszerű borítás ténye a Nagyszombatban való bekötést engedi feltételezni.

A jelenleg rendelkezésre állott források alapján a számadások nagyszombati bekötésének tényét kétséget kizáróan bizonyítani ugyan nem tudjuk, de a fentebb felsorolt adatokból erre nem alaptalanul következtetünk. A töredékek ritus szerinti megoszlása olyan változatos képet mutat, hogy egyéb adatok hiányában nehezen tudnánk bizonyítani az összes esztergomi magánlevéltári jelzettel rendelkező kódexlap garamszentbenedeki eredetét.

**A KNAUZ HAGYATÉK LITURGIKUS TÖREDÉKEINEK
POSSESSOR MEGHATÁROZÁSA**

A töredékek ritus szerinti megoszlása a következő: Missale Patavien-
se, Missale ecclesiae Hungariae, Missale Ord. Cist.[?] Hungariae, Breviarium
Ord. Cist. [?], Lectionarium monasticum, Graduale Ord. Primi Erem. S. Pauli,
Antiphonale ecclesiae Hungariae, Antiphonale monasticum, Vesperale Strigoniense.

Ha a fentiekhez hozzávesszük a még borítólapként Esztergomban a káptalan magánlevéltárban található liturgikus töredékeket: Miss. Pataviense (Capsa NE Fasc. 1. Nr. 1.), Miss. Strig. (Lad. 75. sine sing.), valamint figyelembe vesszük a töredékeknél a szövegösszehasonlításból származó, a provenienciát megközelítő megállapításokat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy olyan környezetben voltak ezek a liturgikus kódexek használatban, ahol sem a monasztikus, sem az esztergomi ritus nem volt uralkodó. Mivel a nem monasztikus ritusnak vannak tulsúlyban, székesegyházi gyakorlatot kell feltételeznünk. A 7:4 arányu nem monasztikus eredetű töredék, és a két passau missale jelenléte földrajzilag az északnyugat-magyarországi használatot teszi valószínűvé. Knauz Pázmányra hivatkozva így jellemzi a hazai liturgikus gyakorlatot a Magyar egyház régi szokásai c. művében: "Ad haec, in ipso usu cantus ac caeremoniarum maxima est varietas: nam Posonii fere ad nutum cantoris saecularis pleraque ritu Passaviensi peraguntur, alibi aliter"[250].

Kódextöredékeink nem egyeznek a pozsonyi káptalani könyvtár liturgikus kódexeivel, nem azonosak a nagyszombati levéltári borítókkal, a garamszentbenedeki és az esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltárában sem található nyomuk. Konkrét adatunk nincs az esztergomi káptalan könyvtárának Nagyszombatba szállításáról, ami természetesen nem jelenti azt, hogy egyes kötetek a káptalan tagjain keresztül ne kerülhettek volna 1543-ban, vagy később a menekülés miatt Nagyszombatba[251]. Különösen fenn áll a lehetőség a kórusban használt liturgikus könyveket illetően[252]. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár jelenlegi könyvvállományának régi anyaga a nagyszombati korszakban jött létre, a T 308 töredék képviselte un. Pálóczy antifonálét is ebbe a könyvvállományba tudjuk beilleszteni.

Az esztergomi káptalani magánlevéltári jelzetű nem liturgikus kódextöredékek közül két töredék egyetemi jegyzet. Ezek, valamint Vincentius Bellovacensis Speculum historiale-ját, Gregorius in Ezechielem kommentárját és egy XI. sz. végi Passionale töredékeit egykor magában foglaló kódexek különböző is-

kolázottságu egyének olvasmányai voltak. A mindennapi egyházi gyakorlatban nélkülözhetetlen liturgikus kódextöredékek ritusbeli vizsgálatával szűkíteni tudtuk ugyan töredékeink használati helyét a középkori Északnyugat-Magyarország egyik ecclesiái könyvtárára, de a fentebb említett nem liturgikus kódexek műfaji változatosságukkal, egykori olvasóik igényeivel kétségesse teszik, hogy őrzési helyüket egyetlen, a kisebb jelentőségű nagyszombati Szt. Miklós egyház könyvtárához kössük.

- A levéltári borítónak felhasznált kódextöredékek előéletét a műfaji, a szövegösszehasonlítási és a levéltári kutatások alapján Nagyszombatig tudtuk visszafelé nyomon követni. Töredékeink utolsó possessorának, az esztergomi káptalannak története és a XVI-XVIII. sz.-i magyarországi események ismeretében jogosan tételezzük fel, hogy ezek az egykori kódexek Mohács utáni történelmünk sodrásában kerültek egy vagy több magyarországi könyvtár középkori könyvválományából, jelenleg megbízhatóbban nem tisztázható uton Nagyszombatba. Ott az esztergomi káptalan magánlevéltárában borítólapként maradtak meg. Számunkra ez a tény középkori művelődéstörténetünk csekély számú forrásainak gyarapodását jelenti.

JEGYZETEK

- [1] Csapodi Csaba: Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár kéziratárában és régi-könyv gyűjteményében. (1949-1964). Bp. 1965. MTAK Közleményei 44. 26. p.
- [2] Mezey László: A Fragmenta Codicum szabályzata. Magyar Könyvszemle 89(1973) 2. 211-213 p.
- [3] Uo. ill. in Monique C. Garand: Comité international de Paléographie. Le Catalogue des manuscrits datés en écriture latin. Codices manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde. 1(1975) 4. 100-101.p.
 Mezey László: Les rapports intellectuels entre la France et la Hongrie des Árpáds. (Recherches nouvelles-textes nouveaux.) Acta Litt. Ac. Scient. Hung. 17(1975) 3-4. 325-334. p.
 Uő. Fragmenta codicum 1974-75. Egy forrásterület feltárása. MTA Nyelv-, és Irodalomtudományi Osztálya Közleményei XXX.(1978) 65-90.p.
 Uő. Egy korai karoling kódextöredék. MKSzle 92(1976) 1-2. 15-24.p.
 Vértesy Miklós: Kódextöredékeink kutatása. Beszélgetés Mezey László professzorral. Könyvtáros 26(1976) 2. 67-68.p.
- [4] Id. 2. jegyzet
- [5] Körmendy Kinga: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredéke az Akadémiai Könyvtárban. MKSzle 86(1970) 3. 329-330.p.
- [6] Kollányi Ferenc: Emlékbeszéd Knauz Nándor t. tag felett. A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. XV. köt. 4. sz. Bp. 1911. 111 p.
- [7] Akadémiai Értesítő 53(1898) 398. p.
- [8] Lukinich Imre: MTA Történettudományi Bizottságának másolat és kézirat gyűjteményének ismertetése. Bp. 1935. 91. p.
- [9] V[arju] E[lemér]: Knauz könyvtárának sorsa. MKSzle 7(1899) 409-410.p.
- [10] Kollányi id. m. 11.p. Két hozzá írt levél van a Kéziratárban. Horváth Miklós levelei Knauznak Ms 4740(46-47).

- [11] Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok. Bp. 1969. 243-244. p. 142. tétel
- [12] Id. 2. jegyzet, 211. p.
- [13] Gamber, Klaus: Sakramentartypen. Texte und Arbeiten 1. Abt. Heft 49/50. Beuronner Kunstverlag 1958. 1. p.
- [14] Mezey László: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. 29. p.
- [15] Mezey László előadása a MTA Középkori Munkabizottságának ülésén 1975. jan. 30-án Primácia, káptalan címmel.
- [16] Mezey L.: A váci püspökség kialakulása. In Váci egyházmegyei almanach. Vác, 1970. 23-25. p.
- [17] Id. 15. jegyzet
- [18] Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. VIII. p.
- [19] Knauz Nándor: Az esztergomi főkáptalan okmányai. Magyar Sion 2(1864) 203-204., 595-596., 777-778. p.
Uö. Dedek Crescens Lajos: Monumenta Eccl. Strig. Strigonii 1874-1924. 1-3 tom.
- [20] Mezey László: A váci püspökség ... 20. p.
- [21] Fichtenau, Heinrich: Das Urkundenwesen in Österreich. MÖG Ergänzungsband XXIII. 1971. 60. p.
- [22] Uo. 63. p. 23. jegyzet. Mondsee-i oklevél.
- [23] Mezey László: A kéziratosság századai. In Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-ig. Bp. 1963. A pannonhalmi apátság javainak összeírása. 63. p.
- [24] Uö. A váci püspökség... 26. p.
- [25] Uö. Der Literat und seine Literatur. Zur Entstehungsfrage der gebildeten Laienschaft im mittelalterlichen Ungarn. Acta Lit. Acad. Scient. Hung. 10(1968) 1-2. 29-46. p.
- [26] Mészáros István: Magyarországi iskoláskönyv a XII. sz. első feléből. MKSzle 77(1961) 4. 371-398. p. A XII. sz. -i esztergomi diákjegyzet. Bp. 1973. Pedagógiai Múzeum 2.
- [27] Uö. A Szalkai kódex és a XV. sz. végi sárospataki plébániai iskola. Bp. 1972.
- [28] Vojnits Döme: Az esztergomi káptalani iskola és gimnázium története. Esztergom, 1897. 16. p.
- [29] Csontos János: Magyarországi könyvmásolók, betűfestők a középkorban. MKSzle 1881. 211. p. "Expliciunt decem precepta domini in scola[!] strigoniensi". Bécs, Cod. Lat. 4723 Rec. 597. ma OSzK Clmae 410.

- [30] Csóka Lajos: Ein unbekannter Brief des Abtes Rupert von Deutz. Studium und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens und seiner Zweige. 84(1973) 3-4. 383-392. p.
- Üö. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms III. 184. kódexe. Kézirat. ill. felolvasás a MTA Középkori Munkabizottságának 1976. nov. 18-i ülésén.
- Üö. Észrevételek a "P dictus magister" elnevezéshez. ITK 80(1976) 2. 294-301. p. Különösen 296. p.
- [31] Máthés, Johannes Nep.: Veteris arcis Strigoniensis descriptio. Strigonii 1827. 39. p.
- [32] Regiomontanus ezt írja a Tabulae directionum ajánlásában (Velence, Ratdolt, 1490. MTAK Inc. 605.) "...longe tamen ampliori sumptu solertiorique studio bibliothecas preciosissimas ac omni genere codicum refertissimas instituisti". [f.1.]
- Bél Mátyás: Adparatus ad historiam Hungariae. N. Oláhi Hungariae... Posonii, 1735. 14. p. Oláh Miklós leírása szerint: "Alterum ad plagam aquilonarem, supra sacrarium fabrefactum est, opus testudineum, multifariis picturis exornatum: in quo est bibliotheca codicibus veteribus omnius facultatum refertissima".
- [33] A kódexeket Csapodi Csaba fedezte fel Bécsben, bővebben a IV. fejezetben.
- [34] Kollányi: Visitatio Capituli E.M. Strigoniensis anno 1397. Tört. Tár 1901. 250. p.
- [35] Pór Antal: Az esztergom- várbeli Szt. István első vértanúról elnevezett prépostság története. A Szt. István Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből 74. sz. 110. p. ill.
- Dankó József: Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom, 1880. 162-163. p.
- [36] Knauz: A Krisztus Társulat. Magyar Sion 1(1863) 346-347. p.
- [37] Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia Bp. 1885-1891. Series I. Tom. 4. 119. p.
- [38] Knauz: A Krisztus Társ. M. Sion 1(1863) 360. p.
- [39] A kötetekre Csapodi Csaba hívta fel a figyelmet. Részletesen róluk a IV. fejezetben. Esztergom török alatti 140 éve.
- [40] Vegyes közlemények. Muzeumi könyvtári tisztviselők buvárlatai 1885-ben. Csontos János göttingeni kutatásai. MKSze 1885. 274. p. Az adatot Csapodi Csabának köszönöm.
- Gábor Gyula: Adatok a középkori magyar könyvirás történetéhez. MKSze 20(1912) 311. p. A kódexek jelzetei: Göttingen, Egyetemi Könyvtár Luneb. 48., Königsberg, Egyetemi Könyvtár Nro. CXIV.
- [41] Knauz: A Krisztus Társulat M. Sion 1(1863) 346. p.

- [42] Lukcsics Pál: Az esztergomi káptalan a mohácsi vész idején. Esztergom évlapjai. 1927. 89.p.
- [43] Ld. 39.jegyzet.
- [44] Knauz: A Krisztus Társ. id.h.346. ill. 348.p.
- [45] Kollányi: Esztergomi kanonok. 72.p.
- [46] Mezey László: Ország "egyetem nélkül". A magyarországi felsőoktatás a középkor végén. In: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből. 1367-1967. Studia Juridica Acta Univ. Pécs. Publicata 60. Pécs, 1968. 87.p.
- [47] Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 44.p.
- [48] László mester könyvtára részletesen ismertett és feldolgozott. ld. Knauz Nándor: Pauli Szt.Vince leányai Esztergomban. Esztergom, 1865. 69-70.p. és a 49.jegyzet
- [49] Ivánka Endre: László mester, esztergomi prépost könyvtára. Theológia 4(1937) 216-226.p. Különösen 216-217. ill. 226.p.
- [50] Gerevich Lászlóné: Vásári Miklós két kódexe. MÉ VI(1957) 2-3. 133-137.p.
- [51] Kollányi: Visitatio ...254.p.
Pór Antal id.m. 18.p. ill. Kollányi 71.p.
- [52] Ld. 35.jegyzet
- [53] Mezey László: A váci püspökség... 26.p.
- [54] Kovách Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története. Esztergom, 1964. Kézirat. 40.p.
- [55] Kollányi: Esztergomi kanonokok 1100-1900. XL. p. A Visitatio Capituli jegyzőkönyve világosan kimondja, hogy az egyház könyveiről van szó. Id. hely 96.p.
- [56] Lukcsics Pál: Az esztergomi káptalan a mohácsi vész idején. Esztergom évlapjai. 1927. 82-83.p.
- [57] Kovách Zoltán id. m. 18.p.
- [58] Uő. Vitéz János emlékkiállítás Esztergomban. MKSzle 89(1973) 2. 223.p.
- [59] Mezey László a MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának 1974.okt.9-i ülésén elhangzott előadása alapján.
Uő. Fragmenta codicum 1974-75. Egy új forrásterület feltárása. MTA I. Oszt. Közl. 30(1978) 1-2. 70.p.

- [60] Berkovits Ilona: A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban. In Magyarország műemléki topográfiája. 1.köt. Esztergom. Bp. 1948. 291-292.p.
- Wehli Tünde: Perugiai Bernát kódexe és a Pray kódex helye a középkori magyar könyvfestészetben. *Ars Hungarica* 3(1975) 2. 198. ill. 200.p.
- [61] Berkovits id.m. 296.p.
- [62] Mucsi András: Az esztergomi főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiatura kiállítás katalógusa. Esztergom, 1958.16.p.
- [63] Berkovits id.m. 310-312.p.
- [64] Uo. 320.p.
- [65] Uo. 308-310.p.
- [66] Sz. Koroknay Éva: Magyar reneszánsz könyvkötések. Műv.tört.füzetek 6. Bp.1973. 72.p.
- [67] Köszönöm Nagy Lászlónak, hogy figyelmemet a kódexre felhívta és a 265. f-ig elvégzett szövegösszehasonlítást a rendelkezésemre bocsátotta.
- [68] Kovách Zoltán: Az esztergomi... 15.p.
- [69] Id. 34. jegyzet
- [70] Különösen azért, mert az esztergomi egyház javainak összeírásakor Pozsonyban 1553-ban egyetlen kódexet említenek, azt is csak díszes kötése miatt. Id.
- Iványi Béla: Könyv, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331-1600. Bp.1937. OSZK kiadv.IV. 34-35.p.
- [71] Némethy Lajos: Miként jutott Esztergom árulás által török kézbe. Az esztergom-vidéki régészeti és történeti Társ. II. évkönyve. Esztergom 1898. 41-95.p.
- [72] Uo.
- [73] Kovách Zoltán: Az esztergomi... 30.p.
- [74] Kollányi: Esztergomi kanonokok XX.p.
- [75] A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. V.köt.Bp.1897. 474.p.
- [76] Uo.
- [77] Magyarország vármegyéi. Esztergom vármegye. Bp. é.n. 351-354.p.

- [78] Csontos János cikkei a MKSzle 1879-1884. évfolyamaiban, különösen MKSzle 1882. 307.p. Az esztergomi könyvtár kéziratai. Valamint Knauz Nándor cikkei a Magyar Sion évfolyamaiban. (1863-1869.) Uő. A Krisztus Társulat. Magyar Sion 1 (1863) 345-360.p. Uő. Esztergomra vonatkozó anyaggyűjtés. MTAK Ms 4553/2-5.
- [79] A teljesség igénye nélkül: OSzK Clmae 408., 409., 410. Inc. 283b. 3.pld.
- [80] Ritoók Zsigmondné: Bakócz Tamás breviáriumának kéziratos versei. ITK 79(1975) 5-6. 541-553.p.
- [81] Uo. 551-552.p.
- [82] Kollányi: Visitatio id. h. 241.p. "Item in ipsa ecclesia Strigoniensi est collegium christi". Id. még
Knauz: Krisztus Társ. M. Sion 1(1863) 345.p. ill.
Csontos: Adalékok a XIV-XV. sz.-i magyarországi betűfestők...
MKSzle 1879. 44-45.p. Bónis, Gy: Id.m. 44.p. Korábbi irodalommal.
- [83] Itt mondok köszönetet Csapodi Csabának, hogy a töredékekkel való foglalkozásra ösztönözött, önzetlen segítségével figyelemmel kísérte munkámat, bécsi kutatásainak eredményeivel megismertetett, adatait rendelkezésemre bocsátotta. A bécsi kódexekről előadása hangzott el a Reneszánsz Munkaközösségben 1975.nov.19-én. Az előadás kéziratának tanulmányozásáért ismételtelen köszönettel tartozom. Az általa felfedezett kódexek mikrofilmjei a MTAK Mikrofilmtárában: B 1150/1-2., B 1154/1., B 1155/1., B 1157/1., B 2777/1-2., B 2778/1., B 2779/1.
- [84] Magyarország vármegyéi. Pozsony vm. Bp.é.n. 176.p.
- [85] Lepold Antal: Adatok az esztergomi Főszékesegyházi kincstár történetéhez. Esztergom, 1929. 11.p.
- [86] Magyaró. vármegyéi. Pozsony vm. 185-186.p.
- [87] Kollányi: Esztergomi kanonokok XX.p.
- [88] Magyaró. vármegyéi. Pozsony vm. 180-189.p.
- [89] Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologiae Regni Hungariae. 1-2. Wien-Esztergom, 1869. 314-315.p. Marton József szerint (Pozsony vm.) a város 1671-ben adja át a protestánsoktól elvett templomot a bencéseknek. Id.m. 183.p.
- [90] Fuxhoffer id. hely. Id. 76. jegyzet
- [91] Mészáros István: A Szalkai kódex. 291.p.
- [92] Id. 90. jegyzet

- [93] Harsányi András: A domonkos rend története Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 81. ill. 341.p.
- [94] Fuxhoffer id. m. 312.p.
- [95] Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése. MKSzle 79(1963) 52-53.p.
- [96] Uo. 44-45.p.
- [97] Uo. 56.p.
- [98] Fraknói Vilmos: A nagyszombati gymnasium a XVI. sz. -ban. Uj Magyar Sion 4(1873) 402-412.p.
Mezey László: A "sajtár-deák". FK 14(1968) 3-4. 521-524.p.
- [99] Magyaró. vm. Pozsony vm. 188.p.
- [100] Hermann Egyed: A hittudományi kar története. Bp. 1938. 85-98.p.
- [101] Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár alapjai. MSzle 80(1964) 19.p.
- [102] Uő. id. m. MKSzle 79(1963) 53.p.
- [103] Uo. 47.p.
- [104] Köszönöm Fodor Adrienne-nek, hogy figyelmemet a töredékre felhívta.
Kapronczi prefektusságáról Haiczl Kálmán [A garamszentbenedeki apátság története Bp. 1913. 152.p. nem tud.
- [105] Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 126.p.
- [106] Kovách Zoltán: Az esztergomi... 35.p.
- [107] Koroknay id. m. 146., 137., 171. tétel
- [108] Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. M. Sion VII(1869) 255-256.p.
- [109] Iványi id. m. 128.p.
- [110] Hubay Ilona: Missalia Hungarica Bp. 1938. OSzK. kiadv. V. 59.p. 20. tétel, ma MTAK RM III. 72. Knauz: A magyar egyház... Id. h. 194.p.
- [111] Dankó: id. m. 154.p.
- [112] Knauz: A magyar egyház... id. h. 253.p.
Koroknay: Id. m. 78.p. 166. tétel
- [113] Kollányi: Esztergomi kanonokok 165-166.p. Az esztergomi kanonokok adatait továbbra is Kollányitól veszem, de a sűrű jegyzetelés elkerülésére csak akkor jelzem a forrást, ha ez nem tőle való. +
Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodus poetikája ITK LXXV(1971) 24-34.p.
- [114] Knauz: A magyar egyház... Id. h. 83.p. ill. 189-190.p.

- [115] Koroknay id.m. 148., 155., 185. tétel
- [116] Uo. 158. tétel
- [117] Uo. 181. tétel
- [118] Uo. 138. tétel
- [119] Uo. 139. tétel. A tulajdonos Kapronczai László, akinek számadását a bp. -i EK U 351 kódextöredéke borította.
- [120] Uo. 179. tétel. *Formulare instrumentorum Inc. II. 38. XVI.*
- [121] Uo. 154. tétel
- [122] Uo. 170. tétel
- [123] Uo. 173. tétel
- [124] Uo. 175. tétel
- [125] Uo. 184. ill. 180. tétel
- [126] Id. 108. jegyzet. *Petrus Kwchwylych Praep. Orod. Cated. et vicarius Agriensis*
- [127] Kotvan, Imrich: *Inkunábuly v Košiciah, v Jasove a v Spissky Kapitule. Kosice, 1967. 148.p.*
- [128] Uő. *Inkunábuly kapitulnej knižnice v Bratislave, Martin, 1959. 31. p.*
- [129] Knauz: *A magyar egyház... id.h. 254.p. Jelzete: L.III.8.*
- [130] Klinda Mária: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ősnymtatványai. In Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1966-67. 131.p. még*
Knauz: A magyar egyház... Id.h. 83.p.
A jelzete: L. VII.4.
- [131] *Adatok a magyarországi középkori könyvtárak történetéhez. MKSzle 1891. 33-44. p. Fejérpataky László közlése. 37-38. lapokon. Az inventárium lelőhelye Nagyszombat, Városi Levéltár, Acta pa-rochialia fasc. 47.*
- [132] *"Conscriptio seu inventarium rerum universarum reverendissimi quondam domini archiepiscopi Strigoniensis in sacello capituli ecclesiae divi Nicolai Tirnaviae repertarum 21. januarii anno Domini 1568". Közli Iványi id.m. 54-55.p.*
- [133] Iványi id.m. 49.p. ill. Berkovits id.m. 320.p.
- [134] Koroknay id.m. 60. tétel. Bp. EK Inc. 19.
- [135] Kotvan: *Inkunábuly Univ. Kniz. v Brat. Inc. 393. 103.p.*
- [136] Koroknay id.m. 46.tétel

- [137] Uo. 27. tétel
- [138] Kotvan: Inkunábuly knižnice Mat.Slov. v. Bratislave. Martin, 1959. 35-36.p.
 1. Biblia. Pars IV. Basileae 1501. GW 4285. Deáki László esztergomi kanonoké volt 1609-ben. Jelzete: 82a.
 2. Biblia. Pars V. Basileae 1501. Telegdi György zólyomi főesperes, esztergomi kanonoké volt 1637-ben. Jelzete: 82b.
- [139] Knauz: A magyar egyház... Id.h. 84.p.
 Hubay: Missalia Hungarica. 42.p., 5. tétel.
- [140] Knauz: A magyar egyház ... Id.h. 184.p.
 Hubay: Id.m. 51.p. 13. tétel.
- [141] Knauz: A magyar egyház... Id.h. 251-252.p.
 Hubay: Id.m. 57-58.p. 19.tétel. Jelzete: OSZK RM III. 180/3.
- [142] Koroknay id.m. 157. tétel
- [143] Knauz: A magyar egyház... Id.h. 729.p.
- [144] Uo. 887-888.p.
- [145] Kovách Zoltán: III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből egy kézirat passau Agendában. MKSzle 91(1975) 2. 164-165.p.
- [146] Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. I. Az esztergomi egyház-tartomány. Pest, 1870. 96-97.p.
- [147] Knauz: A magyar egyház ... Id. h. 83.p.
 Hubay id.m. 42.p. 5. tétel. Jelzete ma a Szabó Ervin Könyvtárban:
 Bq 0930/4. Egy szintén duplumként Esztergomból eladott Brev.
 Strig. is van a Szabó Ervin Könyvtár tulajdonában. Id.
 Klinda Mária id.m. 128.p.
 Knauznál még L.II. 12 jelzettel szerepel: A magyar egyház...
 Id.h. 740.p.
- [148] Koroknay id.m. 183.tétel
- [149] Dankó id.m. 145.p.
- [150] Lepold id.m. 11.p.
- [151] Dankó id.m. 149.p.
- [152] Iványi id.m. 34-35.p.
- [153] Dankó id.m. 21.p.
- [154] Uo. ill. 150.p.
- [155] Lepold id.m. 19.p.
- [156] Uo. 24.p.

- [157] Köszönöm Nagy Lászlónak, hogy figyelmemet felhívta az inventáriumra.
- [158] Dankó id.m. 155. ill. 160.p.
- [159] Uo. 155.p.
- [160] Kovách Zoltán: Az esztergomi... 45.p.
- [161] Iványi id.m. 33.p.
- [162] Knauz: A magyar egyház... Id.h. 94-95.p.
- [163] Uo. 194-195.
- [164] Uo. 725-727.p.
- [165] Uo. 808-809. Egy Processionale monasticum az 1687-es kincstári leltárban is szerepel. Esztergom, Főkáptalani Lvtár Lad.85.
- [166] Knauz: A magyar egyház... Id.h. 262.p.
- [167] Pór Antal id.m. 25.p.
- [168] Fuxhoffer-Czinár: Id.m. 272.p.
- [169] Knauz: A magyar egyház... M. Sion VI (1868) 885.p.
- [170] "Introitus universalis proventum Venerabilis Capituli Strigoniensis anni 1633. Későbbi részében a kis kötet garamszentbenedeki kimutatást is tartalmaz. Kötése ujkori kemény papir. Ebből arra lehet következtetni, hogy Knauz idejében még tényleg kódexlapba volt kötve, azóta azonban leszedték... De semmiféle bejegyzést nem találtam arra vonatkozóan, mi lett a kódexlappal". Rosdy Pál levéltáros levélbeli közlése.
- [171] Miss. Strig. (MTAK Ráth NF 1041)
 Miss. Rom. (MTAK Inc. 763)
 Miss. Quinqueecl. (OSzK Inc. 990.)
 Miss. Zagrabiense (OSzK RMK III. 176.)
 Miss. Ord. Praed. (OSzK Inc 1198.)
 Miss. Ord. Pr. Erem. S.P. (MTAK RM III.75.)
 Miss. Praem. (OSzK Ant.4.)
 A magyarországi kétiratosok közül:
 Miss. Pos. OSzK Clmae 214., 215., 220...ill.
 Miss. ad usum eccl. Hung. OSzK Clmae 318., 395.
- [172] Eltérések a karthauzi missale (OSzK Ant. 6767.) és a töredék között:
 Hiányzik a töredékünkben a karthauzi missale super populum könyörgése előtti humilitate capita vestra felszólítás. Az elnevezésekben a karthauzi missaléban az intr. után ps. van, töredékünk versust ír. Az oratio helyett a töredékben collecta van. Szövegileg nem azonos a feria V. post Dom.I. in XL. super populum könyörgése, a vigilia asc. all. verse, secr. és asc. ünnepe intr. ps. szövege.

Eltérések a cisztercita missale (OSzK Ant.4.) és a töredék között:

Nincs oremus a feria V. ante Dom. I. in XL. postcomm. után a töredékben. A töredék hoz tractust a feria VI. ante Dom. I. in XL. szövegében.

Nem azonos a feria V. post Dom. I. in XL. super populum könyörgése. Nem azonosak a lectiók a Dom. I. post paschae, Dom. II. post paschae, in vigilia asc. Az elnevezésekben eltérés van: a cisztercita miss. postcomm. ir. a töredékünk complendát. A nyomt. ciszt. miss. (OSzK Ant.4.) a gradualet versiculusnak nevezi, a cisztercita kéziratoss missale (OSzK Clmae 217) töredékünkhöz hasonlóan responsoriumnak.

[173] OSzK Pray kódex Magyar Nyelveml. I.

Clmae 91, 92, 93, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 318, 395.

Esztergom, Főszékesegyházi Kvtár Ms I. 20.

OSzK Miss. O.P. Inc. 1198

Miss. Praem. Ant. 28.

Miss. Cist. Clmae 217., Ant. 4.

Miss. Wratt. Inc. 66.

Miss. Quinqueecl. Inc. 990.

Miss. Zagr. RM III. 176.

EK Miss. Crac. Inc. 882.

MTAK Miss. Strig. Ráth NF 1041.

[174] Az egyes szentek miseszövegeinek összehasonlítási eredménye a cisztercita kéziratoss missaléval (OSzK Clmae 217.)

Azonos szövegek: Szt. Ágnes, Ágota, Benedek (de a márc. 21. és nem a transl. jul. 11.!) Szt. Péter és Pál + Comm. S. Pauli, a de Sancta Cruce, Gervasius miseszövegek.

Az esztergomi missaléval azonos szövegek:

Ágota, Gervasius, Szt. Péter és Pál, Szt. Benedek translát. Szt. Margit.

Eltérések az egyes szentek szövege és a cisztercita missale, valamint egyezések az egyes magyarországi missalék szövegével.

Balázs csak a secr. szövege azonos: Miss. Cist. OSzK Clmae 217., Miss. O.P. OSzK Inc. 1198.

oratio = Miss. Wratt. OSzK Inc. 66.

József csak az oratio = Pray kódex, Miss. Pos. OSzK Clmae 214, 215, 94. Miss. Pos. Esztergom, Ms I.20. Miss. Zagr. RM III. 176.

Ágota = OSzK Miss. Hung. ill. Miss. Pos. Clmae 91., 92., 215., 318., 395., Miss. O.P. Inc. 1198

Ágnes = OSzK Miss. Hung. ill. Miss. Pos. Miss. Prag. Clmae 93., 215., 395. Miss. O.P. Inc. 1198.

- Skolasztika csak a compl. = OSzK Miss. Prag. Clmae 93., Miss. Pos. Clmae 220.
 = oratio + compl. Miss. Pos. Estergom, Főszékesegyházi Kvtár Ms I. 20.
 = secr. + compl. Miss. Pos. OSzK Clmae 214.
- Péter és Pál = Miss. Hung. Miss. Prag. Miss. Pos. OSzK Clmae 92., 93., 214.
 = secr. + compl. Miss. O.P. OSzK Inc. 1198
- Comm. S.P. = Miss. Hung. Miss. Prag. és Pos. OSzK Clmae 92., 93., 214., 318., 395.
 = secr. + compl. Miss. O.P. OSzK Inc. 1198
- Transl. S.B. = Miss. Hung. Pos. OSzK Prag, Clmae 92., 95., 214., 220., 395. Esztergom, Főszék. Kvtár Ms I. 20. Szt. Benedek translatiojának jul. 11-i ünnepe a wolfenbütteli magyarországi psalterium kalendáriumuma szerint Margit jul. 13-i ünnepével együtt jellegzetes magyarországi időpont. Vö. Csapodi Csaba: XIII. sz.-i magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben. MKSzle 91(1975)3-4. 234.p.
- de S. Spiritu = oratio Miss. Pos. Esztergom Ms I. 20. Miss. O.P. Inc. 1198 secr. + compl. = Miss. Pos. OSzK Clmae 94
 oratio + compl. + Miss. Hung. OSzK Clmae 395
- Ad postulandum S.S. oratio+secr. = Miss. Pos. OSzK Clmae 214., 220 ill. Clmae 92. Miss. Olum. oratio = Miss. Cist. OSzK Clmae 217.
- De sancta cruce oratio+secr.+compl. = Miss. Pos. OSzK Clmae 215. Miss. Olum. OSzK Clmae 92 off.+comm. nem azonos Miss. Hung. OSzK Clmae 395.
- Szt. László = Prag kódex, Miss. Hung. ill. Miss. Pos. OSzK Clmae 91., 95., 214., 215., 220., 318., 395., 435. Miss. Olum. Clmae 92. Miss. not. Bratislava, Metsky archiv EL 3. Miss. Strig. anno 1377. Alba Julia, Batthyaneum R II 134. oratio nem azonos Miss. Prag. OSzK Clmae 93. Miss. Zagr. OSzK RM III. 176. Miss. Crac. EK Inc. 882. Miss. Quinqueecl. OSzK Inc. 990.
- Szt. Imre csak az oratio azonos: Miss. Hung. OSzK Clmae 91., 395. Miss. Pos. OSzK Clmae 214. Miss. Quinqueecl. és Miss. Wratt. OSzK Inc. 990. ill. Inc. 66.
 a szövegben a puerili helyett iuvenili van: Miss. not. Bratislava, M. archiv EL 3. Miss. Strig. Alba Julia, Batthyaneum R. II. 134. Miss. Zagr. OSzK RM III. 176.
- Szt. Erzsébet azonos a legtöbb magyarországi missalával OSzK Clmae 91., 214., 215., 220., 318., 395., 435. Miss. Prag. OSzK Clmae 93. Miss. O.P. OSzK Inc. 1198.

- Szt. Margit = Miss. Hung. OSzK Clmae 95., 435. Miss. Pos. Esztergom Főszék. Kvtár Ms I. 20. Miss. Olum. OSzK Clmae 92. Miss. Prag. OSzK Clmae 93. Némi változással Miss. Pos. OSzK Clmae 214., 215., 220. Miss. Hung. OSzK Clmae 395., valamint a Pray kódex.
- Cosma és Damján = Miss. Olum. OSzK Clmae 92. Csak az oratio = Miss. Pos. ill. Hung. OSzK Clmae 214., 215., 395. oratio+ secr. = Miss. Prag. OSzK Clmae 93.
- Eustachius = Miss. Pos. OSzK Clmae 214 Miss. Hung. OSzK Clmae 395 oratio. Miss. Pos. OSzK Clmae 215, Pray kódex.
- Gervasius = Miss. Pos. ill. Hung. OSzK Clmae 214., 215., 220., 395. Miss. Olum. OSzK Clmae 92. oratio = Pray., Miss. Prag. OSzK Clmae 93.
- Dionysios csak az oratio nem azonos Miss. Olum. Miss. Prag. Pos. ill. Hung. OSzK Clmae 92., 93., 214., 215., 318., 395. Pray kódex.
- [175] A töredék secr. -jának első két sora hiányzik a Miss. Pos. (OSzK Clmae 219)-ben, ami viszont azonos a Miss. Strig. (Nürnberg, 1498. MTAK Ráth NF 1041) commune uno martyre első két sorával.
- [176] a./ A Szt. Imre ünnep compl. szövege: ut nobis domine tua sacrificia dent honorem beatus tuus heinricus confessor quesumus precator accedat. A confessor szó lapszéli betoldás a töredékben.
b./ Szt. Wolfgang compl. szövege (Miss. Pragense, OSzK Clmae 93.) lapszéli kiegészítés f. 142'. Ut nobis domine tua sacrificia dent salutem beatus wolfgangus confessor tuus et pontifex quesumus precator accedat.
Szt. Wolfgang a pozsonyi missalékban (OSzK Clmae 214., 215., 219., 220.) csak a kalendariumban szerepel. A Pray kódexben lévő szöveggel szövegünk nem azonos. A nyomtatott passau missalékban is más szövege van. (OSzK Ant. 3003.)
- [177] Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. M. Sion VI(1868) 806.p. 7. sz. Hoffmann Edit: A.M. Nemzeti Muzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai. Bp. 1928. OSzK kiadv. I. 62. ill. 76.p.
- [178] A szegedi Somogyi Könyvtár prágai missaléjának kalendáriumában Wolfgang nem szerepel. A kódex de sanctis része csonka, Visitatio B.M.V. ünnepével fejeződik be.
Az OSzK-ban lévő Miss. Pragense (Clmae 93)-ben a magyar szentek közel egykoru kézzel vannak beírva. Szt. István és László szövegének egyezése alapján a kódex XV. sz.-i magyarországi használata Pozsonyra ill. környékére utal. Vö. Egy XV. sz.-i magyarországi graduale. MKSzle 90(1974) 1-2. 113.p. 20. jegyzet. A Clmae 93. Szt. Imre ünnepét nem tartalmazza.

- [179] E két missalében jul. 24-én szerepel az azonos Szt. Imre oratio szöveg. Magyarországon ekkor Szt. Henrik császárt ünnepelték, jul. 13-a helyett, mivel jul. 13-a a speciális magyar Margit ünnep volt jul. 20. helyett. Ezt látjuk a boroszlói és a krakkói missalékban is. (OSzK Inc. 66. ill. EK Inc. 882.) A névazonosságon kívül éppen az oratio szövegében érhető tetten a két szent azonosítása, ill. a szöveg vándorlása. Az *etate iuvenili* ill. *puerili flore* kitétel csak Szt. Imrére vonatkozhat, mivel Szt. Henrik 51 éves korában halt meg. A fenti területek missaléi a névazonossággal együtt átvették Szt. Imre ünnepének Nyugat-Felsőmagyarországon használt szövegét is. A *LfürThundK.* (4. 911.) jul. 15-ét adja meg Szt. Henrik ünnepének. Halálának napja: 1024. jul. 13.
- [180] A töredék provenienciájára vonatkozóan hadd utaljunk újból Mezey László megállapításaira a 184. jegyzethez.
- [181] Haiczl id.m. 153.p. OL-ban lévő töredék. Eszterházy Miklós nádor iratai P 123. V. Vegyes iratok 638b.
- [182] Pór Antal id.m. 50-53.p.
- [183] IV. tábla *Unterkicher* id.m. I. Teil 86.p. II. Teil 97.p. Id. 186. jegyzet. V. tábla uo. I. Teil 44.p. II. Teil 86.p. VI. tábla uo. I. Teil 26.p. II. Teil 79.p.
- [184] Mezey László: Egy korai karolingkori kódextöredék. *MKSzle* 92(1976) 1-2. 17.p.
- [185] A T 403 évszáma 1579. Ekkor Poklostóy Máté volt a prefektus. Haiczl Kálmán: id.m. 153.p.
- [186] Ebből a szűk összehasonlító paleográfiai anyagból nem zárható ki a liturgikus gyakorlat alapján feltételezett délnémet eredet. Földrajzilag sem esik távol Mondsee a délnémet területekről, és Regensburg egyébként is nagy hatással volt a kolostor életére. Id. *Lfür ThK* 7.köt. 549. VIII. Tábla: Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. Band. I. *Unterkircher*, Franz: Die datierten Handschriften der ÖNB bis zum Jahre 1400. I. Teil 24-25.p. II. Teil 47.p. IX. tábla uo. I. Teil 30.p. II. Teil 48.p. X. tábla uo. I Teil 32.p. II. Teil 45.p. XI. tábla uo. I. Teil 18.p. II. Teil 42.p. XII. tábla: Samaran, Ch.-Marichal, R.: Catalogue des manuscrits en écriture latine. Tome II. Paris, Bibl. Nat. Fonds latin. Texte 197.p. Pl. XVI. XIII. tábla uo. Texte 45.p. Pl. XX.
- [187] Szigeti Kilián szíves levélbeli közlése alapján.
- [188] Knauz vegyes jegyzetei MTAK Ms 4545/28. A garamszentbenedei leltárakban nem szerepel *Lect. monasticum*.

- [189] Marcell Mária: Gergely budai scriptor. MKSzele 87(1971) 4. 266.p. Korábbi irodalom felsorolásával.
- [190] A hazai liturgikus gyakorlatban Gellért püspökre tudunk hivatkozni, akinek nagyobb legendája leírja, hogyan végzi a püspök a maga ünnepi szolozsmáját. Ebből kitűnik, hogy nem a monasztikus uzus szerint, hanem a világi papok számára előírt módon, 9 lectiót imádkozik Gellért. Ez a szöveg mind a két legendában azonos. Horváth János: A Gellért legendák keletkezése és kora. In Középkori kutatóink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János és Székely György. Memoria Saeculorum Hungariae I. Bp. 1974. 151.p. A kérdés még továbbra sem tisztázott teljesen. E közlés Gellért korára is érvényes, vagy pedig a legenda szerzője visszavetítette saját korának gyakorlatát? ld. még Mezey-Falvy: Codex Albensis Graz - Bp. 1963. 35.p.
- [191] Körmendy: Egy XV. sz.-i magyarországi graduale MKSzele 90(1973)1-2. 111-115.p.
- [192] Gábrriel Asztrik: Breviárium típusú kódexek. Szt. Norbert emlékkönyv 1934. 121.p.
- [193] Koroknay id.m. 37. tétel
- [194] Köszönöm Szendrei Jankának, hogy kutatásainak eredményét közölte velem. A göttweigi kódex mikrofilmje a MTA Népzene kutató Csoportjának tulajdonában van.
- [195] Körmendy: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egy antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. MKSzele 86(1970)3. 329-330.p. A korábbi irodalom felsorolásával, és Radó kutatása ill. indoklása alapján ekkor még elfogadtam az antifonálét esztergomi rítusának.
- [196] Berkovits: Topográfia id.m. 294.p. Ő is Radó alapján (Libri liturgici manuscripti 528-529.p.) elfogadja az esztergomi rítust.
- [197] Némethy Lajos: Series parochorum archi-diocesis Strig. Strig. 1894. 882.p.
- [198] Hermann Egyed: A hittudományi kar története 1635-1935. Bp. 1938. 92-95.p.
- [199] Knauz: A m. egyház régi szokásai M. Sion VII(1869) 251-252.p.
- [200] Kovách Zoltán: Az esztergomi... 16.p.
- [201] Némethy Lajos: Series 530.p.
- [202] Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kartörténete 1635-1935. 1935. 665.p.
- [203] Uo. 17.p.
- [204] Berkovits Ilona: Kolostori kódexfestészetünk. MKSzele 67(1943) 356.p.
- [205] Itt mondok köszönetet Szigeti Kiliánnak, hogy a töredékekkel kapcsolatos kutatási eredményét rendelkezésemre bocsátotta.

- [206] Mezey László: Codex Albensis 23.p. ill. Uő. Egy korai karoling kódextőredék. MKSzle 92(1976) 1-2. 17.p.
- [207] Knauz Nándor: A Garam-melletti Szentbenedeki apátság. I. Bp. 1890.252.p.
- [208] Haiczl Kálmán id.m. ill. Gerendás Ernő: Az esztergomi főkáptalan garam-szentbenedeki birtokterülete a XVIII. század második felében. Bp. 1934. 175. p. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből 9.
- [209] Haiczl id. m. 29.p.
- [210] Uo. 32.p.
- [211] Uo. 33.p.
- [212] Knauz: A Garam melletti 82.p.
Iványi: Könyvek, könyvtárak 12.p.
Marcell Mária: id.m. 266.p.
- [213] Marcell Mária id.m. 265.p.
- [214] Zolnay László: Garamszentbenedek 900 esztendő. Művészet XVI(1975)8. 18.p.
- [215] Csánki Dezső: Magyarországi bencések egy bibliográfiai becsü inventárium 1508-ból. MKSzle 1881. 297.p.
- [216] Haiczl id. m. 38-41.p.
- [217] Uo. 45.p.
- [218] Uo. 49.p.
- [219] Uo. 91.p.
- [220] Uo. 90.p. ill. Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae IV. 273.p.
- [221] Knauz: A Garam melletti 65.p.
1555-ből (Esztergom, Főkáptalani Lvtár Capsa 1. Eccl. fasc. 1. Nr.32.) és 1581-ből (Lad. 41. fasc. 4. Nr.4.) ismerjük Garamszentbenedek leltárait. Az 1555-ös csak a butorokat sorolja fel, jobbra asztalokat, míg az 1581. máj. 10-i leltár a garamszentbenedeki egyház felszerelését írja le, de könyvek sajnos nem szerepelnek a casulák és antependiumok között.
- [222] Iványi id. m. 128.p.
- [223] Haiczl id. m. 148-149.p.
- [224] Klinda Mária id.m. 133.p.
- [225] Uo. 129-131.p.
- [226] Knauz: A magyar egyház régi szokásai M. Sion VII(1869) 252.p. Hubay Ilo-na id.m. 19. tétel. Koroknay id.m. 65.p.
- [227] Knauz: Vegyes jegyzetek MTAK Ms 4543/28.

- [228] Id. a 189. és 190. jegyzethez tartozó szövegrészt.
- [229] Zolnay id.m. 20.p.
- [230] Köszönettel tartozom Szigeti Kiliánnak lekötelező előzékenységéért, hogy a töredék fotomásolatát tanulmányozásra rendelkezésemre bocsátotta.
- [231] Köszönöm Ortutay András levéltár igazgatónak, hogy figyelmemet felhívta a töredékekre.
- [232] Szendrei Janka meghatározását Id. MKSzle. 88(1972) 1-2. 87.p.
- [233] Köszönöm Kovách Zoltánnak, hogy adatait közlésre átengedte.
- [234] Kollányi: Esztergomi kanonokok 299.p.
- [235] Knauz: A Garam melletti 72-73.p.
- [236] Gerendás id.m. 7.p.
- [237] Uo. 57-58.p.
- [238] Lukcsics id.m. 73-74.p. A Főszékesegyházi Könyvtár Ms I. 311 jelzetű kézirata a pozsonyi káptalan birtokjövedelem kimutatása Liber proventum 1472-1529. A bolognai kézirat jelentőségét emeli, hogy XV. sz. -i missalle lapba van kötve, ami a legnagyobb valószínűséggel esztergomi eredetű.
- [239] Kollányi: Esztergomi kanonokok XVIII. p.
- [240] Gerendás id.m. 35-39.p.
- [241] Lukcsics id.m. 73.p.
Ennek ellenpéldája az OL-ban, Eszterházy Miklós nádor iratai között lévő 1602/3-as garamszentbenedeki számadás. (OL P 123 Eszterházy Miklós iratai V. Vegyes iratok 638b.)
- [242] Iványi id.m. 109.p.
- [243] Bónis György: Utmutató az esztergomi primási levéltárhoz. Levéltári leltárak 24. Bp.1964. 3-4.p.
- [244] Berkovits Topográfia id.m. 289.p.
- [245] Kollányi erről nem tud. Kőszeghy János László kanonokról azt közli, hogy végrendeletében nagyszombati házát hagyományozta a káptalannak. (Kollányi: Esztergomi kanonokok 221.p.) Az esztergomi Bibliotéka épületének oldalfalán az 1930-31-es években Lepold Antal kívánságára a könyvtár életében jelentős szerepet játszó esztergomi érsekek, kanonokok között, mint alapítót ott látjuk Kőszeghy László arcképét is. (Kovách Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár 3.p.)
- [246] Esztergom, Primási Levéltár. A káptalan áthelyezése Nagyszombatból 1820-1831. Rud. PE no. 3. Ocsovszky Ferenc: Az esztergomi főegyház könyvtára Religio 1856. I. 17-19. Berkovits id. m. 289.p.

- [247] Rosdy Pál primási levéltáros szives közlése.
- [248] Knauz: A magyar egyház régi szokásai M. Sion VI(1868) 883.p.
- [249] Haiczl id.m. 168.p.
- [250] Knauz: A magyar egyház régi szokásai M. Sion III (1865) 402.p. Ennek bizonyítékai a pozsonyi káptalani könyvtár nem magyarországi gyakorlatu liturgikus kódexei: "Missale secundum novam rubricam Olomucensem" (Káptalani kvár 21.), egy passauai breviárium töredék (Káptalani kvár 164.) A bécsi ÖNB 4812. jelzetű kódexe Güntherová szerint (Güntherová-Misianik: Stredoveká knižná mal'a na Slovensku. Bratislava, 1961. 44.p.) pozsonyi eredetű. Orlay Judit közlése szerint azonban az ezt bizonyító bejegyzés nem található jelenleg a kódexben. A missale nem nevezi meg ritusát. A kalendáriumban a magyar szentek közül csak Imre szerepel, de a missale szövegében Szt. István és Szt. László a megfelelő helyen található. A szentek leggyakrabban előforduló magyarországi szövegeivel nem egyezik ugyan teljesen a bécsi kódex szövege, de a legáltalánosabb szövegváltozatokat követi. A missale ritusának tisztázásához egyetlen adattal szolgálhatunk: nagyböjt 2. vasárnapja előtti szombaton a bécsi missalében is 6 lectiót olvashatunk, ez pedig a passauai ritus sajátossága. (Vö. MTAK T 268 meghatározása a jelen dolgozatban.) Érsekújvár vizitációjakor a következő liturgikus könyveket jegyezték föl: Missale primum Patavinum 2. Romanum 3. Strigoniense, liber caeremion (sic!), Pataviense pastorale etc. Knauz: A magyar egyház... M. Sion VII(1869) 262.p.
- [251] Vö: Mezey László: A budapesti Egyetemi Könyvtár VIII.sz. -i Beda töredéke. MKSzle 78(1962)1. 18-24.p.
 Uö: Egy korai karoling kódextöredék. MKSzle 92(1976)1-2. 15-24.p.
 Uö: Fragmenta codicum. Egy új forrásterület feltárása. MTA Nyelv és Irod. Tud. Oszt. Közl. XXX (1978) 65-90.p.
- [252] Ezek fontosságát bizonyítja, hogy néhányszor a kincstári leltárakban is szerepelnek. ld. Dankó id.m. 160.p. Ezt a lehetőséget Mezey László – szóbeli közlése alapján – bizonyosnak tartja.
- Itt mondok köszönetet Mezey László professzornak, aki disszertációm bírálójaként értékes megjegyzéseivel segítette munkámat.

FORRÁSJEGYZÉK

Antiphonale s. XIV.	Archiv Mesta Bratislavy
EC Lad. 6. [Knauz 1.]
Antiphonarium per anni circulum
O.F.M. s. XIV/1.	Bp. EK C.L. 118. 119. 121. 122.
(antea Ms A. 104. 105. 108. 109.)
Antiphonale s. XV.	Bratislava, Kapitulná Knižnica 2.
[Knauz 2.] Kiegészítései: Archiv
mesta Bratislavy EC Lad. 2.
762/a-b. 763/a-b.
Antiphonale s. XV.	Bratislava, Kapitulná Knižnica 4.
[Knauz 4.] kieg. Archiv Mesta
Bratislavy EC Lad. 6.
Antiphonale 1487.	Archiv Mesta Bratislavy EC Lad.
Lad. 4. [Knauz 5.]
Antiphonale s. XV/2.	Esztergom, Főszékesegyházi Könyv-
Könyvtár Ms I. 3. c-d.
Antiphonale s. XVI/1.	Győr, Szemináriumi Könyvtár
Jelzet nélkül
Antiphonale 1575.	Archiv Mesta Bratislavy
EC Lad. 5. [Knauz 3.]
Breviarium monasticum
cons. monachorum con-
gregationis de observan-
tia Sancte Justinae.
Venezia, 1480.	Esztergom, Főszékesegyházi
Könyvtár Inc. XV. III. 3.
Breviarium Ben. Mellicense.
Nürnberg, 1500.	MTAK Ráth 1506/1-2.
Breviarium O.S.B. de novo
in Monte Pannonie.
Venezia, 1519.	MTAK RM III. 92.
SzK III. 232.

- Breviarium Carthusiense.
Venezia, 1506. MTAK Ant. 138.
- Breviarium Ord. Cist.
Venezia, 1494. Esztergom, Főszékesegyházi
Könyvtár Inc. XV. III. 11.
- Breviarium O. F. Pr. E. S. P.
Venezia, 1540. MTAK RM III. 116.
SzK III. 329.
- Breviarium O. P.
Venezia, 1477/8. MTAK Ráth 1510.
- Breviarium Strigoniense.
Nürnberg, 1484. MTAK Ráth NF 1042.
- Breviarium Strigoniense.
Venezia, 1524. MTAK RM III. 99.
SzK. III. 263.
- Graduale O. E. S. A. a. 1334. Bp. EK C. L. 34.
- Graduale O. E. S. A. s. XIV/1. Bp. EK C. L. 35.
- Graduale de tempore O. F. M.
s. XIV/1. Bp. EK C. L. 123.
- Graduale s. XIV. (Szentjobb)
Alba Julia, Bathyaneum
R. I. 96. MTA Népzene kutató
Csoport mikrofilmje
- Graduale 1463. (Futaki)
Istanbul, Topkapu seraj
OSzK FM 4/1675.
- Graduale s. XV. (Bakócz)
Esztergom, Főszékesegyházi
Könyvtár Ms I. 1. 3 b.
- Graduale s. XVI/1. (Ulászló)
Esztergom, Főszékesegyházi
Könyvtár Ms I. 3 a.
- Graduale s. XVI. eccl. Cass.
OSzK Clmae 172 a-b.
- Graduale 1581.
Bratislava, Kapitulná knižnica 67.
[Knauz 71.]
- Graduale s. XVI. (Gyöngyösi)
Bp. EK A 114.
- Missale notatum s. XIII.
Zagreb, EK. MR 70. MTAK
MF. A. 1225/II.
- Missale eccl. Hung. s. XIV.
OSzK Clmae 395.
- Missale itinerantium S. XIV.
OSzK Clmae 435.
- Missale notatum s. XIV.
Bratislava, Archiv mesta EC 3.
[Knauz 10.] OSzK FM. 4/1421.
- Missale Olomucense s. XIV.
OSzK Clmae 92.

Missale O.P. s. XIV. cum proprio Hungarico s. XV.	OSzK Clmae 318.
Missale Strig. eccl. Pos. (codex A) s. XIV/med.	OSzK Clmae 214.
Missale Strig. eccl. coll. Pos. (codex B) s. XIV/med.	OSzK Clmae 215.
Missale Pos. ante 1389.	OSzK Clmae 220.
Missale Pragense s. XIV.	OSzK Clmae 93.
Missale Strig. eccl. Soproniensis anno 1363	OSzK Clmae 91.
Missale Strig. anno 1377.	Alba Julia, Batthyaneum R II. 134. OSzK FM 1/1549.
Missale ex anno 1394.	Eger, Székesegyházi Könyvtár U 2 VI 5 OSzK FM 1/1662.
Missale dioec. Strig. eccl. s. Paulini s. XIV.	OSzK Clmae 95.
Missale Romano-Spalatense s. XIV.	OSzK Clmae 334.
Missale Zagrabiense s. XIV.	Zagreb, EK MR 133. MTAK MF. A 1224/III.
Missale Cassoviense s. XV.	Alba Julia, Batthyaneum R I. 23. OSzK FM 1/1249.
Missale fragm. eccl. Hung. s. XV.	Sopron, Városi Levéltár Nr 203.
Missale Ord. Cist. s. XV.	OSzK Clmae 217.
Missale O.S.B. Montis Cassini	OSzK Clmae 361.
Missale O.P. s. XV.	Alba Julia, Batthyaneum R I. 25. OSzK FM 1/2150.
Missale O.P. s. XV.	Alba Julia, Batthyaneum R I. 50. OSzK FM 2147.
Missale Pos. (codex D) s. XV.	OSzK Clmae 216.
Missale Pos. (codex E) s. XV.	OSzK Clmae 218.
Missale Strig. eccl. coll. Pos. (codex G) 1488.	OSzK Clmae 219.
Missale Pos. s. XV.	Bratislava, Archiv mesta EL 11.

Miss. Strig. eccl. coll. Pos. (codex F) 1480.	OSzK Clmae 222.
Missale Pos. s. XV. (List féle)	Bratislava, Archiv mesta 13. [Knauz 18.]
Missale Pragense ex anno 1492.	Szeged, Somogyi Könyvtár C. 1.1.
Missale Strig. (Pálóczy) s. XV.	OSzK Clmae 359.
Missale Rom. Seraphicum itinerantium S. XV.	Bp. EK C. L. 106.
Missale Strig. eccl. Pos.	Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms I. 20.
Missale Strig. ad usum B. Batthyany	OSzK Nyelvemlékek 17.
Missale cum partibus ant. aurifabro- rum forsitan Vacensium 1423.	OSzK Clmae 377.
Missale Wratislawiense 1476.	Győr, Szemináriumi Könyvtár Ms A. 1.
Missale Carthusiense Paris, 1520.	OSzK Ant. 1520.
Missale Cisterciense Paris, 1584.	OSzK Ant. 4.
Missale Gnesnese-Cracoviense c. 1490.	Bp. EK Inc. 882.
Missale O. P. Venezia, 1497.	OSzK Inc. 1198.
Missale O. F. Pr. E. S. P. c. 1490.	OSzK Inc. 176.
Missale O. F. Pr. E. S. P. Venezia, 1514.	MTAK RM III. 75.
Missale Pataviense. Viennae, 1509.	OSzK Ant. 3003.
Missale Praem. Paris, 1578.	OSzK Ant. 289.
Missale Quinqueecclesiense. Venezia, 1499.	OSzK Inc. 990.
Missale Romanum. Venezia, 1487.	MTAK Inc. 763.
Missale Strig. Nürnberg, 1498.	MTAK Ráth NF 1041.
Missale Strig. Venezia, 1500.	MTAK Inc. 782.
Missale ad usum dominorum Ultra- montanorum. Verona, 1480.	OSzK Inc. 175.

Missale Vratislaviense. Mainz,
1499.

Missale Zagrabiense. Venezia, 1511.

Sacramentarium Cath. Vaciensis
(Codex Prayanus)

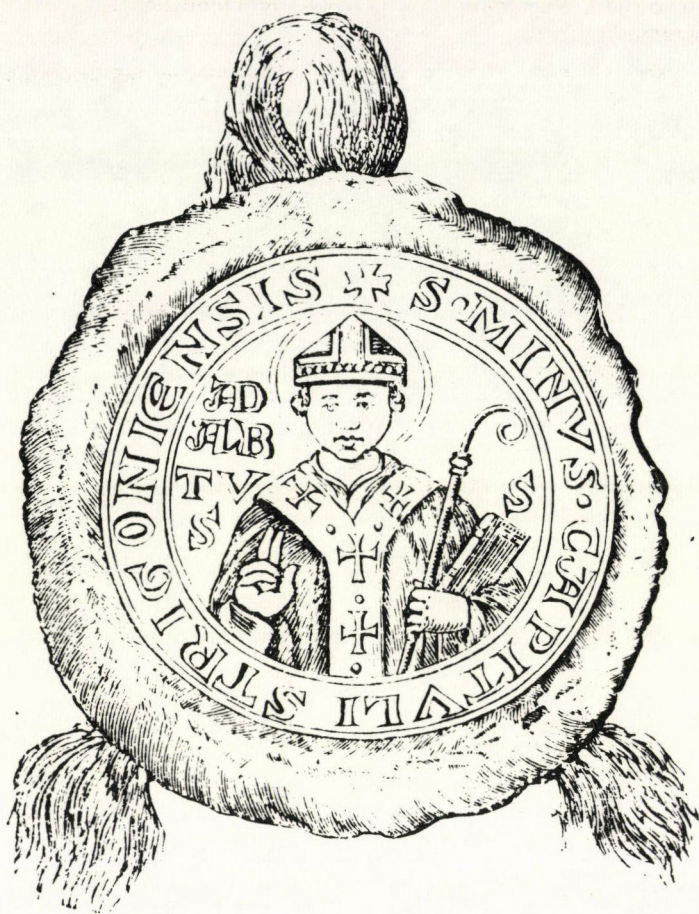
Vesperale s. XVI.

OSzK Inc. 66.

OSzK RMK III. 176.

OSzK Nyelvemlékek 1.

Bratislava, Kapitulná knižnica
17. [Knauz 17.]

Az esztergomi káptalan pecsétje
1285

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Acta Litt. Ac. Scient. Hung.	Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae
all.	alleluia, alleluja
ant.	antiphona, antiphonale, an- tiphonarium
asc.	ascensio
Batthy.	Alba Julia, Batthyaneum [Gyu- lafehérvár, Batthyány Könyv- tár]
BMV	Beata Maria Virgo
Br. Kap. Kniz.	Bratislava, Kapitulná Kniznica
brev.	breviarium
Brev. Ben. Mellicense	Breviarium Benedictine religio- nis, Juxta consuetudinem monachorum nigrorum de observantia mellicense
brev. mon.	breviarium monasticum
cap.	capitulum, caput
cath.	cathedralis
C. L.	Codices Latini
Ci.mae	Codices Latini medii aevi
Codex A, B, D, E, F, G, H, I	Jávör Egon, Hét kéziratos pozso- nyi missale a Nemzeti Múzeum- ban. Bp. 1942. OSzK kiadványai XV.
coll.	collecta
comm.	communio
Comm. S. P.	Pauli commemoratio
compl.	complenda
cons.	consuetudo, consuetudinem, consuetudinis
dioec.	diocesis
dom.	dominica
eccl.	ecclesia

eccl. Cass.	ecclesia Cassoviensis
eccl. coll. Pos.	ecclesia collegiata Posoniensis
eccl. metr. Strig.	ecclesia metropolitana Strigoniensis
eccl. Strig.	ecclesia Strigoniensis
EK	Budapest, Egyetemi Könyvtár
ew.	evangelium
f.	folio
FK	Filológiai Közlöny
fragm.	fragmentum
gr. grad.	graduale
GW	Gesamtkatalog der Wiegendrucke
	Bd. 1- Leipzig, 1925-
HC	Hain, J., Repertorium bibliographicum... 1-2. Paris, 1826.
	Copinger, J.H., Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum 1-2. London, 1902.
Hubay	Hubay Ilona, Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek. Bp. 1938. OSzK kiadványai V.
hym.	hymnus
intr.	introitus
invit.	invitatorium
ITK	Irodalomtörténeti Közlemények
Knauz	Knauz Nándor, A pozsonyi káptalan kéziratai. Esztergom, 1870. Különnyomat a Magyar Sion IV-VII. folyamaiból.
l., lect., ltio	lectio
LfürThundK	Lexikon für Theologie und Kirche
Ltár	Levéltár
MÉ	Művészettörténeti Értesítő
mgt.	magnificat
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
miss.	missale
Miss. Carth.	Missale Carthusiense
Miss. Cist.	Missale Cisterciense
Miss. Crac.	Missale Cracoviense
Miss. eccl. Hung.	Missale ecclesiae Hungaricae
Miss. F. E. Ord. divi Pauli	Missale Fratrum Eremitarum Ordinis divi Pauli
Miss. F. Pr. E. S. P.	Missale Fratrum Primi Eremitae Sancti Pauli

miss. it.	missale itinerantium
miss. not.	missale notatum
Miss. Olum.	Missale Olomucense
Miss. Pat.	Missale Pataviense
Miss. Pos.	Missale Posoniense
Miss. Praem.	Missale Praemonstratense
Miss. Prag.	Missale Pragense
Miss. Quinqueecl.	Missale Quinqueecclesiense
Miss. Rom.	Missale Romanum
Miss. Strig. Strigon.	Missale Strigoniense
Miss. Wratisl.	Missale Wratislawiense
Miss. Zagr.	Missale Zagradiense
MKSzle	Magyar Könyvszemle
M. Sion	Magyar Sion
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTAK MF	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Mikrofilmtár
Műv. tört. füzetek	Művészettörténeti füzetek
O. E. S. A.	Ordo Eremitarum Sancti Augustini
O. F. M.	Ordo Fratrum Minorum
OL	Országos Levéltár
or.	oratio
Ord. Cist.	Ordo Cisterciensium
OP, Ord. Praed.	Ordo Praedicatorum
O. S. B.	Ordo Sancti Benedicti
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
OSzK FM	Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár
ÖNB	Wien, Österreichische Nationalbibliothek
pent.	pentecostes
postcomm.	postcommunio
prop.	proprium
ps.	psalmus
psalt.	psalterium
reg.	regestum, registrum
resp.	responsorium
RMK	Szabó Károly, Régi magyar könyvtár I-III. Bp. 1879. MTA
Sajtó-Soltész	Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Ed. Géza Sajó et Erzsébet Soltész. I-II. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó.

s.	saeculum
s. scm. sec.	secundum
secr.	secreta
SzK	lásd RMK
Tört. Tár	Történelmi Tár
translat. S.B.	translatio Sancti Benedicti
vs.	vesperae
XL	quadragesima

ZUSAMMENFASSUNG

Die Handschriftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hat seit ihrem Bestehen die Kodexfragmente, die in ihren Bestand kamen, aufbewahrt. Ihre Anzahl stieg wesentlich als die Kodexfragmentensammlung des Domarchivars von Esztergom (Gran), Ferdinand Knauz (1831-1898) im Jahre 1898 in die Bibliothek der Akademie geraten ist.

Ein bedeutender Teil der Kodexfragmente aus dem sogenannten Knauz-Nachlass wurde in dem Privatarchiv des Domkapitels von Esztergom im XVI-XVIII. Jahrhundert als Deckblatt verwendet. Die 18 mit dem Kennzeichen des Privatarchivs des Domkapitels von Esztergom versehene Fragmente sind der Gattung nach mannigfaltig, aber 2/3 von ihnen war einst Teil liturgischer Kodexe. Ausser ihnen enthält die Fragmentengruppe, die aus dem Privatarchiv des Domkapitels von Esztergom stammt zwei Lehrbuchsfragmente, einige Blätter des Speculum Historiale von Vincenz von Beauvais, den Ezechiel-Kommentar von Papst Gregor I., die Teile einer Passionale aus dem XI. Jahrhundert und ein Blatt der Briefe von St. Paul. Die ehemaligen Kodexe, die die erwähnten Fragmente enthielten, wurden von Privatpersonen und Gemeinden mit sehr verschiedenen Bildungsniveau gebraucht. Wir bestrebten den Zeitpunkt der Entstehung und den Benutzungsort der ehemaligen Kodexe durch Untersuchung der Riten der im täglichen kirchlichen Gebrauch unentbehrlichen liturgischen Kodexfragmente zu begrenzen.

Die paläographisch nicht sehr bedeutenden liturgischen Fragmente entsprechen im allgemeinen dem Ritus nach ihrer Provenienz. Der Ursprung der nichtliturgischen Fragmente kann auf Grund ihres Inhalts allein nicht bestimmt werden, aber aus der Tatsache, dass gemeinsam als Pallium benutzt wurden, ist darauf zu schliessen, dass es sich hier um Blätter solcher Bände handelt, die mit den liturgischen Kodexen zusammen aufbewahrt wurden. Eine der Hauptziele dieser Arbeit ist es klar zu legen, welche mitteralterliche Bibliotheken Ungarns diese Bände besaßen.

Die liturgischen Fragmente des Knauz-Nachlasses teilen sich dem Ritus nach folgendermassen: missale Pataviense, missale ecclesiae Hungaricae, Missale ordinis Cisterciensium /?/ cum proprio Hungarico, breviarium ordinis Cisterciensium /?/, lectionarium monasticum, graduale ordinis Primi Eremitae Sancti Pauli, antiphonale ecclesiae Hungaricae, antiphonale monasticum /?/, vesperale Strigoniense. Wir kamen zur Überzeugung, dass diese liturgischen Kodexe in

solch einem Milieu gebraucht wurden, wo weder der Ritus von Esztergom, noch der monastische Ritus herrschend waren. Da diejenigen, die keinen monastischen Ritus haben im Übergewicht sind /7:4/, mussten wir einen Dom-Gebrauch voraussetzen. Die Gegenwart der Passauer Missalen machte geografisch den Gebrauch in Nordwest-Ungarn wahrscheinlich.

Wir untersuchten weiterhin, ob die mit dem Kennzeichen des Privatarchivs des Domkapitels von Esztergom versehenen Kodexblätter, nicht Stücke des mittelalterlichen Bestandes der Esztergomer Erzbischöflichen Bibliothek sein könnten. Die heutigen Kodexe der Bibliothek gehörten aber nicht zu dem vor 1526 existierenden Bestand. Nachdem Esztergom von den Türken besetzt wurde (10.8.1543.), übersiedelte der Erzbischof und das Domkapitel nach Nagyszombat (Tyrnau, Trnava), wo eine neue Bibliothek gegründet werden musste, deren bedeutender Teil natürlich schon aus gedruckten Büchern bestand. Die sogenannte Nagyszombater Epoche der Esztergomer Kirche (1543-1820) betreffend versuchten wir festzustellen, ob das Domkapitel in Nagyszombat Kodexe gefunden hat, wie und woher Kodexe und Bücher zu dieser Zeit in die Bibliothek der Esztergomer Kirche gekommen waren.

Wir haben keine konkreten Angaben über die Übersiedlung der mittelalterlichen Bibliothek der Esztergomer Kirche nach Nagyszombat, was natürlich nicht bedeutet, dass keine Bücher durch Mitglieder des Domkapitels im Jahre 1543 oder später in die in Nagyszombat wirkende Bibliothek gelangen konnten. Die kirchlichen Institutionen von Nagyszombat wurden alle von der Esztergomer Kirche in Gebrauch genommen. So besteht die Möglichkeit, dass die dort vorhandenen Kodexe und Bücher in den Bestand der Bibliothek geraten sind. Possessor-Forschungen konnten wir nur im gedruckten Bibliotheksbestand unternehmen, auf Grund derer kamen wir zur Überzeugung, dass der Bestand der Bibliothek der Esztergomer Kirche mit einigen, bis heute erhaltenen Büchern der Nagyszombater St. Nikolaus Kirche, sowie mit Büchern kirchlicher Persönlichkeiten, die nach Nagyszombat flüchteten und dort Dotationen erhielten, ferner mit Bänden aus Ordensbibliotheken angewachsen ist.

Da das Quellenmaterial ungenügend war, gelang es uns nicht eindeutig zu klären, ob alle Kodexe bzw. Bücher der Nagyszombater kirchlichen Institutionen in die Bibliothek der Esztergomer Kirche gelangen waren. Es blieb uns kein im Mittelalter in Nagyszombat benutzter Kodex erhalten. In dem Gebietsarchiv von Nagyszombat (Trnava, Okresny Archiv) sind jedoch Kodexblätter als Deckblätter zu finden, die in der Zeit da sie als Deckblätter verwendet wurden in Nagyszombat gewesen mussten. Kein einziges Blätter gehört zu den Kodexen, aus welchen die in Esztergom als Deckblätter benutzten Bruchstücke entstammen. Von einigen Deckblättern des Privatarchivs des Esztergomer Domkapitels ist es aber zweifellos nachweisbar, dass zur Zeit ihrer diesartigen Verwendung (XVI-XVIII. Jh.) die Bände in Nagyszombat gewesen waren.

In sämtliche Esztergomer Deckblätter wurden Verrechnungen des Gutes der Abtei von Garamszentbenedek (St. Benedikt an der Gran, Hronsky Benadik) des Esztergomer Domkapitels gebunden. Es stellt sich die Frage, ob nicht die Kodexe der einstigen Abteibibliothek von Garamszentbenedek zu diesem Zweck

verwendet wurden. Dieser Hypothese widerspricht jedoch, dass keine der im Archiv des glaubwürdigen Ortes von der Abtei (Bratislava, Statny slovensky ustredny archiv) auffindbaren Deckblätter aus den selben Kodexen als die von Esztergom stammen.

Die Provenienz der in Esztergom im Privatarchiv des Domkapitels als Deckblatt verwendeten Kodexblätter konnten wir auf Grund von Gattungs-, Textvergleichungs-, Historischer- und Archivalienforschungen bis nach Nagyszombat verfolgen. Die Gattungsmannigfaltigkeit der nicht-liturgischen Fragmente, sowie die Vielfältigkeit der Riten der liturgischen Kodexe bieten keinen Grund zur Behauptung, dass die Fragmente als Reste einer einzigen mittelalterlichen ungarischen Bibliothek (Esztergom, Erzbischöfliche Bibliothek, Nagyszombat, St. Nikolaus Kirche, Bibliothek der Abtei von Garamszentbenedek) könnten betrachtet werden.

Die Kodexe zu denen einst diese Fragmente gehörten, kamen nach der Schlacht von Mohács (1526) aus dem Bestand einer oder mehrerer mittelalterlichen Bibliotheken Ungarns während der Flucht vor den Türken nach Nagyszombat, und wurden dort in dem ebenfalls dorthin geflüchteten Esztergomer Domkapitelarchiv als Deckblätter verwendet.

MUTATÓ

A mutatóban a nevek magyar helyesírását követtük, illetve az általánosan elfogadott magyar nyelvű alakot vettük figyelembe mind a latin, mind a többi idegen nyelvű szó esetében. A rövid és hosszú magánhangzók között nem tettünk különbséget.

- Aachen 18
 Adalbert, Szt. 17, 18, 20, 24, 25, 32, 95
 Adorján, IV. pápa 17
 agenda 51, 113
 Ágnes, Szt. 115
 Ágoston, Szt. 24, 72, 78
 Ágota, Szt. 115
 Akadémia (MTA) 7, 8, 11, 12, 13, 81
 Alba Julia ld. Gyulafehérvár
 Alexander de Villa Dei 46
 Almásy Pál 44
 altarisztia káplán 24
 Altarlegung 18
 Alvinczi János 29
 Amadé család 12
 Ambras 33
 Ambras, Szt. 24, 43
 Ambras, esztergomi őrkanonok 31
 Ambras György 81
 Anjou-kor 18
 annales 12
 Annius, Johannes 45
 antifonale, antifonarium 23, 25, 47, 53, 79, 81, 82, 83, 93, 101, 119
 Aquafredda (Olaszország) 62
 Aquilea 53
 Arad 46, 49, 112
 Augsburg 40
 Ausztria (Österreich, osztrák) 25, 75, 81, 106, 118
 Babóthy Ferenc 48
 Bajorország, bajor 18, 25, 75
 Bakócz graduale 25
 Bakócz Tamás 22, 31, 32, 110
 Balázs, Szt. 115
 Balbus de Ianua 32
 Bálint, Szt. 23
 Balogh János 12, 13
 Bamberg 75
 Bánovszki Simon 45
 Barkóczy József 97
 Bars megye, főesperesség 21, 22, 45, 49, 96
 Basel 45, 48
 Bát 69
 Batovce ld. Bát
 Battalitsch János 70
 Batthyány József 97, 98
 Beatrix magyar királyné 33
 Bécs 8, 19, 22, 32, 33, 37, 38, 39, 43, 44, 47, 50, 59, 89, 95, 97, 110
 Bécs, Hofbibliothek 13, 33, 92
 Bécs, ÖNB 20, 21, 30, 31, 32, 33, 72, 75, 106, 118, 122
 Bécs, Schottenstift 84

- Beda 122
 Bél Mátyás 39, 91, 107, 120
 Béla, III. magyar király 24
 Béla, IV. magyar király 39
 bencés, bencések 53, 73, 81, 90, 91, 93, 94, 110, 120
 bencés apátság 61, 89, 90
 Benedek, Szt. 94, 115, 116
 Benedek, Szt. regulái 45
 Berchorius, Petrus 43
 Berkovits Ilona 25, 81, 83, 98, 109, 112, 119, 121
 Bernardinus, esztergomi Krisztus Társulat tagja 20, 32
 Bernát, spalatói érsek 18, 24, 25, 109
 Bernát, Szt. 25
 Bertalan, Szt. 72
 Bethlen Gábor 37, 38, 39
 biblia 20, 21, 23, 32, 45, 46, 47, 53, 92, 113
 Biró Miklós 81
 Bischoff, Bernard 14
 Blondus, Flavius 48
 Bocskai István 38, 39, 50
 Bologna 22, 23, 33, 95, 121
 Bonifác, IX. pápa 21
 Bónis György 22, 108, 110, 121
 Bratislava ld. Pozsony
 breviarium 11, 20, 31, 49, 52, 53, 70, 72, 75, 83, 84, 91, 93, 94, 101, 110, 119, 122
 Brno ld. Brünn
 Brünn 46, 49, 72
 Buda 12, 13, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 91, 92
 Buda, capella regia 33
 Budai János 21, 22
 Budai psalterium 25, 94
 Budapest, Egyetemi Könyvtár 7, 40, 48, 73, 79, 80, 81, 83, 84, 111, 112, 115, 116, 118, 122
 Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 11, 46, 92, 112, 113
 Budapest, Országos Levéltár 50, 61, 68, 69, 97, 118, 121
 canonicus 23
 cantor 17, 19
 cantura 22
 Carcano 48
 Casletani Nikaz 45
 Chernaky János 82
 Cheródi János 44, 53, 57
 chorus 18, 22
 Chulai János 91
 claviger 96
 clericus chori 22
 Codex Albensis 119, 120
 collecta 23
 collegium 40
 Commemoratio Sancti Pauli 115, 116
 Commentaria in Rubricam decretalium 32
 Commentarius in libros quinque decretalium 32
 Commentarius in librum psalmodum 24, 25
 Commentarius in Decretum Gratiani 32, 33
 Corvina (könyv, könyvtár) 24, 30, 33, 49
 Cristannus, somorjai plébános 92
 Cueva, Luys dela 31
 Curia Romana 84
 custos 17
 Czahel Benedek, cirkvenicai 45
 Czernaky János 82
 Czinár Mór 110, 113
 Csábrág 90
 Csanád, esztergomi érsek 12
 Csánki Dezső 120
 Csapodi Csaba 7, 30, 31, 32, 33, 105, 107, 110, 116
 Csedő Mihály 50
 Csergő Miklós 49
 Cserkuti János (Cherkwth) 43
 Csernyánszky János 82
 Csés Balázs 29
 Csóka Lajos 19, 107
 Csontos János 19, 20, 21, 30, 106, 107, 110
 Dabasi Ambrus 91
 Damján, Szt. 117

- Dankó József 50, 51, 107, 113, 114, 122
- Deáki László 113
- deákság 22
- Decretum Regni 51
- Dedek C. Lajos 106
- dékán 17
- Dél-Németország, délnémet 25, 75, 83, 118
- Dessyth Tamás 47
- Devicany ld. Tátbaka
- dignitas 17, 19, 23
- Dinckelspüel, Nicholas 21, 32
- Dionysius, Szt. 117
- Dobokai Sándor 39
- Dobrovsky antikvárius 12
- Dolna Streda ld. Vágszerdahely
- Dolny István 76, 93
- Domkloster 18, 75
- domonkos 111
- domus procedentum 22
- donátor 18
- donáció 25
- Draskovich György 53
- Drégely 50
- Drót Sándor 92
- Dubovszky György 49, 61, 69, 96
- Dümmerth Dezső 40, 111
- Eberhard, bambergi kanonok 75
- Echet János 96
- Eger 44, 46, 112
- Egri Imre 44
- Egyed, Szt. 60, 91
- egyházjog ld. kánonjog
- Erasmus de Ratisbona 96
- Erfurt 52
- Érsekujvár 29, 53, 122
- Erzsébet, Szt. 23, 116
- Esdras könyve 66
- Északnyugat-Magyarország 102
- Eszter könyve 66
- Esztergom, esztergomi (Strigonium, Strigoniensis, e) 11-13, 15, 17-23, 25, 28-38, 43, 46, 48, 51, 53, 57-61, 65-69, 75, 78, 81, 82, 84, 87, 90, 92-94, 96, 98, 101, 106-110, 113, 115, 119, 121
- Esztergom, érsek, érsekség 17, 18, 23, 29, 30, 37-40, 43, 53, 97
- Esztergom, érseki könyvtár 13, 40, 97
- Esztergom, Főkáptalani Levéltár 11, 12, 19, 20, 47, 50, 114, 120
- Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár 12, 15, 17, 20, 26, 38, 43-45, 49, 50, 52, 72, 79, 80, 81, 94-96, 101, 107-109, 115-117, 119, 121
- Esztergom, kanonokok 44
- Esztergom, káptalan (capitulum ecclesiae Strigoniensis) 13, 14, 17, 18, 20, 23, 25, 29-33, 27-38, 40, 43-45, 47, 50, 51, 53, 69, 75, 90, 91, 94-98, 101, 102, 108, 114, 120
- Esztergom, káptalan, hiteleshelyi levéltár 13, 51, 52, 94, 101
- Esztergom, káptalan, magánlevéltár 13, 14, 17, 53, 57, 59, 60, 62, 70, 73, 76, 79, 81, 83, 84, 89, 93, 94, 97, 98, 101, 102
- Esztergom, káptalani könyvtár 82
- Esztergom, Keresztény Múzeum 92
- Esztergom, kereszteslovagok rendháza (Johanniták) 45
- Esztergom, primási (érseki) levéltár 13, 50, 82, 83, 94, 97, 98, 121
- Esztergom, székesegyházi kincstár 50, 51
- Esztergom, székesegyházi könyvtár ld. esztergomi egyház könyvtára
- esztergomi egyház (ecclesia Strigoniensis) 18, 20, 22, 23, 26, 30, 32, 35, 37, 39, 40, 47, 49
- esztergomi egyház könyvtára 20, 23, 24, 41, 43, 44, 46
- esztergomi egyház, előfoki prépost 29
- esztergomi egyház, Krisztus Társulat (Collegium Christi) 20, 21, 22, 32, 107, 108, 110
- esztergomi egyház, szentgyörgymezei prépost, prépostság 44, 61, 69
- esztergomi egyház, Szt. István első vértanu társaskáptalan 20, 23, 31, 50, 53, 69, 107
- Eszterházy 52, 61, 69

- Eszterházy Imre 97
 Eszterházy Miklós 37, 39, 50, 62, 68, 69, 118, 121
 Eszterházy Pál 95
 Eusebius 46
 Eustachius, Szt. 117
 evangelistarium 50, 51
 Exaltatio Sanctae Crucis 72
 Expositio evangeliorum quadragesimalium 24
 Expositiones in Cantica Canticorum 24, 26
 Ezekiel 101
 Fába Mátyás 25
 Fábán, Szt. 23, 24
 Falvy Zoltán 82, 119
 Feger, Theobald 49
 Fejér György 12
 Fejérpataky László 112
 Felsőapáti 81
 Felsőmagyarország (Felvidék) 78, 89, 90
 Ferdinánd, I. magyar király 29, 33, 89, 90
 Fichtenau, Heinrich 106
 Ficinus, Marsilius 45
 Filakovo ld. Fülel
 Filo (Philo) János 62, 69
 Fodor Adrienne 111
 Forgách Ferenc 23, 37-39, 43, 53, 97
 Formularium ad usum dominicanorum 45
 Fővárosi Könyvtár ld. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
 Fraknói Vilmos 39, 111
 Frankenburger Sebestyén 49
 Fráter György 44
 Fugger könyvtár 98
 Furman Gergely 49
 Fuxhoffer Damján 38, 110, 111, 114
 Fülel, ferencesek 49
 Fülöp Balázs 75, 91
 Gábor Gyula 21, 107
 Gábrriel Asztrik 119
 Gamber, Klaus 106
 Garamszentbenedek 11, 12, 13, 26, 40, 44, 45, 49, 52, 60, 61, 68, 69, 73, 75, 81-83, 87, 89-98, 101, 111, 114, 118, 120, 121
 Garamszentbenedek, hiteleshely 69, 101
 Garamszentbenedek, Urkoporsó 92
 Garand, Monique 105
 Garay Miklós 98
 Gellért, Szt. 119
 Geminianus, Szt. 72
 Gencsy Egyed 38
 Gentilotti 30
 Georgius Waradiensis 44
 Gerdak Márk 51
 Gerendás Ernő 96, 97, 120, 121
 Gerevich Lászlóné 108
 Gergely, budai scriptor 91, 119
 Gergely, I. pápa, Szt. 24, 101
 Gervasius, Szt. 115, 117
 Ghillányi György 93
 Gimes-Kosztolány 82
 Gosztonyi István 26
 Gömör, főesperesség 69
 Görög Mátyás 90, 92
 Göttingen 21, 22, 107
 Göttweig 76, 78, 119
 graduale 20, 23, 47, 53, 75, 78, 93, 101
 Gratianus 45, 49
 Graz 50, 119
 Grossnagel, Johannes 48
 Gubasóczy Boldizsár 46, 62, 69
 Gudótz Benedek 61
 Guido de Monte Rocherii 26
 Güntherová, Elizabeth 122
 Gyenes Imre 48
 Győr 45, 53
 György, Szt. 23, 45
 Gyulafehérvár 46
 Gyulafehérvár, Batthyaneum 67, 68, 116
 Habsburgok tiroli ága 33
 Hagenau 43, 48
 Haiczl Kálmán 69, 89, 92, 93, 111, 118, 120, 122

- Halmos Ignác 49
 Harsányi András 111
 Hartvick 18
 Haymo 19
 Heckel, Stephanus 49
 Hefele Menyhért 97
 Henczelffy István 91
 Henrik, Szt. 118
 Hermann Egyed 111, 119
 Hetési Pethe László 47
 hiteleshely 22, 24, 90
 Hoffmann Edit 68, 117
 Holbroch 32
 Hont, főesperesség, megye 60, 69
 Horne Opatovce ld. Felsőapáti
 Horváth János 119
 Horváth Miklós 105
 Hronovce ld. Lekér
 Hronsky Benadik ld. Garamszent-
 benedek
 Hubay Ilona 92, 111, 113
 Hunger János 52
 Huszár József 26
 Hyacinthus, Szt. 72
 hymnarium 47, 94
 Ilosvay István 44, 53
 Imre, garamszentbenedeki konvent-
 jegyző 91
 Imre, magyar király 24
 Imre, Szt. 48, 67, 68, 116, 117, 118, 122
 Ince, III. pápa 18
 Ince, VIII. pápa 21
 Ipolyi Arnold 11
 Ipolypásztó 81
 Ipolyság 91
 iskolások, székesegyházi 19
 István, I. Szt. magyar király 12, 17,
 18, 78, 117, 122
 Ivánka Endre 108
 Iványi Béla 60, 96, 109, 111, 112, 113,
 114, 120, 121
 Jacobus de Sarepoth 24
 Jacobus de Voragine 12
 Jakab, nógrádi főesperes 22
 Jakab, Szt. 24, 46
 Jaklin Balázs 49
 Jakosics József 25
 Jakussich György 69
 János, III. garamszentbenedeki apát
 75, 89, 90, 91
 János, III. niederaltaichi apát 113
 János, Szt. Keresztelő 23, 39
 Jasov ld. Jászó
 Jászó 46, 112
 Jeromos, Szt. 24, 26
 jezsuita, jezsuiták 39, 81
 Johannes Paulus, nagyszombati könyv-
 kötő 49
 Johannis de Lapide 95
 Johannis de Gara Mayk, nagyszombati
 domonkos 45
 Jordánszky Elek 25
 Jordánszky kódex 25
 Josephit Ferenc 90
 Józsa, nagyváradi domonkos 46
 József, Szt. 115
 Juhos Ernő 92
 Justina (S. Giustina) congregatio 72,
 73
 Kanizsai János 94
 kánonjog 24, 33
 kanonok, kanonokság 17, 18, 19, 23
 káplán 19
 Kaprinai István 31, 33
 Kapronczy László 40, 111, 112
 káptalan 17, 18, 23
 káptalani iskola 18
 káptalani könyvtár 17, 18, 23, 24
 Kassa 33, 91, 112
 Katalin, Szt. 47
 Kazy Ferenc 38
 Kesztlöczy Mihály 24, 26
 Keym. Urban 49
 Kiss Antal 48
 Klaniczay Tibor 111
 Klastor pod Zniovom ld. Znióvárálja
 klerikus 17, 19
 klérus, székesegyházi 17, 18
 Klinda Mária 112, 120
 Klosterneuburg 45

- Knauz Nándor 7, 8, 9, 11-14, 17, 18,
22, 30, 40, 46, 49, 55, 57, 60, 61, 68,
73, 76, 79, 81, 82, 84, 89, 91-94, 101,
105-108, 110-114, 117, 119-122
kódeztöredékek 7, 8, 9, 12, 13, 14, 17,
47, 96, 97, 98, 101, 102, 112, 114, 122
kodikológia 8, 14
Kolenicz Márton 26
Kollányi Ferenc 11, 12, 23, 69, 81, 93,
105-110, 121
Kollonich Lipót 97
Kolozsvári Tamás 92
Komárom, főesperesség, vár 30, 61
Konupka, Joannes 48
konvent, konventualista 18, 48, 90, 91,
98
Koroknay Éva, Sz. 109, 111, 112, 113,
119, 120
kórus, székesegyházi 23
Kosice ld. Kassa
Kostolany pod Tribecom ld. Gimes-Kosz-
tolány
Kotvan, Imrich 48, 112, 113
Kovách Márton 81
Kovách Zoltán 52, 108, 109, 111, 113,
114, 119, 121
Kovachich Márton György 24, 92
Kovácsi 73
Kozarovce ld. Kovácsi
Kozma, Szt. 117
Königsberg 21, 107
Körmendi (Kermend) János 22
Körmendy Kinga 119
Körmöndi Mihály 29
Kőszeghy László 98, 121
Krakkó, krakkói (Cracovia, Craco-
viensis, e) 67, 68, 115, 116, 118
Kraków ld. Krakkó
Krásna nad Hornádom ld. Széplak
Krisztus Társulat (Collegium Christi)
ld. esztergomi egyház, Krisztus
Társulat
Kuchulich (Kwchwych) Péter 112
Kutassy György 21
Kutassy János 44, 53
Küküllői János 23
Lajos, I. magyar király 38, 39
Lampert, Szt. 72
Lánzsér 50
Laon 19
Lapus de Castiglionchio 32
Lascan Márton 29
László, esztergomi prépost 22, 23,
108
László, I. Szt. magyar király 17, 18,
67, 96, 117, 118, 122
Lázár István 44
lectionarium 23, 47, 71-75, 101, 115, 118
lector 17, 19, 23, 95
lectura 22
Legenda sanctorum 20
Lekér 60, 98
Leonardus Matthei de Utino 78
Lepold Antal 37, 50, 110, 113, 121
Léva 89, 90
Liechtenstein, nyomdász 172, 92
limitator, kanonok 95
Lipcse (Leipzig) 95
Lippay György 98
Lipthay Péter 21
Listhius János 47
liturgia, liturgiátörténet, liturgikus
könyv, liturgikus töredék 14, 19,
23, 24, 31, 32, 33, 43, 47, 52, 53,
55, 73, 75, 78, 84, 93, 94, 98, 99,
101, 102, 118, 119, 122
litteratus 19, 22
loci fratres, székesegyház 18
Lodósy Ignác 48
Lombardia, Aquafredda, monasterium
Cisterciensium ld. Aquafredda
Lotter, Melchior 95
Lovas Imre 33
Lövyöld 49
Lucas de Deche 46
Lukcsics Pál 22, 23, 95, 96, 97, 108,
121
Lukinich Imre 12, 105
Luther Márton 46
magánegyház 18

- Magyarország, magyarországi, magyar 8, 12, 14, 18, 22-26, 53, 57, 58, 60, 67, 68, 73, 78, 79, 81, 83, 94, 101, 102, 106, 108-114, 119, 120, 122
- Magyar Sion 11, 13, 22, 46, 106, 107, 110, 111, 114, 119, 122
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK) 31, 57, 58, 60, 65, 68, 72, 73, 81, 83, 84, 105, 107, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, kéziratár 7, 11, 11, 12, 13
- Mainz (Moguntia) 75
- Marcell Mária 119, 120
- Margit, Szt. 23, 115, 116, 117
- Margitsziget ld. Nyulak szigete
- Maria-Saal 72
- Marianka ld. Máriavölgy
- Máriavölgy 78
- Marichal, Robert 118
- Marsigli, Luigi Ferdinando 30, 33
- Marton József 110
- Márton, Szt. 18, 51, 83
- Mártonffy György 69
- Máthés János (Johannes Nep.) 19, 107
- Mátyás, I. magyar király 89, 91
- Mátyás, II. magyar király 50
- Maurus barát kódexe 24, 26, 52
- Melk 33, 72, 73, 84
- Mészáros István 19, 106, 110
- Mezey László 7, 8, 14, 22, 24, 73, 105, 106, 108, 111, 118, 119, 120, 122
- Mihály, milkói püspök 24
- Mihály, Szt. 18, 49
- Miklós, nyitrai főesperes 22
- Miklós, Szt. 24, 45
- Miksa, I. magyar király 50, 90
- Milano 32
- Mindszenty János 48
- Misianik, Jan 122
- missale 12, 20, 23, 25, 26, 30, 33, 44, 46, 47, 48, 49, 51-53, 57-68, 78, 92, 93, 94, 97, 101, 111, 113-118, 121, 122
- Mohács 12, 21, 26, 29, 43, 102
- Molnár Bálint 73
- monasztikus, monasticum 70, 73, 74, 75, 82, 83, 93, 94, 101, 114, 118, 119
- Mondsee 75, 106, 118
- Monoszlói Gábor 46
- Montecassino 53
- Monteregio ld. Regiomontanus
- Mucsi András 25, 109
- Musica Márton ld. Lascan Márton
- Nagy László 109, 114
- Nagy Orbán 73
- Nagyszombat (Tyrnavia, Trnava) 13, 17, 23, 25, 26, 29, 30, 35, 37, 38, 39, 41, 43-51, 53, 57, 59-62, 70, 73, 75, 76, 79, 81-84, 91, 92, 94-98, 101, 102, 111, 112, 121
- Nagyszombat, Szt. Adalbert Társaság (Spolok Sv. Vojtechy) 47
- Nagyszombat, bencések 38, 39
- Nagyszombat, domonkosok 38, 39, 40, 45
- Nagyszombat, egyetem 40, 81, 82
- Nagyszombat, Egyetemi templom 37, 38
- Nagyszombat, ferencesek (Szt. Jakab konvent) 38, 48
- Nagyszombat, Szt. Jakab templom 38
- Nagyszombat, jezsuiták 38, 39, 40, 48
- Nagyszombat, klarisszák 25, 39
- Nagyszombat, Matica Slovenska 48, 113
- Nagyszombat, Szt. Mihály templom 49
- Nagyszombat, Szt. Miklós egyház 37, 39, 46, 47, 49, 50, 102
- Nagyszombat, orsolyák 39
- Nagyszombat, pálosok 39
- Nagyszombat, piaristák 39
- Nagyszombat, protestánsok 38, 39
- Nagyszombat, trinitáriusok 38
- Nagyszombat, városi iskola 40
- Nagyszombat, városi kórház 38
- Nagyszombat, Városi Levéltár 47
- Nagyszombati kódex 26

- Nagyváradi 39, 44, 45, 46, 53
 Nagyváradi, domonkos konvent 45
 Nativitas B.M.V. 72
 Nehemias könyve 66
 Némethi Jakab 39
 Némethy Lajos 29, 81, 82, 93, 109, 119
 Nemzeti Múzeum 13, 117
 Nicolaus de Blony 48
 Nicolaus de Lyra 44
 Nicomedus, Szt. 72
 Niederaltaich 113
 Nitra ld. Nyitra
 Nógrád 22
 Nógrádszakállas 81
 Nova Bana ld. Ujbánya
 Novák Miklós 43, 44, 46
 Nové Zamky ld. Érsekújvár
 Nürnberg 43, 45, 46, 48, 57, 58, 60, 65, 72, 84, 117
 Nyás féle formularium 26
 Nyitra 22, 60, 61, 69, 90, 94, 96
 Nyugat-Felsőmagyarország 68, 78
 Nyulak szigete 39
 Óbuda 11
 Óbuda, káptalan 94
 Occam, Johannes 20, 21, 32
 Ocsóvszky Ferenc 121
 Oettingen, Wilhelm 30
 officia 17
 officia clericorum 17
 officia ecclesiastica 17
 officialis 12, 17, 96, 98
 officium 12
 officium defunctorum 51
 Oláh Miklós 19, 21, 25, 40, 37, 39, 45, 47, 50, 51, 95, 107
 Oláh Miklós evangelistariuma 24, 26
 Olmütz 44, 45, 48, 50, 67, 116, 117, 122
 Olomouc ld. Olmütz
 Oltáriszentség kápolna, Esztergom 24
 oltárosok 19
 Oradea ld. Nagyváradi
 Ordinarius Strigoniensis 98
 Ordo Carthusiensis 66, 72, 114
 Ordo Cisterciensium 48, 53, 60, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 101, 115, 116
 Ordo Fratrum Primi Eremitae Sancti Pauli 58, 59, 75, 76, 101, 114
 ordo officii 12
 Ordo Praedicatorum 60, 67, 95, 114, 115, 116
 Ordo Praemonstratensium 19, 53, 114, 115
 Ordo Sancti Benedicti 53, 60, 72, 73, 83, 107
 Orlay Judit 122
 Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) 11, 12, 20, 24, 26, 30, 31, 33, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 68, 78, 92, 106, 110, 111, 113-118
 Ortutay András 121
 Otrokócsi Főris Ferenc 49
 Ottental, Ausztria 49
 Oxford 8
 őrkanonok 23
 ősnymtatvány 26, 46, 48, 49, 78, 92
 Paep, Johannes 48, 57, 59
 Padova 22
 Pál, Szt. 48, 115, 116
 paleográfia 8, 14, 75
 Palkovich György 24, 25, 26, 82
 Pálóczy antifonale 25, 40, 80, 97, 101
 Pálóczy György 32
 Pálóczy Mátyás 32
 Pálóczy missale 24, 30, 33
 pálos, pálosok 78, 81
 Pannonhalma 38, 72, 81, 83, 94, 106
 pápai kancellária 17
 Párizs 66, 75, 118
 Paschalis, II. pápa 17
 Passau, passai (Patavia, Pataviensis, e) 49, 53, 59, 60, 61, 101, 113, 117, 122
 passionale 25
 Pastovce ld. Ipolypásztó
 patrocinium 24
 Pazmaneum 81, 83

- Pázmány Péter 37, 38, 39, 47, 48, 50, 53, 101
- Pécs, pécsi (Quinqueecclesiae, Quinqueecclesiensis, e) 43, 44, 45, 53, 57, 58, 60, 67, 108, 114, 115, 116
- Péczy Tamás 21
- Pentateuchus 24, 25
- Pest 26, 30
- Pesthy Albert 26
- Pesti Gergely 21, 22
- Péter, esztergomi prépost 31
- Péter, Szt. 24, 115, 116
- Péter, váci püspök 32
- Petrus Transilvanus 46
- Pflugk jegyzék 30, 31, 32
- plébániai iskola 19
- Poklostóy Máté 21, 73, 118
- Pongrácz Imre 91
- pontificale 33, 47, 51, 52, 75
- Pór Antal 23, 107, 114, 118
- Posgai János 49
- possessor 8, 12, 13, 14, 18, 26, 31, 44, 45, 46, 48, 78, 81, 82, 89, 92, 93, 99, 102
- Pozsony 11, 12, 13, 17, 23, 24, 25, 26, 29, 38, 44, 46, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 60, 67, 68, 78, 94, 96, 97, 98, 101, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 122
- Pozsony, Egyetemi Könyvtár 48, 78
- Pozsony, káptalan 29, 46, 50, 78, 121, 122
- Pozsony, káptalani könyvtár 101
- Pozsony, káptalani levéltár 13
- Pozsony, klarisszák 39
- Pöstyéni (Pyschan) Tamás 21
- Prága, prágai 21, 48, 67, 68, 72, 115, 116, 117
- Praha ld. Prága
- Pray kódex 58, 59, 67, 109, 115, 116, 117
- prebendarius 24
- prépost 17, 19
- procedens 19
- processionale 52, 114
- protestáns 110
- Protus, Szt. 72
- proveniencia 8, 13, 14, 24, 25, 26, 46, 53, 55, 68, 78, 101, 118
- provisor 96
- psalterium 20, 23, 47, 93, 116
- Putanicz Márton 79
- Pyber János 45
- Pyber László 93, 95
- Pyber Pál 93
- Quinqueecclesiae ld. Pécs
- Radéczy István 50
- Radó Polikárp 68, 119
- Radossény Márton 49, 81, 82
- Radransky, Felix 49
- Rákóczy György 82, 92
- Ranschburg antikvárium 46
- Ratdolt, nyomdász 92, 107
- rationista 96
- rationum exactor 96
- rationum exactoratus 96
- Ráth György, (MTAK Ráth gyűjt.) 31 58, 60, 65, 68, 72, 84, 114, 115, 117
- Raymundus de Sabunde 46
- reformáció 111
- Regensburg 48, 118
- regestum clavigerale 96
- regestum frumentarium 96
- regestum primum 96
- regestum provisorale 96
- regestum secundum 96
- Régi Magyar Könyvtár (RMK) 8, 43, 44, 57, 58, 92, 114
- Regiomontanus, Johannes 12, 19, 107
- restaurálás, restaurátor 7, 8
- Rimely Károly 11
- Ritoók Zsigmondné 31, 110
- rituale 53
- ritus 14, 33, 44, 53, 60, 61, 68, 73, 81, 93, 94, 101, 102, 119, 122
- Rolewinck, Werner 92
- Róma, római (Roma, Romanus, a, um) 37, 44, 53, 83, 93, 114, 122
- római jog 33
- Rónyafalvy György 44

- Rosdy Pál 114, 122
 Rózsa Imre 60, 98
 Rudnay Sándor 38
 Rupert v. Deutz 107
 Rupp Jakab 113
 Sahy ld. Ipolyság
 Saint Maur des Fosses 75
 Salczer Ambrus 21
 Salmáry Adrián 29
 Sala ld. Vágsellye
 Salzburg 53
 Samaran, Charles 118
 Samorin ld. Somorja
 Sancta Crux 115, 116
 Sanctus Spiritus 116
 Sándor, III. pápa 17
 Sánta Mihály 13
 Sárospatak 19, 39, 106
 Sastinke Straze ld. Sasvár
 Sárospatak 19, 39, 106
 Sastinke Straze ld. Sasvár
 Sasvár 45, 61
 Sathai 43
 Sbardellati Ágoston 29
 Schäftlarn 19
 Scheiber Sándor 106
 schematismus 23
 schola 22
 scholares 19
 scholasticus 17
 Scitovszky János 19
 Sebestyén, Szt. 23, 24
 Sedlak, Frantisek 94
 Semberi István 94
 Senica ld. Szenice
 Sered ld. Szered
 sermones 12, 25, 32
 Simor János 94
 Sirinus Mihály 50
 Skolasztika, Szt. 116
 Somorja (Samaria) 92, 93
 Sopron 59
 Spis ld. Szepesség
 Spisska kapitula ld. Szepeskáptalan
 Storno Ferenc 89, 92
 Strassburg 46
 Subiaco 84
 succentor 19
 Swieten, Gottfried van 31
 Symon de darwas de hanwa 22, 32
 Szabó Károly 92
 Szakolca 81
 Szalkai kódex 19, 24, 25, 106, 110
 Szalkai László 19
 Szeged, Somogyi Könyvtár 117
 Szegedi Mihály 51
 Székely György 119
 székesegyházi iskola 19, 20
 székesegyházi klérus 17
 Székesfehérvár 29, 30, 106
 Székesfehérvár, káptalan 51
 Szelepchényi Ferenc 95
 Szelepchényi György 12, 38, 49, 52
 Szelepchényi Mihály 95
 Szendrei Janka 78, 119, 121
 Szenice 61
 Szentpétery Imre 119
 Szent Vér ereklye 89
 Széplak 45
 Szepeskáptalan 112
 Szepesség 46
 Szered 46
 Szigeti Kilián 75, 83, 118, 119, 121
 Szilágyi Sándor 109
 Szili András 81
 szlovák nyelvű istentisztelet 49
 Szondi Pál 26, 43
 Szuhai István 30
 Szulejmán, II. török szultán 29, 90
 Sűrtey Ferenc 33
 Tárkányi Tamás 24
 Telegdi György 113
 Telegdi Miklós 47
 Temesvári Miklós 32
 Temesvári Pelbárt 43, 48
 Temlinus, esztergomi Krisztus Tár-
 sulat tagja 20, 21, 22, 32
 Thomas de Aquino 24, 45, 48
 Thomas de Hibernia 21, 32
 Thököly Imre 38, 39

- Thurn Kristóf 90
 Thurn Miklós 90
 Thuróczi Miklós 89
 Tollius, Jacobus 91
 Tolnai Máté 73, 83, 84
 Torna 45
 Tótbaka 69
 Történettudományi Bizottság 12
 Tractatus de meteoris 32
 Tractatus de sacramentis 26
 Tractatus in Cantica Canticorum 19,
 20, 24
 Trnava ld. Nagyszombat
 Turna nad Bodvou ld. Torna
 turóci prépostság 39, 40
 Ujbánya 26
 Ujlaky Imre 49
 Ujvár 69
 Ujváry Farkas 60, 94
 Ulászló, II. magyar király 91
 Ulászló graduale 46
 Unterkircher, Franz 118
 Urania könyvkereskedés 12
 Vác 106
 Vágsellye 39, 40
 Vágszerdahely 48
 Várdai János 19
 Várdai Pál 29, 90, 95
 Varga János 73
 Varju Elemér 24, 25, 105
 Vásárhelyi Mátyás 46
 Vásári Miklós 22, 23, 108
 Végles 90
 Velence 40, 44, 46, 48, 49, 57, 58,
 59, 70, 72, 78, 81, 83, 84, 92, 107
 Venezia ld. Velence
 Verancsics Antal 45
 Vértesy Miklós 105
 vesperale 47, 84, 101
 Veszprém 17, 23, 24
 Viglas ld. Végles
 Vincentius Bellovacensis 101
 Visegrád 29
 Visitatio B.M.V. 117
 visitatio canonica 20
 vita communis 18
 Vitéz János 19, 108
 Vojnits Döme 106
 Wehli Tünde 25, 109
 Werbőczy féle formularium 26
 Wien ld. Bécs
 Wolfenbüttel 116
 Wolfgang, Szt. 47, 68, 117
 Wroclaw (Wratislawia, Boroszló) 67,
 68, 115, 116, 118
 Zágráb, zágrábi (Zagrab, Zagraben-
 sis, e) 43, 44, 51, 53, 58, 67, 68,
 114, 115, 116
 Zagreb ld. Zágráb
 Zamba Benedek 96
 Zaremba János 45
 Zápolyai János 29, 33, 89
 Zirc 95
 Zlatári Mátyás 61, 69
 Zlatinai György 69
 Znióváralja 40
 Zombor ld. Zobor
 Zobor (Nógrád megye) 81
 Zolnay László 91, 120, 121
 Zólyomi 45
 Zondy, Paulus ld. Szondi Pál
 Zsigmond magyar király 81

TÁBLÁK

Beatus Ioh. An. magis 24. 18
Electis domini benedictio
 perpetua super omnes
 omnes deprecamur: ut hoc
 idem nobis et faciamus cau
 sa sit et libris. *sup. p. 101*
Parte domine per p. 101
 tuo. ut dignis flagella
 tionibus castigatis. in tua
 miseratione respiciet. *p. 101*
Audiat dominus et miser
 tus est michi dominus fac
 tus adiutor meus. *p. 101*
 te dñe qm suscepisti me. n. toll.
 Elphoata ieiunia qñs domi
 benigno fauore psequere.
 ut diuinitatem quam copia
 liter exhibemus mentibus
 etiam sinceris exercere na
 scamus. *p. 101*
Per dicit dominus. Na
 mane celsus: quasi tu
 ba exalta uocem tuam. et
 annuncia p. 101 meo secreta
 cor: et domui iacob p. 101 cor.
 Hic etenim de die in diem
 querit: et scire uias meas
 uoluit. Quasi genus que
 iustitiam fecerit: et q. iudici

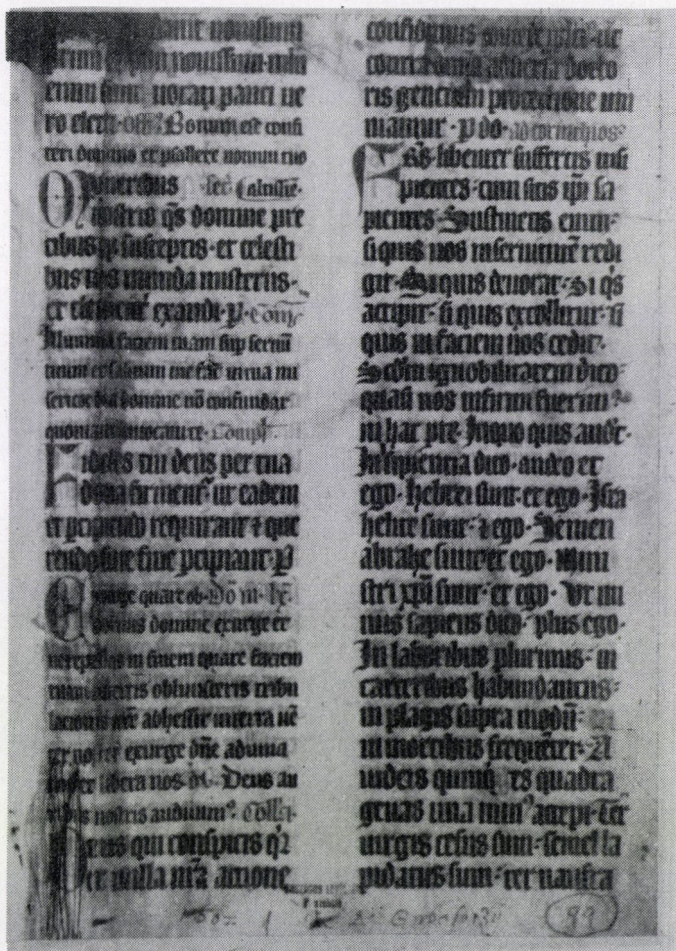
umda sui non dereliquerit.
Sed dicit me iudicia iusticie:
 appropinquare deo uoluit.
 Quare ieiunium? et non
 asperisti humilitatem animas
 meas: et ieiunium? *p. 101*
 ieiunium uiri inuenietur uolu
 tas uia: et omnes debuitores
 uos repetitis. *p. 101*
 et contentiones ieiuniaris
 et penitus pugna impie. Ho
 lit ieiunare sicut usq. ad hac
 diem: ut audiat in exercito
 clamor ur. *p. 101*
 Huiusmodi tale est
 ieiunium qd eligit. *p. 101*
 fugere hominem animam suam.
 Numq. contorquere quasi
 carnalium caput suum: et
 lacrum et cinerem sternere.
 Hunc hoc est malus ieiun
 um q. elegi. *p. 101*
 Dissolve colliga
 tiones impietatis: solue fasti
 culos deprimetes. Dimitte
 eos qui contracti sunt libero:
 et omne omnis durumpe. fra
 ge elurum panem tuum:
 et egens uagos q. in duc
 in domum tuam. *p. 101*
 et in iudis

Cap. 21. Cal. p. 101. 18

*Stuq. 181
 vocat ieiun
 um: et dicit
 acceptabile
 dñe*

*MASSAR
 TERNIENSIS
 BIBLIOTHECA*

I. tábla
 MTAK T 273 f. 1
 Missale Ordinis Cisterciensium [?] cum proprio Hungarico
 s. XV/XVI.

II. tábla

OL Eszterházy Miklós nádor iratai (P 123)

V. Vegyes iratok 638 b. f. 1

Missale Ordinis Cisterciensium [?] cum proprio Hungarico
s. XV/XVI.

71 muros tuos: et portas tuas laudabo.
Non erit tibi amplius sol adlucen-
dum: pasciet te splendor lance illi
minis: ut te: & erit tibi dñs in lucem
temporis: & dñs tuus in gl'am tuam.
Non omdet ultra sol tuus: & luna
tua nō imminuetur: quia dñs erit in
lucem sempiterna: & implebitur dies
luctus tui. Amen.

Identos scilicet magis gaudio si gaudio magis
inuitos domi obtulerit dñs aux. eius in mñ.
fuerunt. Epi datus e pñcipitus thonar.
regem omñis nñs tribus lingue fuerit ei scñm.

Boni est. Responde dñm a-mācula lēi cō-
ant. 7. Responde dñi a-onis angli cō- 11

regis. Quoniam bellum est mouere tuum
cum minores. Romae est. Carit. y. Tria sunt
munera que obtulerunt magis dno auxilio
munda alia de magis in anno a. Excerpto charles

Quoniam die quo interuenit
iugum istum gentis dicitur
habere. cypharime uobis dicit
dominam ueneranda deitatem dei per
regnum gratulatur: ut in regna
sua delegemur in manu laetitia
conuolante iuge: i seruo: fieri non
teperat. Ad omni enim homin
salutem: q. infirmitas medietatis dei
i homin iam uniuerso declaratur
mista: cui adhuc exiguus demerere
optulo. Quia cum est rursus ge
tem: iugus gentis una familia
delegatur de qua nati uniuersa
munda sunt: noli tam huius
machie huiusmodi angustias oculo
qui lateat innotia: si mor abissi

uolunt agnoscere qui dignatus est omni
nasci. Tu Interrogabat magos ho
tes quidnam uideris huius regis stella mag
na fulgetem cui splendor diuinae uirtutis et non
examinabitur in uentum ad mare drom. Videtur

igitur magis in regione ori-
entis: stella noue caritatis appa-
ruit: que illustrior cetis pulchriorq;

syoibus. facile in se mutuantur odos
 aiosq; conuiter; ut cōfessum aduer
 tēna nō esse otiosā; q; tam insolū
 uel: q; ut dicitur: q; tam insolū

intelligam : qui p[ro]bitur signu[m] . Et q[ui]
fecit intelligi fecit inquiri . et le
nutriendu[m] obavit inquisitus . .

Sequitur tres unum signum laus dnr
ni: i pteculi fulgoris indicul. ieta
cōtemplacōe comitātes: ad agni
pōtū in tate cō solacōe dnr

etiam in illis qui per seipsum
et in illis qui per seipsum
et in illis qui per seipsum
et in illis qui per seipsum

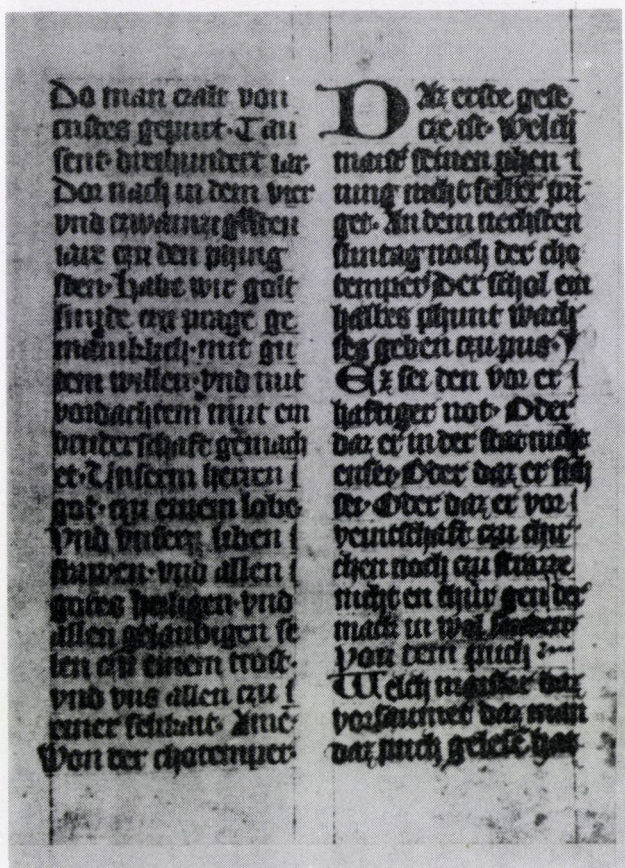
prati coemā tū audiat nō uene
tātū audiat: tethletū prelegit
natūtatū. diōfolimā paffomē.

et dicitur ubi et qui natus est cum illis uirginibus
et uirginibus adorare eum. Et natus est cum
in Bethlehem uirginis in diebus hodie. Ecce magi.

Eritis uero audientes iudeo
ad principem natū: surreto

tem salutis auctori fassū spo
pondit obsequiū. Quā felix foret
Imagorū nitentur fidē: Iconi

teret ad religionē. q̄ disponebat
ad fraudem. **O**cta fuit. enula
tionis impietas. que p̄turbādū

IV. tábla
Wien, ÖNB Cod. 15016 f. 1^r
A prágai aranyművesek statutumai
Prága, 1324

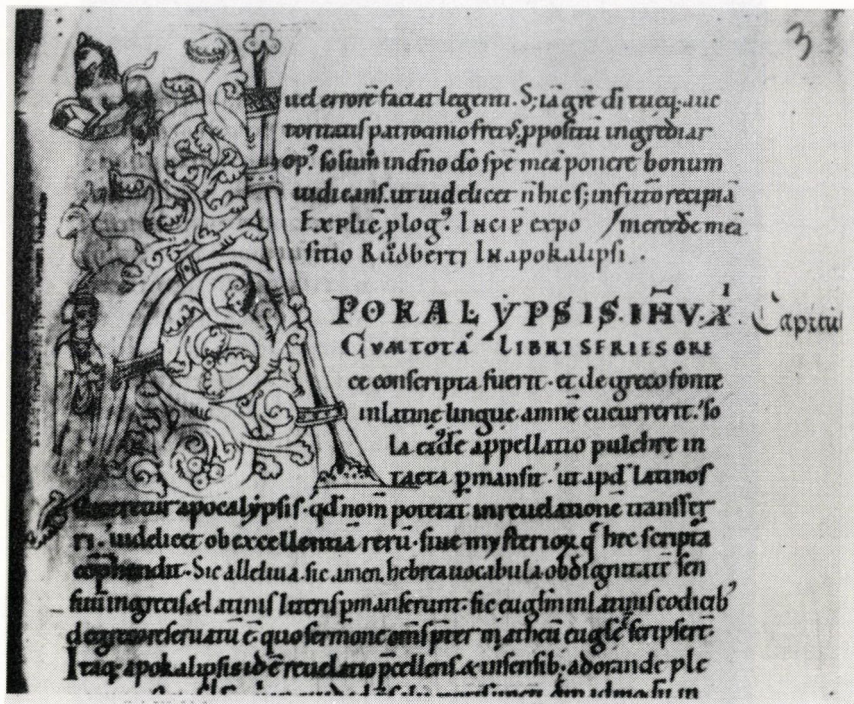
Inno domini millesimo
trecentesimo quindicesimo.
Comparatus est idcirco iste a
Seuerissima ac deo ceterota
domina Elyzabeth. quon
dam Regina Bohemie
ac Polonie. ob pietatem
memoriam sui ac genera
onis sue. ut ad quodcunque
Cenobium datus fuerit. pa
tua memoria sui habeatur
uiue siue defuncte. ac genea
logie sue. Principum siue
Regum. Defunctor. ut
in sompno pacis dormiant.
Fluorum. ut prosperitate &
in colouitate gaudeant.
Posterum. ut in nulle ge
neraciones crescant. Amen.

V. tábla

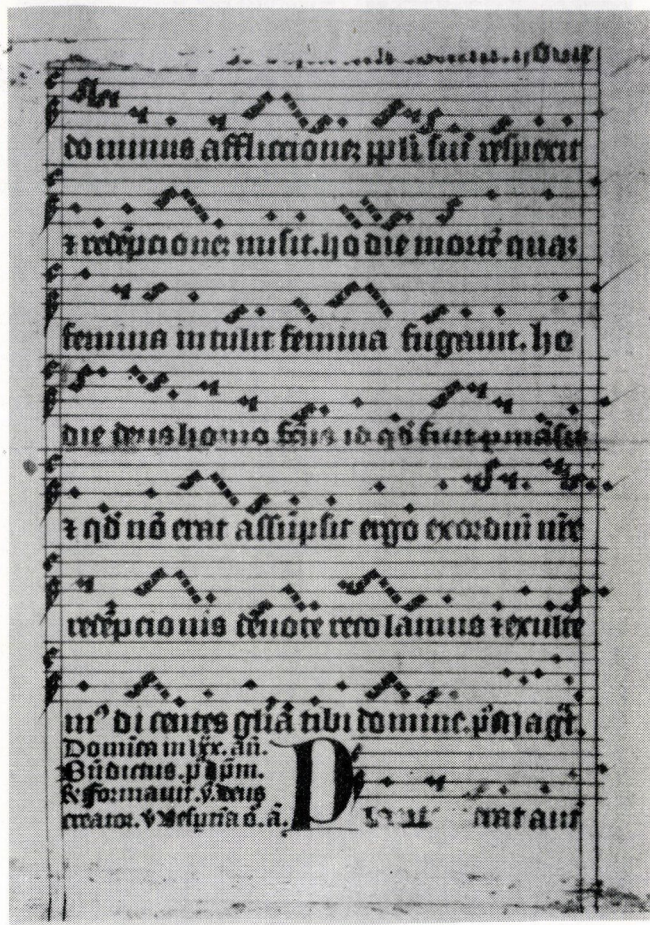
Wien, ÖNB Cod. 1773 f. 202^v

Lectionarium

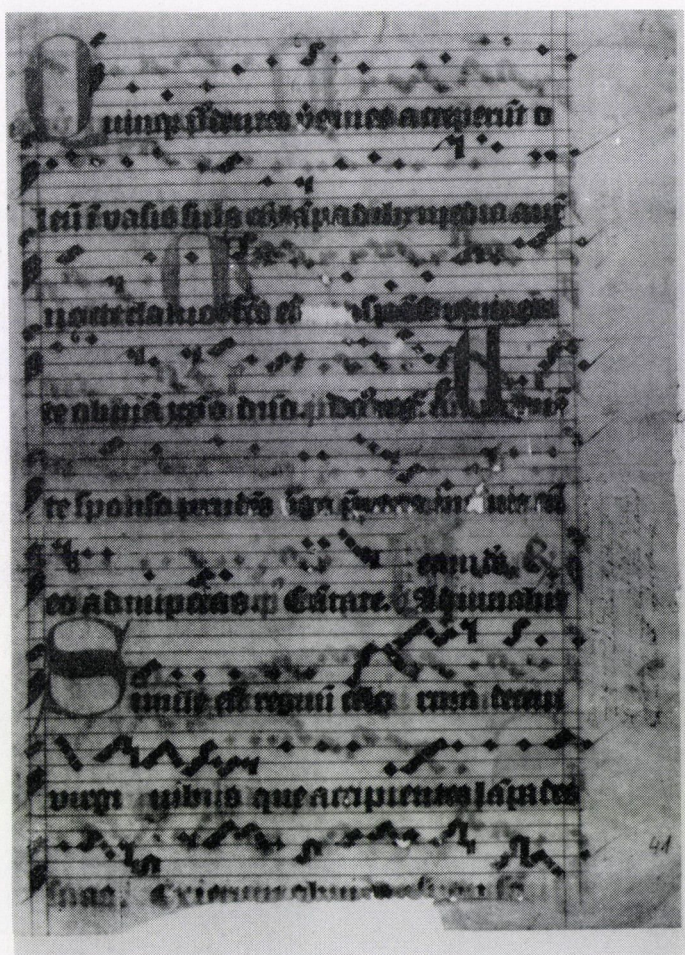
Brünn (?), 1315

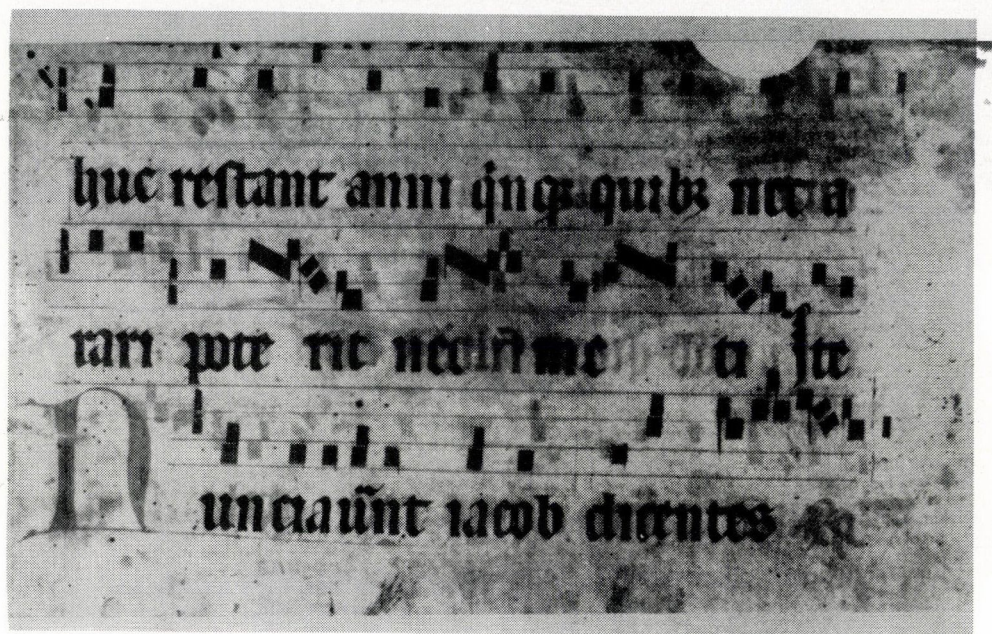
IX. tábla
 Wien, ÖNB Cod. 723 f. 3^r
 Rupert von Deutz: Apokalipsziskommentár
 Mondsee, s. XII/3.

XIV. tábla
MTAK T 308 f. 5
Antiphonale ecclesiae Hungaricae
s. XV.

XV. tábla
Bp. EK 236 f. 2
Antiphonale ecclesiae Hungaricae
s. XV.

XVI. tábla
MTAK T 297 f. 1^v
Antiphonale monasticum [?]
s. XVI/1.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
A Knauz-hagyaték története	9
Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története Esztergom török kézre kerüléséig	15
Esztergom török alatti 140 éve	27
Az esztergomi egyház nagyszombati története	35
Az esztergomi egyház könyvtárának állománygyarapodása Nagyszom- batban	41
A Knauz-hagyaték liturgikus töredékeinek proveniencia meghatározása	55
Esztergom és Garamszentbenedek kapcsolata	87
A Knauz-hagyaték liturgikus töredékeinek possessor meghatározása. .	99
Jegyzetek	103
Forrásjegyzék	123
Rövidítésjegyzék	129
Zusammenfassung	133
Mutató	137
Táblák	151

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója
Szerkesztette: S. Fürth Éva
Alak B/5 — Terjedelem 14,8 (A/5) iv
Megjelenés 1979 — Példányszám 800
Készült az MTA Könyvtára házi
sokszorosító részlegében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

1. *Haraszthy Gyula*: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 p.
2. *Berlász Jenő* – *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. 30 p.
3. *Csapodi Csaba*: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. 1957. 13 p.
4. *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. Bp. 1957. 21 p.
5. *Haraszthy Gyula*: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszervi kérdései. Bp. 1958. 16 p.
6. *Gergely Pál*: Arany János és az Akadémia Könyvtára. Bp. 1958. 8 p.
7. *Moravek, Endre*: Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen. Wien, 1957. 16 p.
8. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója. Bp. 1958. 14 p.
9. *Gergely Pál*: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Bp. 1958. 11 p.
10. *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1958. 18 p.
11. *Moravek Endre*: Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. Bp. 1958. 12 p.
12. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: A központi folyóirat címjegyzék kérdései. Bp. 1959. 44 p.
13. *Csapodi, Csaba*: L'avenir des périodiques scientifiques. La Haye, 1958. [2] p.
14. *Flülpőné] Csanak Dóra*: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. 1826–1849. Bp. 1959. 29 p.
15. *Moravek, E[ndre] – [Weger] Veger, I[mre]*: Kratkij szlovár' vengerszkijh bibliograficeszkijh terminov i szokrascenij. Bp. 1959. 48 p.
16. *Csapodi, Csaba*: Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek. Wien, 1959. 11 p.
17. *Csapodi Csaba*: A proveniencia elve a könyvtárban. Bp. 1959. 14 p.
18. *Rásonyi László*: Stein Aurél és hagyatéka. Bp. 1960. 40 p. 1 t.
19. *Sáfrán Györgyi*: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960. 178 p. 11 t.
20. *Rózsa György*: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban – Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 p.
21. *Gergely Pál*: Pápai Páriz–album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 9 p.
22. *Gergely Pál*: Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 15 p.
23. *Sarlóska Vince Ernő*: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. Bp. 1961. 14 p.
24. *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 25 p.
25. *Moravek, Endre – Weger, Imre*: Abbreviaturae cyrillicae. Bp. 1961. 138 p.
26. *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962. 19 p.

27. *Tőkés László*: Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyv gyűjteménye és fotolaboratóriuma. Bp. 1962. 13 p.
28. *Fráter Jánosné*: „Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp. 1962. 14 p.
29. *Büky Béla*: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1962. 24 p.
30. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 p.
31. *Méreiné Juhász Margit*: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 65 p.
32. *Rózsa, [György] George*: The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information. Bp. 1962. 13 p.
33. *Gergely Pál – Molnár Zoltán*: Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840–1960. Bp. 1962. VI, 377 p.
34. *Csapodi Csaba*: Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? Bp. 1963. 18 p.
35. *Tőkés László*: A mikrokártya és a kutatók. Bp. 1963. 18 p.
36. *Büky Béla – Csengeryné Nagy Zsuzsa*: Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz. Bp. 1963. 15 p.
37. *Gergely Pál*: Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Bp. 1963. 9 p.
38. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica. Bp. 1963. VI, 377 p.
39. *György, [József] Josef*: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp. 1963. 29 p. 12 t.
40. *Rózsa György*: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Bp. 1964. 17 p.
41. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. Bp. 1964. 26 p.
42. *Rózsa György*: Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről. Bp. 1964. 13 p.
43. *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegoszlási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. 16 p.
44. *Csapodi, Csaba*: Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results. (1949–1964). Bp. 1965. 48 p. 16 t.
45. *Fráter Jánosné*: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875). Bp. 1965. 59 p. 7 t.
46. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum. Bp. 1965. 621 p.
47. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis. Bp. 1966. XXII, 355 p.
48. *Sáfrán, Györgyi*: Lettres de Romain Rolland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Bp. 1966. 195 p. 4 t.

49. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio. Bp. 1966. XVIII, 211 p.
50. *Rózsa [György] George*: Some considerations of the role of scientific libraries in the age of the scientific and technical revolution. — An essay and approach to the problem. Bp. 1970. 25 p.
51. *Simon Mária Anna*: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 52 p.
52. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Bp. 1966. 61 p. 3 t.
53. *Csapodi Csaba*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. 34 p.
54. *H[aranginé] Boros Vilma*: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 57 p. 5 t.
55. *György József*: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 p.
56. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 50 p.
57. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969. XIX, 556 p.
58. *Szelei László*: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970. 60 p.
59. *Sz[abóné] Garai Judit – Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. — Ocserki isztorii knigoobmena Biblioteki Vengerszkoj Akademii Nauk sz ruszszkimi szovetszkimi bibliotekami. Bp. 1970. 46 p.
60. *Molnár Imre*: Peremlyukkártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban. Bp. 1970. 134 p.
61. *H[aranginé] Boros Vilma*: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp. 1971. 148 p.
62. *Apor, [Éva] Eve*: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest. Bp. 1971. 19 p. 1 t.
63. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Bp. 1971. 97 p. 8 t.
64. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis. Bp. 1971. XXI, 559 p.
65. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. 232 p. 2 t.
66. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes litteraturamque spectantia cum siglis periodicorum additis. Bp. 1972. XIX, 477 p.
67. *Vitályos László – Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. XXV, 425 p.
68. *Botka Ferenc*: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921–1945. Bibliográfia. — Vengerszkaja szocialiszticeszkaja literatura na ruszszkom jazüke 1921–1945 gg. Bibliograficeszkij obzor. Bp. 1972. XIII, 127 p. 9 t.

69. *Szentgyörgyi Mária*: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián. 1831–1945. Bp. 1973. 170 p.
70. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1949. Bp. 1974. 430 p.
71. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 360 p.
72. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 2. köt. [Térképek]. Bp. 1976. 24 t.
73. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. A – L. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 473 p.
74. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. M – R. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 475–846. p.
75. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. S – Z. Repertórium 1840–1970. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. A repertóriumot összeáll. *Pétervári Lászlóné és Sz[abóné] Garai Judit*. Bp. 1975. 847–1242. p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1 (76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézné*. Bp. 1976. 80 p.
- 2 (77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3 (78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4 (79). *Vitályos László*: Ady-Léda-Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5 (80). *Scientia et virtus. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce.* Introduit et publié par *Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6 (81). *Rozsondai Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.

Ára: 37, - Ft